

Година IVI, Брой 1/2008 г.

ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ

*Economics and
Management*

Югозападен университет "Неофит Рилски"
Стопански факултет
Благоевград

“ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ” е научно списание на Стопанския факултет при ЮЗУ “Неофит Рилски”. В него се публикуват статии по актуални проблеми на икономиката и управлението на глобално, регионално и местно равнище.

Главен редактор

доц. д-р Чавдар Николов

Chief Editor

Assoc. Prof. Dr. Chavdar Nikolov

Зам. гл. редактор

доц. д-р Рая Маджерова

Deputy Chief Editor

Assoc. Prof. Dr. Raya Madgerova

Редакционна колегия

проф. д-р Васил Пехливанов
доц. д-р Георги Л. Георгиев
доц. д-р Георги П. Георгиев
доц. д-р Димитър Димитров
проф. д-р Зоран Иванович
(Университет в Риека, Р. Хърватска)
доц. д-р Людмила Новачка
(Икономически университет –
Братислава, Словакия)
проф. д-р Манол Рибов
проф. д-р Милко Митрополитски
проф. д-р Надежда Николова
проф. д-р Бьорн Паапе
(РВТУ-Аахен-Германия)
доц. д-р Стефан Бойнец
(Университет в Приморска
Факултет по мениджмънт – Копер, Словения)
Академик Татяна Константинова
(Директор на Института по екология и
география на Академия на науките, Молдова)

Editorial Board

Prof. Dr. Vasil Pehlivanov
Assoc. Prof. Dr. Georgy L. Georgiev
Assoc. Prof. Dr. Georgy P. Georgiev
Assoc. Prof. Dr. Dimitar Dimitrov
Prof. Dr. Zoran Ivanovic
(University of Rieka, Croatia)
Assoc. Prof. Dr. Ludmila Novacka
(University of Economics -
Bratislava, Slovakia)
Prof. Dr. Manol Ribov
Prof. Dr. Milko Mitropolitski
Prof. Dr. Nadejda Nikolova
Prof. Dr. Bjorn Paape
(RWTH Aachen, Germany)
Assoc. Prof. Dr. Stefan Bojnec
(University of Primorska
Faculty of Management Koper – Slovenia)
Acad. Tatiana Constantinova
(Dir. of the Inst. of Ecology and Geography
of Academy of Sciences of Moldova)

Отговорен редактор

гл. ас. д-р Десислава Стоилова
гл. ас. д-р Преслав Димитров

Production Editor

Chief Ass. Prof. Dr. Desislava Stoilova
Chief Ass. Prof. Dr. Preslav Dimitrov

**Технически редактор и
дизайн**

Лъчезар Гогов

Technical Editor & Design

Lachezar Gogov

Основатели:

доц. д-р Рая Маджерова, проф. д-р Надежда Николова и доц. д-р Чавдар Николов

◆◆◆ 2005 г. ◆◆◆

Списание се разпространява чрез международния книгообмен на Народна библиотека “Св. св. Кирил и Методий” в следните библиотеки и институции: Slavonic and East European Section – Oxford, England; Library of Congress – Washington, USA; United Nations – New York, USA; Square de Meeus – Brussels, Belgium; Российская государственная библиотека – Международный книгообмен – Москва, Россия; Институт научной информации по общественным наукам Академии наук РФ – Москва, Россия.

Адрес на редакцията:

Списание “Икономика и управление”
Стопански факултет при ЮЗУ “Н. Рилски”
2700 Благоевград, ул. “Крали Марко” 2
e-mail: economics_management@abv.bg
тел.: 073/ 885952

Editor's office address:

Magazine “Economics & Management”
Faculty of Economics – SWU “Neofit Rilsky”
“Kraly Marko” Street, 2700 Blagoevgrad
e-mail: economics_management@abv.bg
Tel: (+35973) 885952

НАУЧНО СПИСАНИЕ НА СТОПАНСКИЯ ФАКУЛТЕТ
ПРИ ЮЗУ "НЕОФИТ РИЛСКИ" – БЛАГОЕВГРАД ГОД. IV, №1, 2008

JOURNAL FOR ECONOMICS AND MANAGEMENT SCIENCE OF
FACULTY OF ECONOMICS–SOUTH-WESTERN UNIVERSITY–
BLAGOEVGRAD VOL. IV, №1, 2008

СЪДЪРЖАНИЕ

CONTENTS

КЪМ ЧИТАТЕЛИТЕ

1

TO OUR READERS

ФИНАНСИ

FINANCES

ЧАВДАР НИКОЛОВ - THE PROBLEM OF
THE CURRENT ACCOUNT DEFICIT IN
BULGARIA

2

CHAVDAR NIKOLOV - THE PROBLEM OF
THE CURRENT ACCOUNT DEFICIT IN
BULGARIA

СТАТИСТИКА

STATISTICS

ДИМИТЪР РАДИЛОВ - TEMPORARY
METHODOLOGICAL ASPECTS OF
STATISTICAL SCIENCE IN THE DIALOG
BETWEEN POWER AND SOCIETY

5

DIMITAR RADILOV - TEMPORARY
METHODOLOGICAL ASPECTS OF
STATISTICAL SCIENCE IN THE DIALOG
BETWEEN POWER AND SOCIETY

НИКОЛАЙ ПЕТРОВ, НИКОЛАЙ
АТАНАСОВ, УЛЯНА ПАСКАЛЕВА -
АНАЛИТИЧЕН МАТЕМАТИЧЕСКИ
МОДЕЛ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ ДИНАМИКАТА
НА ФИНАНСОВИЯ ПАЗАР

12

NICOLAI PETROV, NICOLAI ATANASOV,
ULIANA PASKALEVA- ANALYTICAL
MATHEMATICAL MODEL FOR INVESTIGATE
OF THE DYNAMICS OF THE FINANCIAL
MARKET

УПРАВЛЕНИЕ

MANAGEMENT

МИЛЕНА ФИЛИПОВА - СТИЛ НА
УПРАВЛЕНСКО РЕШЕНИЕ

17

MILENA FILIPOVA - MANAGER'S
DECISION-MAKING STYLE

ВАЛЕНТИНА АЛЕКСАНДРОВА -
КОНТРОЛЪТ ЗА ЗАКОННОСТ В
БЮДЖЕТНАТА СФЕРА

25

VALENTINA ALEXANDROVA - CONTROL
OF LEGITIMACY IN THE BUDGET FIELD

ТУРИЗЪМ**TOURISM**

ГЕОРГИ Л. ГЕОРГИЕВ - INTERNATIONAL TREATIES AND CONVENTIONS OF CONSERVATION OF BIODIVERSITY, AS A LIMITING FACTOR OF THE NATURAL TOURIST RESOURCES UTILIZATION IN BULGARIA	38	GEORGI GEORGIEV - INTERNATIONAL TREATIES AND CONVENTIONS OF CONSERVATION OF BIODIVERSITY, AS A LIMITING FACTOR OF THE NATURAL TOURIST RESOURCES UTILIZATION IN BULGARIA
ПРЕСЛАВ ДИМИТРОВ - FORECASTING THE NUMBER OF FOREIGN VISITORS IN BULGARIA WITH RECREATION AND HOLIDAY AIMS	47	PRESLAV DIMITROV - FORECASTING THE NUMBER OF FOREIGN VISITORS IN BULGARIA WITH RECREATION AND HOLIDAY AIMS
МАРИЯ СТАНКОВА - КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ И СТРАТЕГИЧЕСКИ ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ТУРИЗМА В БЪЛГАРИЯ	56	MARIA STANKOVA - COMPETITIVENESS AND STRATEGIC POSSIBILITIES FOR THE BULGARIAN TOURISM
ЕЛЕНА КИРИЧИ - TOURISM DEVELOPMENT TOWARDS SUSTAINABILITY OF RURAL AREAS	62	ELEINA QIRICI, MA, PHD STUDENT - TOURISM DEVELOPMENT TOWARDS SUSTAINABILITY OF RURAL AREAS

ЕВРОПЕЙСКИ СЪЮЗ**EU**

АГНИЕШКА ВЖОХАЛСКА - ЗДРАВНИ УСЛУГИ И ЗДРАВΟΣЛОВНО СЪСТОЯНИЕ НА СЕЛСКОТО НАСЕЛЕНИЕ В ПОЛША СЛЕД ПРИСЪЕДИНЯВАНЕТО Й КЪМ ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ	67	DR. A.WRZOCZALSKA - HEALTH CONDITIONS AND HEALTH OF THE RURAL POPULATION IN POLAND AFTER ACCESSION TO THE EU

НОВИ КНИГИ

75

NEW BOOKS**РЕЦЕНЗИИ И ОТЗИВИ**

77

REVIEWS

Настоящият брой на списание "Икономика и управление" се издава с финансовата подкрепа на авторите.

*Всички права върху публикуваните материали са запазени.
Възгледите на авторите
изразяват личното им мнение и не
ангажират редакцията на
списание.*

Уважаеми читатели,

На Вашето внимание е списание „Икономика и управление“. Списанието е печатен орган на Стопанския факултет при Югозападния университет „Неофит Рилски“ – Благоевград и издаването му е свързано с по-нататъшното развитие и обновяване на научните изследвания и учебния процес във Факултета в контекста на членството на България към Европейския съюз. Стопанският факултет вече второ десетилетие се изявява като център за образователна, научна и научно-приложна дейност в Югозападна България.

Тази многостранна дейност на Стопанския факултет определя и целта на настоящото списание „Икономика и управление“ - да популяризира научните новости и да удовлетворява потребностите на практиката. Редакционната колегия счита, че в списанието определено място трябва да намерят актуалните проблеми на:

- националната и регионалната икономика;
- управленските подходи и механизми;
- европейската интеграция и глобализацията;
- качеството и конкурентноспособността;
- икономиката на знанието;
- икономическият растеж и устойчивото развитие.

Публикациите в списанието обхващат научни сфери, съответстващи на научната и образователната проблематика и профилирането на специалности в Стопанския факултет – мениджмънт, маркетинг, финанси, счетоводство и контрол, социално-културни дейности, туризъм, социална политика, инфраструктура и други.

Списание „Икономика и управление“ се явява среда за среща на мненията и оценките на учени, изследователи и специалисти от сферата на науката и на стопанския живот.

Редакционната колегия се стреми да поддържа високо равнище на научните и научно-приложните разработки и същевременно да предоставя възможност не само на утвърдени и авторитетни български и чуждестранни учени, но и на начинаещи преподаватели и докторанти да публикуват своите идеи. На страниците на списанието могат да споделят свои виждания и специалисти от стопанската практика.

Вярваме, че отговорното отношение на авторите ще съдейства списанието да отговаря на съвременните критерии и изисквания. Списание „Икономика и управление“ ще разчита на мненията и препоръките на читателите.

От редакционната колегия

Доц. д-р ЧАВДАР НИКОЛОВ

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“, Благоевград

THE PROBLEM OF THE CURRENT ACCOUNT DEFICIT IN BULGARIA

Assoc. Prof. PhD CHAVDAR NIKOLOV

SOUTH WEST UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", Blagoevgrad

Abstract: The present paper illustrates the views of the author about the cause for the current account deficit in Bulgaria. The usual public explanation of the problem here is that the current account deficit is a result of the low competitiveness of the country's export. The author's analyses shows that the main factor for the deficit is the inflow of the foreign investment and the growth of the foreign debts of the private non banking sector in Bulgaria. This conclusion could be of very high importance for a revision of the fiscal policy in the country of the last years, because it gives valuable arguments against the practice of the budget surpluses.

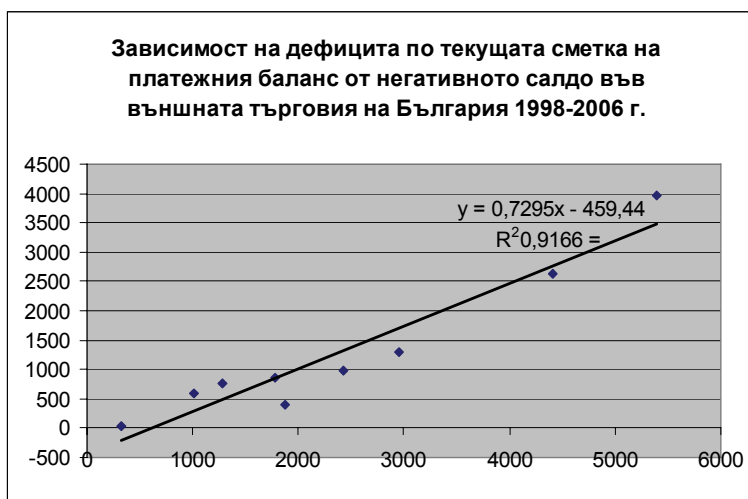
Key words: interdependence between passive in the current account and the inflow of FDI in Bulgaria

The usual explanation for the practice of budget surpluses of Bulgaria in the last years is that this could be the only instrument to set some limits or to stop the growth of the current account deficit. Which deficit, on its side, is a result of the passive

in the foreign trade of the country. Our studies based on the statistics of the Bulgarian National bank shows that the correlation between the current account deficit and the international trade deficit is 0.96.¹ See Graph N 1.

¹ www.bnb.bg – statistics, balance of payments

Graph N 1

This fact provides many domestic economists with the argumentation in favor of the low competitiveness of the Bulgarian

economy as a whole, because of the impact of the currency board and especially because of the fixed exchange rate of the

national currency, the Bulgarian leva, to the euro since 1997.

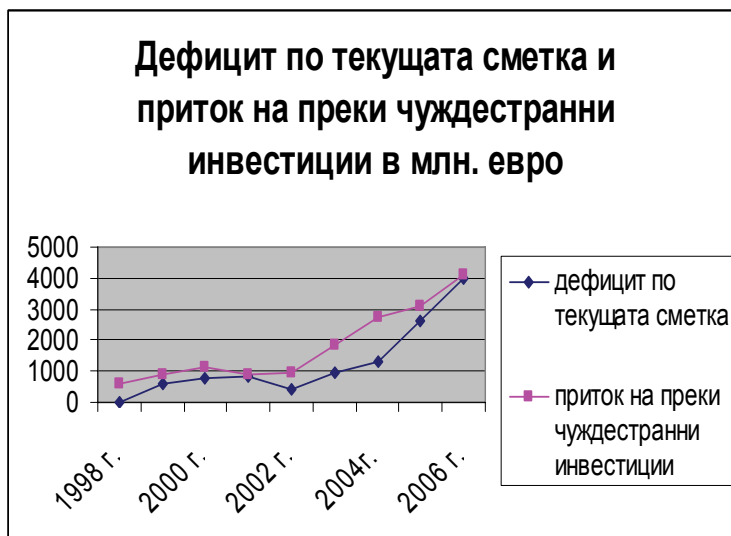
In the same time the comparative price level in Bulgaria in the end of 2007 is about 40-43% of the comparative price level in the Euro zone.² The Bulgarian joining of the European Union has practically doubled the inflationary rate and in 2007 it has reached 12%. For the year 2008 the most prognoses shows not less than 7-8% inflation. That means that any revision of the fixed exchange rate of the Bulgarian leva would cause only acceleration of the inflation and so would not obligatory contribute for the growth of the competitiveness of the economy and for the continuation of the 6-

7% economic growth. The consequences for the standard of living in the country so would be also negative.

The current account of the Bulgarian balance of payments is steady negative in the last ten years, but the balance of payments ends with steady positive results. So it occurs the question, if there is an other explanation of the deficit in the current account. Our calculations are proving that the growing of passive in the current account of Bulgaria could be a result of the growing of the inflow of the foreign investment. The both curves 1998-2006 are illustrated in the following graph.

² Calculated on the base of the statistics of the World bank, www.worldbank.org, research & data, key statistics, GDP and GDP PPP

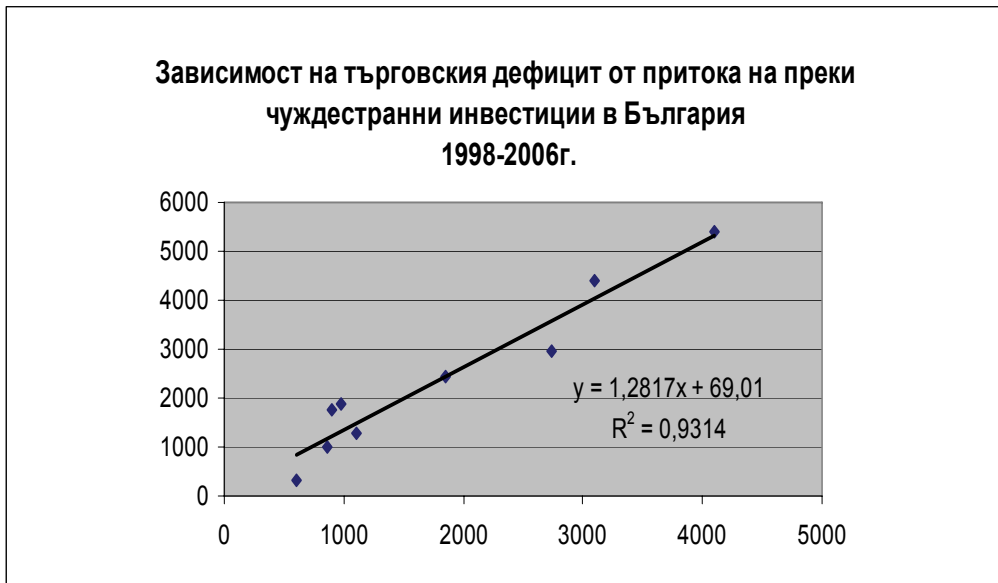
Graph N 2

Our further calculations show that the correlation between the foreign investment and the current account deficit 1998-2006 is

0,97. The interdependence between the both is illustrated on the **Graph N 3** below.

Graph N 3

The theoretical explanation of the result, calculated above, could lay also on macroeconomic level. One of the popular equation describing the macroeconomic equilibrium is as follows:³

$$I + G + E = S + T + M$$

Where :

I – is the investment in the economy

G – are the government purchases

E – is the export

S – are the savings

T – are the taxes

M – is the import

If we assume, that **G** and **E** on the left and **S** и **T** on the right are constant, we could see that the growth of the investment

activity– **I** (in our case - the growth of the FDI) is leading to the growth of the import - **M** (in the Bulgarian case - of the passive in the current account).

This conclusion is of very significant importance, because it illustrates what could be the real cause for the deficit in the current account in the Bulgarian balance of payments. On this sight of view the government policy of budget surpluses looks counter productive, because it means “savings” in the field of infrastructure. Which is really a bad choice, because the signals of overheating of the Bulgarian economy are coming most from the side of the old, undeveloped and ruined infrastructure in the country, infrastructure decapitalized in the years of transition with about 48%.⁴

³ Look. Hyman D., *Economics*, IRWIN, Boston 1989, P.674

⁴ Look Nikolov Ch., *The Economic Development of Bulgaria in the Beginning of its EU- membership*, Edition of the Southwest University Neofit Rilski, Bulgaria 2008, p 164

Доц. д-р ДИМИТЪР РАДИЛОВ
ИКОНОМИЧЕСКИ УНИВЕРСИТЕТ - ВАРНА

**СЪВРЕМЕННИ МЕТОДОЛОГИЧНИ АСПЕКТИ НА СТАТИСТИЧЕСКАТА НАУКА В
ДИАЛОГА НА ВЛАСТТА С ОБЩЕСТВОТО**

**TEMPORARY METHODOLOGICAL ASPECTS OF STATISTICAL SCIENCE IN THE
DIALOG
BETWEEN POWER AND SOCIETY**

Assoc. Prof. D-R DIMITAR RADILOV
UNIVERSITY OF ECONOMICS - VARNA

Abstract: This paper reviews the new reality of information society as a social mass phenomenon. It is caused by the use of new information and communication technologies in which information, knowledge, information market and public communication play a key role. This requires methodological changes in statistical science in regard with creating numeric information for populations and its transformation through analytical tools into knowledge for the dialog between power and society.

Keywords: **methodological aspects, statistical science, dialog, power, society, information, knowledge.**

ВЪВЕДЕНИЕ

Статистическата наука през XXI век се намира пред нови предизвикателства за методологични промени в диалога на властта с обществото. Те са резултат от промени, свързани с използването на нови информационни и комуникационни технологии. В тях централно място заемат информацията, знанията, информационния пазар и обществената комуникация в условията на глобализация. В тази среда статистическата наука със знанията за създаване на статистическата информация и аналитичния инструментариум за превръщането ѝ в ново знание придобиват фундаментално значение в диалога на властта с обществото.

Научна цел на тази статия са новите реалности на информационното общество за методологични промени на статистическата наука и нейните знания, използвани в диалога на властта с обществото.

1. Новите реалности на информационното общество за

методологични промени на статистическата наука

Информационното общество е съвременен социален феномен. То е обект и предмет на изследване в много науки, в т.ч. икономиката, социологията, управлението, политологията, информатиката и статистиката. Има богато познавателно съдържание. Социоложката М. Бакърджиева посочва изследването на американския икономист и социолог Джеймс Бениджър (Beniger, J., 1986), който изброява 75 различни трансформации след 1950 (Бакърджиева, М., 1994, с.102-111). В основната част от тях информационното общество се свързва с възникване: на "нова класа" (Джилас), на "меритокрацията" (Йънг), на "посткапиталистическото общество" (Р. Дарендорф), на "глобалното село" (М. Луън), на "постиндустриалното общество" (Д. Бел), на "информационната икономика" (М. Порът), на "микрохилядолетие" (Евънс), на "третата вълна на нова технологична революция" (А. Тофлър), на

“комуникационната революция” (Уйлямс). В края на XX век информационното общество се определя като: “нова парадигма” (М. Бакърджиева, 1994), “философия и методология на знанието” (Б. Палюшев, 1995), “колективен разум” (Н. Мойсеев, 1998), “социална структура на глобализма, симбиозата и информационното пространство” (Г. Близнаков, 1998), “общество на знанието” (Г. Фотев, 2000), “общество на знанието и общество на информацията” (М. Цветкова, 2000), “информационен пазар” (М. Дертузо, 2001), “социална система” (Й. Оленски, 2003) и други.

Разнообразните определения на съдържанието на информационното общество, който посочихме, разкриват различни страни от него. Въпреки това тяхното терминологично многословие действа объркващо. Някои изследователи отчитат, че повечето от използваните понятия се дължат на бързото навлизане на новите телекомуникационни и информационни технологии в политическата, икономическата, социалната и други сфери на обществото. За тяхното съдържателно използване науката не е подготвена. Затова повечето от използваните понятия, свързани с информационното общество са въведени от журналисти, футуролози и експерти. Аз също споделям тази позиция. Мисля че от научна и практическа гледна точка информационното общество трябва да се възприема преди всичко като общество на хора, доколкото те са движеща сила на всяка социална система. От тази гледна точка информационното общество е човешко общество с качествено нова структура, организация и социално-икономически отношения, основани на свободен глобален достъп до информация, знания и услуги. В него информацията, информационния пазар, икономиката на информацията и знанията са насочени към създаване на нови работни места и

повишаване качеството на живота на всички.

В информационното общество, наричано от проф. Даниел Бел постиндустриално, “най-важни са не грубата сила на мускулите и енергията, а информацията. Централна фигура е професионалистът, защото той е въоръжен с образование и подготовка” (Bell, D., 1973, p.127). В широк смисъл информационното общество е с нова социална структура в която телекомуникациите имат решаващо значение при обмена на информация и знания между субектите, а трудът се замества от информационни технологии, които са източник на добавена стойност. Трудът и капиталът като главни фактори за развитието на икономиката се заместват от знанието и информацията. Информацията става източник на власт за този, който я притежава. Динамиката на социално-икономическото развитие в съвременното информационно общество зависи в много голяма степен от нарастването на съществуващите информационни източници, отколкото от производството на стоки и услуги. В подкрепа на тази научна позиция може да се посочи изследването на Марк Порът, направено по поръчка на Службата за телекомуникации към търговския департамент на САЩ. В него за първи път се групират всички дейности по обработка на информация в отделен сектор за производство на брутен вътрешен продукт. През 1967 г. 46.2% от брутния вътрешен продукт на САЩ се създава в информационния сектор, според изследването на М. Порат. (Porat, M., 1977).

В развитието на съвременната икономика важно значение има информационния пазар. Той е основа за развитие на информационната икономика. Мотивите за развитието му са същите както и на традиционния пазар на който се разменят стоки и услуги. Идеята за информационен пазар е поставена за обсъждане и развитие за първи път през 1981 г. от проф. Майкъл

Дертузо¹. Нейното развитие и пълно разгръщане са разгледани в монографията му: "Какво ще бъде? Как светът на информацията ще промени живота ни?" (Дертузо, М., 2001, 439 с.)

Информационният пазар, според М. Дертузо, обхваща събирането на хора, компютри, комуникации, софтуер и услуги, които (в бъдеще) ще обслужват транзакции вътре в организациите и отделните личности. Тези транзакции ще включват обработването и представянето на информация (Пак там, с.28).

Информационният пазар ще породи дълбоки и съществени промени в управлението на правителствата, на икономиките, на нациите, на културите на народите, на техните семейства, на бизнеса и на организациите. Електронната търговия ще се развива през XXI век като непряка свързана с продажби на стоки с материално съдържание по традиционен начин (реклама, търсене, договаряне и т.н.) и пряка за продажби на стоки, които представляват информация (електронна и гласова поща, софтуер, наричаници, книги, новини, съвети, борсови цени, пари и много други). Еволюцията на информационния пазар ще обхване и разнообразни банкови и социални услуги, а също и дейността на нестопански организации като църкви, университети, армията, фондации, синдикати, политически партии и др. С бъдещото подобряване на инфраструктурата на информационния пазар учени и инженери ще започнат да заменят при обмена на новости електронната си поща с обмен на образи, графики, аудио и видео клипове и т.н. Ще нарастват перспективите за виртуални обединения на организациите на всички йерархични нива, като дистанционната работа от къщи ще

стане преобладаваща и това ще доведе до почти пълна децентрализация на производството и промени в урбанизацията.

Информационният пазар ще засегне дейността на електронните социологически проучвания на общественото мнение, създаването на компютърни мрежи за държавна търговия със стоки и услуги, интер-комуникациите между различни правителства и техните народи в световен план, дипломацията, туризмът и гражданския обмен.

Най-голямото предизвикателство на информационния пазар в бъдещето е "скрояването" на информационните технологии в съответствие с потребностите на потребителите. Компютрите в информационния пазар, по думите на проф.Дертузо, ще помагат на хората в работата им по три най-обща начина. Те са: автоматизация, увеличаване и медиация. Автоматизацията включва допускането, че компютърът извършва човешка информационна работа. Например когато съставянето на сметкоплан, изравняване на сметки и счетоводен баланс се извършват автоматизирано. Увеличаването е помощ, предоставена от компютъра за повишаване на човешката способност за изпълнение на определена задача. Например използването на текстообработваща програма. Медиацията е използване на компютри и комуникации в помощ на информационния обмен между двама души. Груповата работа, електронната поща, информационните табла, телемедицината, дискуссионните групи и дистанционната заетост стават възможни чрез медиацията. Информационните технологии действат като увеличителни леци за продуктивността, но същевременно водят до нарастване както на силните, така и на слабите страни на управлението. Те могат да направят чудеса в ръцете на опитен специалист и

¹ Ръководител на лаборатория за компютърни науки в Масачузетския технологичен институт в САЩ (бел. на авт.)

големи поразии в ръцете на лаик. (Пак там, с. 359-366).

В основата на информационния пазар стои информацията. Информацията е свързана със знанието. Знанието е акумулирана (натрупана) информация, а информацията – движещо се знание. (Цветкова, М., 2000, с.14-19). Информацията е нематериален ресурс с определена форма. В онтологичен аспект тя е едно от проявленията на битието, като веществото и енергията. Може да се използва в механизмите на властта и управлението при диалога им с обществото. Информацията има "форма, цена и може да бъде предмет на собственост доколкото режима на достъп до нея се регулира с юридически актове и не се ограничава в географски и държавни граници" (Марков, Е., 1995, с.45-49). Понятията "информация", "статистическа информация" са взаимно свързани. Те са резултат на научно познание с различна степен на абстракция.

Статистическата информация е в основата на диалога на властта с обществото. Нейното качество е пряко свързано с развитието на статистическата наука. то е едно от предизвикателствата за нейните методологични промени. Статистиката през XXI век ще се развива като информационна наука. Тази идея, макар и имплицитно се развива в определенията на статистическата наука дадени в най-авторитетните класификации и енциклопедични речници. Така например в международната стандартна класификация на ЮНЕСКО статистиката се определя като наука за колекциониране (събиране), описване, подреждане и анализиране на данни. (Fields of Education, 1999, pp.3,18). Сходно е определението, дадено в новото издание на Оксфордския речник на статистическите термини. Според него, "статистиката е наука за събиране, анализиране и тълкуване на данни, обединени в агрегати" (The Oxford Dictionary, 2003, p.388). Считам, че тези

две определения на статистиката като наука са само началото за разкриване на богатото ѝ познавателно съдържание. Известно е, че "науката е система от понятия за явленията и законите на външния свят или духовната дейност на хората, която дава възможност за предвиждане и преобразуване на реалната действителност в интересите на обществото" (Екмалян, А. Е., 1983, с.10). Тя има най-малко три аспекта: 1) като особен вид знания; 2) като особен вид дейност за създаване на научни знания и 3) като система от социални институции, които ръководят научната дейност. В своето единство тези три аспекта формират развитието на науката като единен социален организъм. В този смисъл развитието на статистическата наука включва отворена научна система от знания. В методологичен план те се отнасят за създаване на качествена числена информация за масови явления и нейното превръщане с аналитичен инструментариум и специфична институционализирана изследователска дейност в нови знания. Масовите явления (икономически, социални, екологични и други) са обхванати в конкретни времеви и пространствени граници. Те не са нови дадености, а само продукт на логическа абстракция за тяхното измерване и анализиране. От съдържателна гледна точка качеството на статистическата информация се основава на развита система от научни знания, понятия и изследователски инструменти. Понятията статистическа съвкупност (целева и съдържателна), статистически признак и единица, изследвано пространство (реално, извадково и вероятно), анализ и синтез, променлива, оценяване, хипотези и други имат съществено значение при планиране на статистическото изучаване. От него зависи качеството на статистическата информация. То се оценява със система от научни критерии като приложимост, точност, достъпност, сравнимост, съгласуваност, пълнота, яснота,

своевременност, достоверност, законова и институционална среда. Развитието на знанията на статистическата наука трябва да са водещи в институционализираната дейност за създаване и анализ на числена информация за съвкупности от масови явления на всички равнища при тяхното използване в диалога на властта с обществото.

2. Статистическите знания в диалога на властта с обществото

Статистическите знания в диалога на властта с обществото се проявяват в умението за тълкуване, критично оценяване и разпространение на статистическа информация и резултатите от нейния анализ. В своето единство тези знания формират статистическата грамотност. Тя се проявява чрез статистически знания в публичен дебат или обществена дейност. Според Идо Гал "статистическата грамотност включва два взаимно свързани компонента: първоначалната способност на хората да тълкуват и обективно да оценяват статистическа информация и аргументи, подкрепени с нея и практическа способност да обсъждат и обменят знания, извлечени от статистическата информация при вземане на решения". (Ido Gal, 2002, p.2) Знанията включени в статистическата грамотност в диалога на властта с обществото са необходими за осмисляне на тенденциите на нарастване на brutния вътрешен продукт и неговата секторна структура, за равнището на инфлацията и на престъпността, за образователното равнище на населението и необходимостта от разкриване на нови работни места и т.н. Статистическите знания в статистическата грамотност са най-малко пет групи. Те са: 1) ясна представа за нуждата от статистически данни и тяхната роля при вземане на управленски решения; 2) знания за начина по който са създадени статистическите данни като методология

и обхват (изчерпателно изследване, извадки, пилотно изследване и т.н.); 3) знания за основни понятия на дескриптивната (описателна) статистика (средна аритметична величина, медиана, стандартно отклонение и т.н.); 4) знания за основни понятия и идеи свързани с графики и таблици като модели на масови процеси в икономиката, в социалната сфера, екологията и т.н.; 5) знания за основни концепции на статистическата вероятност, вероятностни разпределения, оценки на параметри и проверка на хипотези.

Статистическите знания участват опосредствено чрез статистическата информация и знанията получени от нея в диалога на властта с обществото.

Властта в институционален план, съгласно чл.8 от Конституцията на Република България, се разделя на законодателна, изпълнителна (разпоредителна) и съдебна. Тя има определени функции и органи, институционализирани механизми за управление и за властово въздействие с различни потребности от статистическа информация. В условията на информационно общество все повече се утвърждава властта на медиите чрез институциите за масова комуникация (четвърта власт), която също използва статистическа информация. Известно е, че управлението в съвременните теории се определя като информационен процес с използване главно на статистическа информация. Същевременно то е многоаспектно. Може да бъде управление на държавата, на икономиката, на академичните изследвания, на социалната практика, на опазването и възпроизводството на околната среда и разнообразието на живата природа и т.н. В този смисъл и използваната статистическа информация за управлението е многоаспектна. Тя е краен продукт от институционализирана статистическа дейност.

Статистическата (съвкупностната) информация има важна, но все още неосъзната социална роля в диалога на

властта с обществото. Според мен тази роля на съвкупностната информация се състои в превръщането ѝ в знания. В дългосрочен план това може да се постигне чрез системно управляван целенасочен процес за повишаване равнището на статистическата култура и мислене на населението за използване на статистическата информация като интелектуален ресурс. Реализирането на тази цел изисква включване на статистически знания в учебните планове и програми за различните степени на действащата образователна система.

Развитието на гражданското общество¹ като една богата система от юридически лица или социални субекти (синдикати, профсъюзи, политически партии, религиозни организации, благотворителни общества, фондации и други организации с идеална или социална цел, финансирани от вноските на своите членове) стимулира развитието на четвъртата власт. Тя е “властта на посредника, властта на субекта, на комуникацията, на този втори или мним субект, на когото е делегирано правото или който упражнява служебната функция да предаде социалната информация (в т.ч. статистическа – наше допълнение). Информационният посредник фактически има властта и да промени материалите, семантичните, времевите и пространствените характеристики на всяко властово послание. Обществената промяна към една информационна цивилизация и към един отворен модел на обществото в смисъла на

класическите демократични принципи... поставя съществени проблеми пред определянето на ролята на четвъртата власт” (Николов, Ал., 1997, с.150). Концепцията за четвъртата власт най-точно е формулирана от Джон Гълбрайт. Според него четвъртата власт е власт над мисленето на хората в съвременното общество. “Властта на печата, радиото и телевизията, както и на религията черпи сили от организацията. Нейният основен инструмент за принуда, както и при религията, е убеждението – социалното внушение” (Гълбрайт, Дж. К., 1993, с.161). Според мен четвъртата власт има определящо значение в диалога на публичната власт (законодателна, изпълнителна и съдебна) с обществото. Тя използва статистическа информация, което е краен продукт от институционализирана дейност. Недостатъчното развитие на информационния пазар не стимулира масовото развитие на агенции за статистическа информация. Поради това сега най-важно значение за осигуряване на диалога на властта с обществото с информация имат държавните статистически институции.

Заклучение

Съвременните промени на методологията на статистическата наука при активно използване на нови информационни и комуникационни технологии имат важно значение за развитието на статистическата грамотност в диалога на властта с обществото. Важно направление в развитието на знанията в статистическата наука е усъвършенстване на качеството на статистическата информация, която се създава за измерване на масови явления в икономиката, социалната сфера, екологията и т.н. Друго важно направление на статистическата наука за ефективен диалог на властта с обществото са знанията за аналитични инструменти и тълкуване на резултатите

---

¹ Съвременната дискусия за гражданското общество, според Петя Кабакчиева, се разгръща в две основни направления: 1) гражданското общество като сфера на публично представителство на частния интерес, извън сферата на публичната власт на държавата и 2) гражданско общество през призмата на основните човешки права – граждански, политически и социални (Кабакчиева, П., 2001, с.22). Моята позиция за гражданското общество се основава на първото направление при условие, че са изпълнени основните човешки права (бел. на авт.).

от използването им в статистическата грамотност на населението в публичното пространство. Те биха получили своето многократно разпространение чрез усъвършенстване на статистическото

образование не само като висше, но и като начално, основно и средно, както и при продължаващото обучение през целия живот.,

Използвана литература

1. Бакърджиева, М. (1944) Информационното общество – една нова парадигма – в: сп."Социологически проблеми" кн.2, с.102-111;
2. Близнаков, Г. (1998) Още за информационното общество и за някои негови социални аспекти – В: сп."Понеделник", № 10-11, с.49-61;
3. Гълбrait, Дж. К. (1993) Анатомия на властта, Изд. "Христо Ботев", София, 172 с.
4. Дертузо, М. (2001) **Какво ще бъде?** Как светът на информацията ще промени живота ни. Изд. "ЖАР-Жанет Аргирова", София, 439 с.
5. Марков, Емил (1995) Правни аспекти на геоинформационното общество – В: Международни отношения, кн.4, год.ХХIV, с.48-56;
6. Мойсеев, Н. (1998) Информационното общество като етап на най-новата история. Сп. "Понеделник", кн. 4-5, с.23-33
7. Николов, А. (1997) Статистическата информация и четвъртата власт. Национален статистически институт. София, 299с.;
8. Фотев, Г. (2000) Общество на знанията. Списание на БАН. СХIII. кн.1, с.12-16
9. Цветкова, М. (2000) Общество на знанието и общество на информацията В: сп. "Философия", бр.2, с.14-19;
10. Конституция на Република България (1995) Приета от Великото народно събрание на 12 юли 1991 г. Обн. Д.В., бр. 56, 13.07.1991. Изд. "Паралакс", 38 с.
11. Экмалян, А. М. (1983) Наука: генезис и социальная функция. Изд. АН АРМЯНСКОЙ ССР, Ереван, 249 с.
12. Bell, D. (1979) Communications Technology for Better or for Worse, Harvard Business Review, May/June pp.20-42
13. Fields of Education and Training. (1999) Manual, 74 pp.
14. Iddo Gal (2002) Adults' Statistical Literacy: Meanings, Components, Responsibilities, ISR, 70, 1, pp.1-51
15. Porat, M.U. (1977) The Information Economy. Washington, DC:US Department of Commerce. Office of Telecommunications.
16. International Standard Classification of Education 1997, UNESCO: General Conference at its 29th session November 1997.
17. The OXFORD DICTIONARY OF STATISTICAL TERMS (2003) The International Statistical Institute. OXFORD University Press, 498 pp.

Проф. д.т.н. НИКОЛАЙ ПЕТРОВ

ТРАКИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ – СТАРА ЗАГОРА

д-р НИКОЛАЙ АТАНАСОВ

ЕЦОК – Бургас

гл. ас. инж. УЛЯНА ПАСКАЛЕВА

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ „НЕОФИТ РИЛСКИ“, гр. БЛАГОЕВГРАД

**АНАЛИТИЧЕН МАТЕМАТИЧЕСКИ МОДЕЛ ЗА ИЗСЛЕДВАНЕ ДИНАМИКАТА НА
ФИНАНСОВИЯ ПАЗАР**

**ANALYTICAL MATHEMATICAL MODEL FOR INVESTIGATE OF THE
DYNAMICS OF THE FINANCIAL MARKET**

Prof. NICOLAI PETROV, Ph. D., DSc

THRACE UNIVERSITY – STARA ZAGORA

NICOLAI ATANASOV, Ph. D.

UROPEAN CENTRE FOR SCIENCE - BURGAS

Chief Ass. Prof. engineer ULIANA PASKALEVA

SOUT – WESTERN UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", BLAGOEVGRAD

Abstract: This article reviews issues related to the information about and the modeling of the financial markets. The present-day financial markets are characterized by an increasing risk while operating with financial transactions. This provokes our searching for answers to the issues of evaluation and reduction of the most likely possible risk at the circumstances of uncertainty and eventuality of the flux of the prices and the percentile stakes as well as the rational behavior of the markets.

The solution of such issues involves a thorough macro- and micro-stochastic, statistical and dynamical analysis of the market's indexes and the construction of adequate information and analytical mathematical models for their evolution, probability prognosis, evaluation and potential for management. The probability research of the financial markets requires more careful search into the dangerous risky characteristics and features of the subjects and the players who intentionally or by chance determine the new market's conditions, prerequisites and possibilities. The main objects of analysis are the information and knowledge.

As a result of the analysis of the theory of the effective markets, this article defines the term fractal market. Its main characteristics are defined and this concept is synthesized. A mathematical model of this market is made as a variety of the **B, S, R – market**, which accounts for the dynamics of the bank accounts and shares, and the related risk because of financial operations with disloyal clients.

Keywords - financial markets, stochastic, statistical and dynamical analysis, mathematical model.

ВЪВЕДЕНИЕ: В началото на 70-те години на XX век в страните от Европейския съюз (ЕС) с пазарна икономика, настъпи рязко повишаване на интересът към изучаването на финансовият пазар (в частност пазарът на ценни книжа). Това е свързано с редица събития, сред които най-голяма стойност имат: отказ от фиксиран обменен курс на валута, отказ от фиксирани цени в долари на златото,

световната нефтена криза (възникнала във връзка със създаването на Организация на страните производителки и експорт на нефт), упадък на активността на пазара за реализации на акции и др. Пазарът реагира бързо на новите възможности на инвеститорите, получи свобода и простор за вземане на решения, което доведе до възникване на голяма изменчивост в поведението на цените и

обменните курсове. Като следствие на това рязко нарасна *рискът от опериране* на съответните финансови пазари. Това предизвиква на първо място въпросът за рационално поведение на пазара и на второ – въпросът за оценяване и редуциране на възможният риск в условията на неопределеност на движението на цените и процентните ставки.

Решаването на така поставените въпроси изисква задълбочен макро- и микро- стохастически, статистически и динамически анализ на пазарните показатели и построяването на адекватни математически модели на тяхната еволюция.

ПОСТАНОВКА НА РАЗГЛЕЖДЕНИЯ ПРОБЛЕМ: В класическата теория на функциониране на пазарите, съществува така наречената *теория на ефективния пазар* представена основно в литература [1, 2]. За значимостта на тези две теоретични работи говори факта, че през 1997 г. беше присъдена Нобелова премия за икономически постижения на Мертон и Шоулс. Заложените показатели в понятието ефективност се явяват априори опростени. На първия етап от построяване на теорията на функциониране на пазара те получиха достатъчно широко разпространение. Достигна се до появата на ред вероятностни модели за описание на динамиката на финансовите пазари. Един такъв модел се явява моделът на *случайното блуждаене*. При него се изхожда от това, че ако S_{n-1} е цената на обменният курс в момент от време t_{n-1} (например днес), то стойността S_n в момент от време t_n (утре) е равна на S_{n-1} плюс някаква величина X_n , определяща новия *информационен пазар* (ИП). Следователно е изпълнено уравнението:

$$(1) S_n = S_{n-1} + X_n,$$

което води до ново уравнение:

$$(2) S_n = S_1 + X_1 + X_2 + \dots + X_n.$$

Измененията на цените само под влиянието на „новия“ ИП е причина величините $X_1, X_2, \dots, X_n$ да бъдат независими помежду си (във вероятностен смисъл). В съответствие с приетата терминология това означава, че последователността $S = (S_n)_{n \geq 0}$, описва състоянието на цените, т.е. тяхното случайно блуждаене. Простото предположение относно (вероятностните) свойства на величините $X_n (\Delta S = S_n - S_{n-1})$ е причина за това тяхната средна стойност да бъде нула. Следователно ще бъде изпълнено уравнението за математическото очакване M на величините $X_1, X_2, \dots, X_n$:

$$(3) M X_n = 0.$$

Ако се приеме предположението за независимост на величините $X_1, X_2, \dots, X_n$, уравнение (3) може да се преобразува във вид:

$$(4) M(X_n | S_0, S_1, \dots, S_{n-1}) = 0,$$

или ако е изпълнено $X_n = S_n - S_{n-1}$ във вид:

$$(5) M(S_n | S_0, S_1, \dots, S_{n-1}) = S_{n-1}.$$

Уравнение (5) се тълкува по следния начин: условното математическо очакване M на стойността на цените S_n („утре“) при зададени стойности

$S_0, S_1, S_2, \dots, S_{n-1}$ е стойността на цената S_{n-1} в момент от време $n-1$, т.е., „днес“. Смесът на горното изречение може да се преобразува като, прогнозираната стойност на цената S_n за „утре“ (при зададени нейни стойности $S_0, S_1, S_2, \dots, S_{n-2}$ в „миналото“ и стойността S_{n-1} „днес“) се определя само състоянието на цената „днес“, т.е. стойността S_{n-1} . Свойството (5) се интерпретира като свойство „реалност на цената“, в смисъл на това, че не се дава предпочитание на движението на цените нито „нагоре“ нито „надолу“.

Мартингален анализ на цените: В теорията на вероятностите последователността от стойности на цените $S_0, S_1, S_2, \dots, S_{n-1}$ се нарича мартингал и информацията съдържаща се в нея се означава с $F_{n-1} = S_0, S_1, S_2, \dots, S_{n-1}$. От това следва че, уравнение (5) може се запише по-компактно чрез нова изразна форма:

$$(6) \quad M(S_n | F_{n-1}) = S_{n-1}.$$

За да се разбере как възниква мартингалът при анализ на цените, се извършват следните елементарни разсъждения. Нека S_n е цената на една акция в момент от време t_n . Означаваме с $\Delta S_n = S_n - S_{n-1}$ изменението на цената на акцията (т.е. тя е купена „днес“ на цена S_{n-1} , а продадена „утре“ на цена S_n). Нека да въведем означението ρ_n за относителното изменение на цените (процентна ставка):

$$(7) \quad \rho_n = \frac{\Delta S_n}{S_{n-1}}.$$

Предполагаме се пазарът функционира така, че да бъде изпълнено следното уравнение за условното математическо очакване на процентната ставка ρ_n (при налична информация F_{n-1} за мартингала $S_0, S_1, S_2, \dots, S_{n-1}$):

$$(8) \quad M(\rho_n | F_{n-1}) = r,$$

където: r е константа явяваща се процентна ставка на банковия отчет $B = (B_n)_{n \geq 0}$.

Банковият отчет B_n се определя съгласно формулата [1]:

$$(9) \quad B_n = B_{n-1} \cdot (1 + r).$$

Съответно от (9) ще следва уравнението:

$$(10) \quad S_n = S_{n-1} \cdot (1 + \rho_n).$$

Извършва се деление между уравнения (9) и (10) при което се получава математическото съотношение:

$$(11) \quad \frac{S_n}{B_n} = \frac{S_{n-1}}{B_{n-1}} \cdot \frac{1 + \rho_n}{1 + r}.$$

От (11) следва равенството:

$$(12) \quad M\left(\frac{S_n}{B_n} | F_{n-1}\right) = \frac{S_{n-1}}{B_{n-1}} \cdot M\left(\frac{1 + \rho_n}{1 + r} | F_{n-1}\right)$$

Анализът на уравнение (12) показва, че е в сила зависимостта:

$$(13) M\left(\frac{1+\rho_n}{1+r} \middle| F_{n-1}\right) = 1.$$

От уравнение (13) следва, че дисконтираната величина $S/B = (S_n/B_n)_{n \geq 0}$ ще образува мартингал. Забелязва се, че ако $r = 0$, $B_0 = 1$, то $B_n = 1$ и мартингалът ще бъде образуван само от величините $S = (S_n)_{n \geq 0}$. Трябва да се отбележи, че условията за ефективност на пазара са формулирани на описателно ниво. При това "мартингалното" движение на цените се постулира с обяснението и интерпретацията на това описателно ниво. С други думи на такъв пазар е невъзможен безрисков доход.

Концепция за фрактален пазар:

Тази концепция не заменя нито концепцията за ефективност, нито концепцията за безарбитражност на свободния пазар. Нещо повече, те взаимно се допълват при което се разкрива цялото многообразие и сложност на „финансовия пазар“. Източник на концепцията за „фрактален пазар“ се явява резултатът от статистическия анализ на цените $S = (S_n)_{n \geq 0}$ и техните разнообразни характеристики, както и обстоятелството че на пазара винаги присъствуват инвеститори с разнообразни интереси и възможности

Последното обстоятелство се явява положителен фактор, като диверсификационните свойства на пазара обезпечават неговата ликвидност (реализуемост), т.е. бързо превръщане на активите в средство за плащане.

От всичко това следва, че за осигуряване на устойчивостта на пазара на него трябва да

присъствуват инвеститори с различни инвестиционни „хоризонти“. Следователно трябва да бъде осъществена „фракталност“ на интересите на участниците в пазара.

Основните характеристики на пазара с „фрактална“ структура са следните [5]:

- При всеки текущ момент от време на този пазар цените се коригират от инвеститора в зависимост от информацията която е съществена за техния инвестиционен хоризонт;

- Реакцията на инвеститорите относно информацията от „фракталния пазар“ може и да не е мигновена;

- В случай на кратки временни интервали, определяща роля има техническата информация и техническия анализ, а при увеличаване на дължината на временния хоризонт доминираща е ролята на фундаменталната информация;

- Цените се определят от взаимодействието на краткосрочните и дългосрочни инвеститори;

- Високочестотните съставляващи в цените определят действието на краткосрочните инвеститори; нискочестотните съставляващи определят активността на дългосрочните инвеститори;

- Пазарът започва да губи своята устойчивост, когато на него изчезнат инвеститорите с различни инвестиционни хоризонти, т.е. той губи своята фракталност.

Концепция за арбитраж и пълнота на фракталния пазар:

Нека да разгледаме фрактален пазар състоящ се от $d + 1$ актива: *банкови сметки* $B = (B_n)_{n \geq 0}$; *банкови акции*

(активи) $S = (S_n^1, \dots, S_n^d)_{n \geq 0}$ и *банков*

риск (вероятност за финансова загуба) $R = (R_n)_{n \geq 0}$. Ако положим следните уравнения:

$$(14) \quad r_n = \frac{B_n}{B_{n-1}} - 1, \quad \rho_n^i = \frac{S_n^i}{S_{n-1}^i} - 1,$$

където r_n и ρ_n^i са процентни ставки на банковите сметки и съответно банковите акции на фракталния пазар, можем да запишем ново уравнение:

$$(15) \quad B_n = B_0 \cdot \prod_{1 \leq k \leq n} (1 + r_k).$$

Уравнение (15) се представя във вид:

$$(16) \quad B_n = B_{n-1} \cdot (1 + r_n).$$

От уравнения (14) след преобразувания следва ново уравнение:

$$(17) \quad S_n' = S_0' \cdot \prod_{1 \leq k \leq n} (1 + \rho_k^i),$$

което се преобразува във вид:

$$(18) \quad S_n' = S_{n-1}' \cdot (1 + \rho_n^i).$$

За да опростим следващите преобразувания с цел съставяне на математически модел на фракталния пазар се предполага че работим с една акция, т.е. $d = 1$. При това предположение въвеждаме означенията:

$$(19) \quad S_n^1 = S_n, \quad \rho_n^1 = \rho_n.$$

Следва съставянето на система от уравнения, представляваща **математическия модел на фракталния B,S,R - пазар**:

$$(20) \quad \begin{cases} B_n = B_{n-1} \cdot (1 + r_n), & B_0 > 0, \\ S_n = S_{n-1} \cdot (1 + \rho_n), & S_0 > 0. \end{cases}$$

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В резултат на извършеното изследване на финансовия пазар в Европейския съюз могат да се направят следните изводи:

1. Синтезирана е концепция за „фрактален“ пазар на държавите от Европейския съюз и изяснени неговите основни характеристики.

2. Съставен е математически модел на този „фрактален“ пазар в разновидност на **B,S,R – пазар**, отчитащ динамиката на банковите сметки, акции и съответен риск от финансови операции с нелоялни клиенти.

3. Направените изводи водят до обобщението, че без развитието на информацията, знанието и технологиите е невъзможно формирането на национални, международни и глобални пазари.

4. Вероятностното информационно-познавателно изследване на финансовите пазари предполага философско-икономически анализ на произхода на предпоставките за рисковите свойства, страни и опасности, които целенасочено или случайно детерминират нови икономически и финансови състояния и възможности.

ЛИТЕРАТУРА:

- [1]. *Black F., M. Scholes*. The pricing of options and corporate liabilities, Journal of Political Economy, v. 81, № 3, 1973, pp. 637-639.
- [2]. *Merton R.* Theory of rational option pricing. Bell Journal of Economics and Management Science, № 4, 1973, pp. 141-183.
- [3]. *Мэнеску М.* Экономическая кибернетика. Москва, изд. “Экономика”, 1986.
- [4]. *Гиляровская Л., А. Вехорева.* Анализ и оценка финансовой устойчивости коммерческого предприятия. Москва, изд. “Питер”, 2003.
- [5]. *Black F.* The holes in Black – Scholes. RISK – magazin, 1988.

Гл. ас д-р МИЛЕНА ФИЛИПОВА

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ "НЕОФИТ РИПСКИ", Благоевград

СТИЛ НА УПРАВЛЕНСКО РЕШЕНИЕ

MANAGER'S DECISION-MAKING STYLE

Chief Assistant Prof. Dr. MILENA FILIPOVA

SOUTH WEST UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", Blagoevgrad

Abstract: Under contemporary conditions the importance of managers' decisions is undoubted. The manager's decision has to take into consideration the interests of the whole system managed, to be concerted, to be explicitly formulated, grounded and specific. This means that it has to state the place, time and manner of its execution, as well as the persons in charge of its execution. It is also important that the decision should be made at the appropriate management level, as well as it should be taken on time for only the timely decision taken is efficient.

Often some disputes occur among the employees working in a team. The problems they face originate from some contradictions in regard to the different decision-making styles. The practice proves that if the decision-making styles vary drastically, conflicts and tension will occur many times. In such cases the conflict itself does not allow the employees use fully their skills when performing their assignments.

Key words: Decision making style, management.

В съвременните условия, важноста на управленските решения е безспорна. Управленското решение трябва да отразява интересите на цялата система, която се управлява, да бъде съгласувано, да бъде ясно формулирано, обосновано и конкретно. Това означава в него да бъдат посочени мястото, времето и начинът на изпълнението му, както и изпълнителите му. Важно е също така да бъде взето на необходимото равнище на управление, както и да бъде взето навреме, тъй като ефективно е само своевременно взетото решение.

Много често между служители, които работят заедно възникват противоречия. Проблемите, с които сблъскват, са породени от противоречия свързани различните стилове при вземане на решения. Практиката показва, че когато стила на вземане на решения, се различава драстично, много често се пораждат конфликти и напрежение. В такива случаи самият конфликт не позволява на служителите да

използват пълноценно способностите си при изпълнение на поставените задачи.

В много компании нивото на управление може да бъде определено формално, в зависимост от това колко решения се вземат. Обхватът на решенията т.е. кръга от хора и събития, върху които оказват влияние решенията е особено важна мярка за позицията в управлението. Добра индикация за обхвата на решението е доколко един човек може да взема решения без друг да проверява решенията, които е взел. Всъщност, твърди се, че истинското ниво на управление може да бъде измерено много просто чрез количеството време, през което отсъстваш от офиса преди някой да забележи.(4, с.145)

По наше мнение начинът, по който мениджърите вземат решения, играе ключова роля относно ефективността и личния им успех. "При вземането на управленски решения се проявяват личностните особености на мениджърите, като това е процес, който протича в групите." (2,

с.134)Практиката показва много случаи при които мениджъри не успяват не защото вземат грешни решения, а защото начинът, по който взимат решения, поражда проблеми. Понякога това им отнема доста дълго време, друг път пък решават прекалено бързо.

Нашето виждане е, че за да бъдат ефективни и за да имат успех, мениджърите трябва:

1. да разбират собствения си стил за вземане на решения;

2. да знаят как да идентифицират, разбират и работят с различните стилове на другите хора;

3. да напасват техните собствени стилове за вземане на решения към вида работа, за която са най-подходящи.

Поради тази причина считаме, че е целесъобразно да се изясни какво представлява стила за вземане на решения, кои са факторите, които оказват влияние върху стиловете за вземане на решения и на тази основа да идентифицират различните стилова за вземане на управленски решения.

Терминът „стил“ означава заучени навици.(1,с.752) Следователно „стилът за вземане на решения“ се отнася до заучени навици за вземане на решение. Като всички наши стилове - начин на писане, на говорене, на обличане или на игри, ние се учим да вземаме решения в училище, в заниманията ни през свободното ни време и следвайки примерите на другите. Поради различното обкръжение и опит, хората научават разнообразни начини за вземане на решения.

Стиловете на хората за вземане на управленски решения се различават. Някои обичат да поемат риск, други избягват риска. Някои предпочитат да вземат решения сами, а други- само в групи. Някои хора разчитат изцяло на интуиция, други процедират само на базата на задълбочен анализ. Някои действат бързо, други- бавно. Някои хора

изглеждат уверени във всичко, други виждат света в сферата на вероятностите и възможностите, отколкото на основата на твърди факти.

Заради ефектът, който оказват върху постиженията, културата и професионалното развитие, различията в стиловете на вземане на управленско решение представляват интерес за много големи компании. Резултатите от проведени от група американски изследователи проучвания относно основните фактори, които допринасят за тези разлики показват, че ключовите разлики в стиловете за вземане на решения зависят от следните два фактора: (3,с.1-17)

1. **Използване на информация** - количеството информация, отнесено действително при вземането на решение;

2. **Фокус** - броят на възможните алтернативи при достигане на решение

Трябва да уточним, че тези фактори обхващат два основни етапа от процеса на вземане на решение: анализиране на ситуацията и формулиране на решение. Двата фактора са абсолютно независими един от друг. Това, какъв обем информация използва човек, няма нищо общо с това колко алтернативи обикновено идентифицира. Възможно е да се използва много информация и да се идентифицират много алтернативни решения, или да се използва много информация, но да се идентифицира едно решение. Разглеждани заедно, двата ключови фактора допринасят за голямо разнообразие в човешко поведение.

Първият фактор, който оказва влияние върху стила за вземане на управленско решение е **използването на информация**. Мениджърите се различават значително по това какъв обем информация използват, при

вземането на решения. Всички познаваме мениджъри, които вземат спонтанно решения, действат на мига и такива, които не биха направили и крачка без да анализират всичко в детайли.

В хода на своите проучвания американските изследователи наричат „бързодействащия, притеснявайки се по-късно“ стил, **задоволителен стил**. По-аналитичния стил наричат **краен стил**. При задоволителния стил се използва малко информация, която е достатъчна, за да се получи едно или повече „достатъчно добри“ решения на проблема. Привържениците на този стил могат да обработват с огромни обеми от информация, но просто не желаят да се занимават с това. Те имат нужда да продължават и да не губят време да анализират нещата отново и отново.

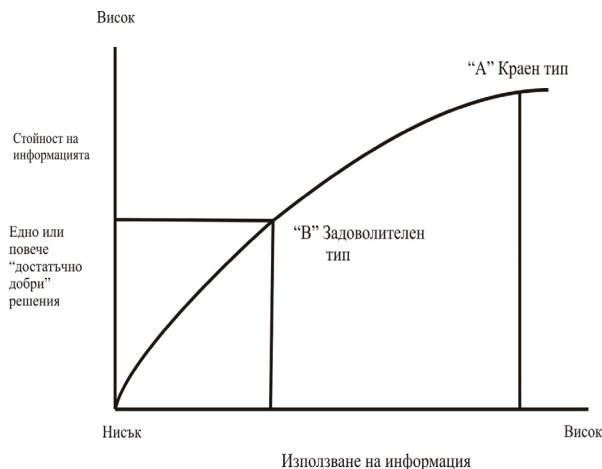
За разлика от тях привържениците на крайния стил искат да имат всяка подходяща информация преди да вземат решение. Те знаят, че важните точки са неуловими и лесно могат да бъдат недогледани,

причинявайки огромни проблеми по-късно. Те действат, когато са сигурни, че не са пренебрегнали някой важен детайл. Искат да са сигурни, че са взели печелившо, висококачествено решение, дори то да е коствало време и пари.

Повечето навици на мениджърите, по отношение на използването на информация в по-голяма или по-малка степен съвпадат с единия от тези два модела. Мениджърите могат да променят начина на използване на информацията при промяна на ситуацията.

Разликите между задоволителния и крайния стил са представени на фигура 1. Както показва фигура 1, първата информация, която се получава за даден проблем, е най-ценна за вземащия решение. Когато не се знае нищо за даден проблем, тези тази информация може да бъдат наистина от голяма полза. По-късно, след като са натрупани доста познания за ситуацията е малко вероятно нова информация да промени разбирането за ситуацията.

Фигура 1. Два стила за използване на информацията, свързани със стойността на информацията.

Източник: Driver M., Brousseau k. and P.Hunsaker, *The Dynamic Decision Maker*, Jossey- Bass Publishers- San Francisco, 1993, p.6

Както се вижда от фигура 1 привържениците на задоволителния стил клонят към ограничаване използването на информация до информацията, която допринася най-бързо за разбирането на проблема. Веднъж разбрали, че имат достатъчно информация да изберат едно или повече приложими решения, те спират да търсят повече информация. Обикновено знаят, че имат на разположение повече информация, но смятат, че не е практично да губят време, за да го обмислят.

За разлика от тях, привържениците на крайния стил продължават да използват информация, докато не са убедени, че наистина няма нова информация, която да им даде нови идеи относно конкретния проблем. Обикновено, те остават отворени към всяка информация, която може да допринесе за по-нататъшното разбиране на ситуацията.

От значение е да отбележим, че има мениджъри, които попадат извън тези две обширни категории. Например има мениджъри на които информацията никога не е достатъчна или такива, които правят прибързани заключения, като не разполагат с почти никаква информация. Практиката показва, че такива хора нямат успешна кариера в организацията и не се срещат често сред мениджърите.

Трудно е да определи дали един стил е по-добър или по-лош от друг стил. Това зависи от особеностите на конкретната ситуация, в която се използва. Като основни въпроси, които се поставят при определянето

на най-подходящия стил за дадена ситуация могат да се посочат:

- Има ли натиск, по отношение на времето?
- Решението критично ли е?
- Информацията сложна ли е?

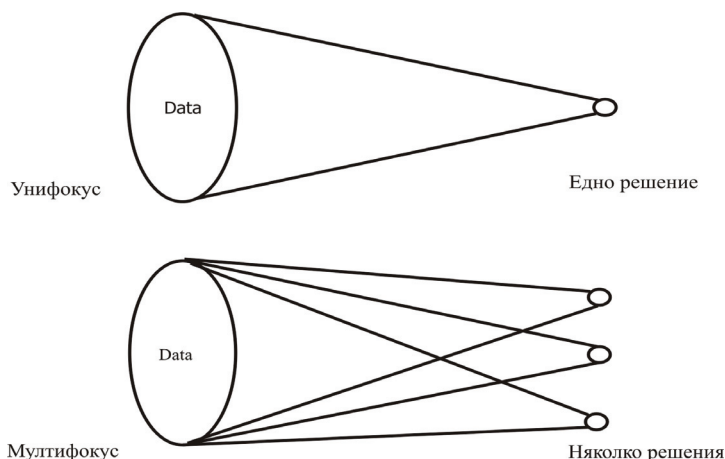
В ситуация, при която има голям времеви натиск и важноста на решението не е толкова голяма, задоволителния стил е най-подходящ. Обратно, ако липсва времеви натиск и се решава много сложен въпрос, който е от голяма важност за организацията крайния стил е най-подходящ. Много важно е мениджърът да познава своя стил и да го приспособи към работата, подходяща за този стил или да промени стила си за да пасне към работа, която извършва, но изисква различен стил.

Вторият фактор, който оказва влияние върху стила за вземане на управленско решение е **фокусът**. При възникване на проблем, някои хора използват информация, за да стигнат до едно решение– това е един начин на действие за справяне с проблема. Други гледат на информацията относно проблема като на водеща до варианти от решения- различни алтернативи за разрешаване на проблема.

Тези два стила произтичат от фокусните различия. Както е показано на фигура 2, при **унифокус** стила се използва информация, за да се предприеме само едно определено действие. Обратно, при **мултифокус** стила, се използва информация, за да се стигне до няколко алтернативи. (3,с.8-11)

Фигура 2. Фокус на решенията

Източник: Driver M., Brousseau k. and P.Hunsaker, *The Dynamic Decision Maker*, Jossey-Bass Publishers- San Francisco, 1993, p.9

Например, когато се решава какви инвестиционни стратегии да предприеме организацията, при мултифокусния стил се акцентира върху многообразно портфолио. Следователно, мултифокусното решение може да бъде инвестиране на средства в недвижимо имущество, компакт дискове, облигации, акции на вътрешния пазар, на чуждия пазар и т.н.

За разлика от него стила унифокус може да се изрази в проучване на инвестиционна информация и след това избора на вида инвестиция - например, взаимен фонд на приходи и растеж има най-голяма вероятност да отговори на специфична инвестиционна цел. Стилът унифокус по същество поставя всички инвестиционни инструменти в една кошница- която може да бъде много стабилна или много рискова- вместо да избере диверсифицирана, мултифокусна стратегия.

В процеса на вземане на управленски решения могат да се наблюдават и двата фокус стила. Като пример за унифокус стил можем

да посочим Томас Уотсън, основателят на Ай Би Ем. Уотсън през целия си живот строи империя, фокусирана изцяло върху лансирането на бизнес компютри. За мултифокус стил ще дадем пример с бизнесмен, който използва успехите си в петролния бизнес като трамплин за широк обхват от нови дейности в съвсем различни сфери, като хотелиерство и изящни изкуства.

Когато мениджърите които са привърженици на стила унифокус работят съвместно с хора, при които преобладава мултифокус стила може да възникнат конфликти. Характерно за привържениците на унифокус стила е, че те винаги е имат ясна идея относно това, каква точно цел искат да постигнат, така че да могат бързо да оценят дадено решение като добро, ако то води директно към целта, или като лошо, ако не води. За разлика от тях привърженици на мултифокус стила са склонни да виждат повече „за“ и „против“ във всяко действие или състояние на нещата. Незабавният отговор може

да доведе до междуличностни конфликти. Тези реакции често сигнализират за предстоящи проблеми в отношенията на работното място, които могат да породят лоши последствия за персонала и организацията. Практиката показва че, фокус различията имат голямо влияние върху отношенията между хората-дори повече от различията по отношение на използването на информация. За ефективното справяне с възникнали конфликтни ситуации е необходимо познаване и правилно определяне на стила на вземане на управленски решения

Различията по отношение на стила на вземане на решения, често допринасят за сформирание на неформални групи в организацията. Конфликтите, които тези стилови различия поражда са естествени, но те не са необходими. В повечето случаи те могат да бъдат намалени или

управлявани. Всъщност, самите различия могат да сформират база за изключително продуктивни взаимоотношения.

Въз основата на комбинацията от двата фактора- използването на информация и фокуса, които оказват влияние върху стила на вземане на решения се получават четири основни стила за вземане на решение, показани на фиг.3. Изследванията показват, че всеки мениджър е склонен да използва най-често един от тези стилове, но част от всеки стил може да види в поведението на мениджърите вземащи решения в различни ситуации.

Мениджърите се различават по това доколко разчитат на даден стил. Някои от тях използват отделен стил много често, докато други могат да използват същия стил умерено, дори и това да е техния най-често използван стил

Фигура 3. Основни стилове за вземане на управленско решение

	Задоволителен тип	Краен тип
Унифокус	Решителен	Йерархичен
Мултифокус	Гъвкав	Интегративен

Решителният стил е комбинация от задоволителния стил и унифокус стила. Мениджърите, които използват този стил на вземане на решения използват минимално количество информация, за да вземат бързо ясно решение за възникнал проблем. Мениджърите, които използват този стил ценят действието, скоростта, ефикасността и постоянството. Веднъж взели решение, относно някакво действие, те са склонни да се придържат към него. Вместо да

анализират ситуацията по-нататък или да търсят други алтернативни решения, те насочват вниманието си към други ситуации, изискващи действие. В отношенията си с другите хора, отличителни черти на привържениците на решителния стил са честност и лоялност.

Гъвкавият стил е комбинация от стиловете задоволителен и мултифокус. Подобно на привържениците на решителния стил, така и тези, които предпочитат

гъвкавия стил се придвижва бързо, като при тях акцентът се поставя върху адаптивността. На всяка информация се гледа като на носеща няколко значения или изводи. Натъквайки се на проблем, изискващ действие, мениджърите, които използват този стил на вземане на решения бързо намират начин за атакуване и ако се окаже, че това не действа, те бързо намират друг начин на действие. Във всеки един момент при промяна на ситуацията, мениджърите, които използват този стил заменят тактиката друга, често с учудваща бързина. Във взаимоотношенията си със служителите мениджърите, които прилагат гъвкавия стил на вземане на решения са внимателни и подкрепящи. Винаги избягват конфликтите.

Комбинацията от краен и унифокус модел е в основата на **йерархичния стил** на вземане на управленски решения. Мениджърите, които прилагат този стил на вземане на решения използват много информация, за да анализират даден проблем и след това внимателно правят много детайлен план за справяне с проблема. Те ценят подробния анализ и качеството. При тях търсенето на решение на проблема се превръща в търсене на най-доброто решение. За да намерят най-добрия начин на действие, те изискват използване на подходящ метод за анализ, за да разучат всички приложими факти, които ще доведат логично до най-качественото решение.

В социален аспект, мениджърите, които използват този стил сформират отношения, базирани на взаимно уважение. Те обикновено предпочитат дълбоки, дългосрочни взаимоотношения, пред голямо разнообразие от познанства.

Интегративният стил е комбинация от краен и мултифокусен

стил. Мениджърите, които използват този стил на вземане на решения подобно на привържениците на йерархичния стил използват много информация, за да анализират и оценят дадена ситуация. Но за разлика от тях вместо да се фокусират върху едно решение, те по-скоро изследват проблема от различни гледни точки, за да намерят различни алтернативи за неговото разрешаване. Мениджърите, които използват този стил предпочитат да провеждат няколко действия едновременно.

Въпреки че, привържениците на този стил ценят експедитивността, качеството и адаптивността, за тях важно значение имат креативността и проучването. Методите и плановите никога не са фиксирани или крайни, тъй като според тях нито една ситуация не е еднаква с друга и ситуациите се променят. Интегративният стил е много подходящ при работа по групи тъй като привържениците на този стил на вземане на решения обичат разнообразни идеи. Те преуспяват най-добре в атмосфера на коопериране и доверие.

В заключение ще обобщим, че нито един от описаните стиловете, не е по-добър или по-лош от останалите. Няма най-добър стил или най-неуспешен стил. Всеки един от стиловете за вземане на управленски решения има силни и слаби страни. От значение е да се отбележи, че дали силната страна е силна и слабата е слаба зависи от обстоятелствата, при които даден стил се използва. Докато стилът не се появи когато възникне ситуация, силните и слабите страни са потенциални силни и слаби такива. Ако определен стил не пасва при изпълнението на определена задача или ситуация, изискваща вземане на решение, неговите потенциални силни страни нямат никакво

значение, както и неговите слаби страни, които вече не са потенциални.

Можем да направим извода, че решителния и гъвкавия стил за вземане на решения са ефективни, когато нещата трябва да бъдат свършени сега, особено когато последствията, които трябва да бъдат взети под внимание, са относително прости и ясни. Йерархичния и интегративния стил за вземане на решения са подходящи

когато проблемите са сложни и решенията ще имат скъпи и дългосрочни последствия. Решителния и йерархичния стил за вземане на решения имат предимство при силно структурирани или регулирани ситуации, където експерименти или изследвания не се толерират. Но от друга страна, гъвкавия и интегративния стил са ненадминати при силно променливи ситуации, при които има много нови територии за разкриване.

Литература:

1. Майерс Д., *Социалная психология*, СПб:Питер, 2001
2. Филипова М., *Влияние на личността на мениджъра върху процеса на вземане на управленски решения*, Дванадесети национален симпозиум "Качество, конкурентоспособност, устойчиво развитие", София, 2007
3. Driver M., Brousseau K. and P.Hunsaker, *The Dynamic Decision Maker*, Jossey- Bass Publishers- San Francisco, 1993
4. Samson D., *Managerial decision analysis*, IRWIN, 1988

Гл. ас. ВАЛЕНТИНА АЛЕКСАНДРОВА

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ "НЕОФИТ РИЛСКИ", Благоевград

КОНТРОЛЪТ ЗА ЗАКОННОСТ В БЮДЖЕТНАТА СФЕРА

CONTROL OF LEGITIMACY IN THE BUDGET FIELD

Chief Assistant Prof. VALENTINA ALEXANDROVA

SOUTH WEST UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", Blagoevgrad

Abstract: This report presents a part of a more common research of The Control in the Field of Public Finances devoted to The Control of Legitimacy in the Budget Field. The system of state bodies implementing outer and inner control of legitimacy includes bodies of executive power and bodies subjected to the National Assembly and outside the executive power. Major places among these bodies have the Audit Office, the Ministry of Finance and the Public Internal Financial Control Agency. The executive power bodies realize control of legitimacy on the acts of the administration and its activity as the control body is a part of the controlled system. This type of control is comparatively well-studied and there are a number of researches devoted to it. A great interest to us is the activity of the control bodies of legitimacy in the budget system which are no longer part of the system of the executive power. These are comparatively new bodies, with a new legislation of the statute, competency and organization of their activity. This research is an attempt to give a short legislation characteristic of the bodies system realizing control of legitimacy in the budget system that are outside executive power no matter how the issues waiting to be solved are enunciated.

Key words: budget, control of legitimacy, Audit Office, audit, audit report, administrative control, financial control.

Контролът е необходим елемент от управлението на всяка човешка дейност. Той е социален феномен, който присъства във всички етапи на управленския процес. Контролът в държавното управление е средство за поддържане на реда, законността, охраната на правата и свободите на гражданите в процеса на държавното управление. Контролът за законност в бюджетната сфера е по-добре развит в сферата на контрола върху приходната част на бюджета, като този извод е валиден независимо дали става въпрос за административен или съдебен контрол. Този факт смятаме, че е обусловен най-вече от наличието на съпротива от страна на лицата от които се отнема част от дохода, имуществото или печалбата. Но не така стоят нещата при разходването на публичните финанси. Тук никой не се съпротивлява при нецелево и незаконосъобразно

разходване на публични средства. И въпреки това, контролът при разходването на бюджета е предимно административен. Съдебният контрол, макар и законово допустим е практически неприложим. Поради което не ни е известен дори един случай на осъден разхитител на публични средства от среден и по-висок етаж на публичната власт. Не ни е известен и някой, който да е бил политически санкциониран за разхищение на публични средства освен на избори, когато се санкционира определена политика като цяло, а не определено действие на публичната власт. Нормативната уредба на финансовият контрол като финансовоправен институт е изцяло нова, като в последните няколко години са установени някои нови видове

финансов контрол и надзор¹, поради и което е интересът ни към темата на изследването.

Що се касае до това защо обект на настоящето изследване е само контролът за законосъобразност, осъществяван от органи извън изпълнителната власт, ще посочим, че основният ни аргумент за този избор е, че държавните органи с финансова компетентност в по-голямата си част действат като органи с обвързана компетентност, а и както вече посочихме, административният контрол, включващ контрол както за целесъобразност, така и за законосъобразност е сравнително добре изследван.

Контролът за законосъобразност, в зависимост от това дали контролният орган е част от контролираната система или не, бива:

1. Държавен външен контрол – контрол осъществяван от субекти, организационно и функционално независими в своята дейност от органите на държавна власт.

2. Държавен вътрешен контрол – контрол, осъществяван в рамките на системата от органи на държавна власт, които има за цел да осигури:

- надлежно изпълнение от нисшестоящите органи и длъжностни лица решенията на висшестоящите органи и длъжностни лица;

- изпълнението на задълженията от страна на органите на държавна власт и от упълномощените от тях лица;

- наблюдаването и управлението на процеса от страна на органите на държавна власт.

Държавен външен финансов контрол – това е финансовият контрол осъществяван от субекти, организационно и функционално независими в своята дейност от органите обект на контрола. Такива субекти са: Народното събрание, Сметната палата,

Комисията за финансов надзор, Българската народна банка. Специализирани органи за контрол за законосъобразност на финансовите актове на органите на изпълнителната власт са и съдебните органи.

Държавен вътрешен финансов контрол – това е финансов контрол, осъществяван в рамките на системата от органи на държавна власт. Органи за държавен вътрешен финансов контрол са: Министерски съвет, Министърът на финансите, специализираните финансови органи, подпомагащи дейността на министерство на финансите-органи на данъчната администрация, митническата администрация, на Агенцията за държавен вътрешен финансов контрол, на Агенцията за финансово разузнаване, на Агенцията за събиране на държавните вземания.

Ще разгледаме най-напред органите на държавния външен контрол осъществяващи контрол за законосъобразност в бюджетната сфера, които по-нататък ще наричаме органи за държавен финансов контрол.

1. Народно събрание – контролът осъществяван от законодателната власт следва да се разглежда като разновидност на държавния контрол, вид дейност на Народното събрание, осъществявана посредством закрепените в Конституцията и другите нормативни актове способности и форми, чрез специално създадени за това органи за обезпечаване на законна и ефективна дейност на органите на държавната власт в страната.² Следователно, същността на контролната функция на законодателната власт се проявява в това, че в условията на системата на разделение на властите, на народа

¹Стоянов, Иван Г., Видове контрол за законност в сферата на публичните финанси. Изд. Феня, С. 2005 стр.11

² Сущност, основные черты и формы осуществления контрольной функции законодательной власти в механизме разделения власти. В: Государственная власть и местное самоуправление №5, 2004, стр.26

принадлежи правото да контролира дейността на всички структури, на които той е предоставил властнически правомощия. Осъществявайки от името на народа висша форма на контрол, Народното събрание същевременно е контролирано от народа чрез различните институти на пряката демокрация.¹

Формите за контрол на законодателната власт /парламентарен контрол/ над изпълнителната власт са различни в зависимост от формата на държавно управление, която е установена в страната. Още в началото на XX в. В. Орlando сочи, че функциите на контрола /парламентарния/ имат за цел осъществяване на постоянен и активен надзор от страна на парламента над всички отрасли на администрацията, а също и правата на народния представител да изрази пред членовете на правителството всяко свое желание, съмнение или недоволство. Той счита, че контролът може да бъде политически или правен. В правовия контрол според него влизат: административния, финансовия и парламентарния контрол. Парламентарният според него се осъществява по пътя на парламентарната критика на действията на правителството с помощта на конституционни средства: интерпелации, резолюции, назначаване на парламентарно следствие.² Формите за контрол може да се осъществяват посредством: приемането на закон за бюджета от законодателния орган на страната; назначаване или избор на висши държавни органи, формирайки ги изцяло или частично, както и даването на съгласие или одобрение за назначаването на висши длъжностни лица; дебати по поставени предварително въпроси и общата политика на страната; интерпелации,

изискващи отговор в пленарно заседание от министър по социално значим въпрос, поставен от депутат; доклади и отчети на правителството и министри за дейността им на заседание на парламента; парламентарни слушания; парламентарни разследвания; гласуване на вот на недоверие на министър-председателя; свикване на извънредно заседание на парламента за контрол върху действията на изпълнителната власт; импийчмънт по отношение на висши длъжностни лица; ратификация на международни договори.³

Народното събрание упражнява контрол върху провежданата бюджетна политика и изпълнението на конкретните бюджетни параметри, приети със Закона за бюджета на РБългария за съответната година. В Конституцията на РБългария контролните функции на Народното събрание в бюджетната сфера са очертани най-общо. Съгласно чл. 84 от Конституцията правомощията на НС в бюджетната сфера са следните: НС приема, изменя, допълва и отменя законите; приема държавния бюджет и отчета за изпълнението му; установява данъците и определя техния размер; дава съгласие за сключване на държавни заеми; дава амнистия, а съгласно чл. 85, ал.1, т.4 НС ратифицира и денонсира със закон международните договори, които съдържат финансови задължения за държавата. НС, съгласно чл. 79 от Конституцията избира от своя състав постоянни и временни комисии, които подпомагат дейността му и постоянните комисии упражняват от името на НС парламентарен контрол. За проучвания и анкети се избират временни комисии. НС и парламентарните комисии могат да задължат министрите да се явяват на техни заседания и да отговарят на поставени въпроси, включително и финансови и бюджетни. Длъжностните лица и гражданите, когато бъдат

¹ Парламентское право России: учебное пособие. Под ред. И.М. Степанов, Т. Я. Фабриева, М., 1999, стр. 362

² Орlando В. Принципы конституционного права. М., 1907, стр. 134

³ Чиркин, В. Е. Конституционное право зарубежных стран. М., Юрист. 2000 г. стр. 272-276

поканени, са длъжни да се явят пред парламентарните комисии и да им предоставят исканите от тях сведения и документи. Съгласно Правилника за организацията и дейността на Народното събрание¹ всеки народен представител може да бъде избран най-много в две постоянни комисии, както и в Комисията по европейска интеграция или Комисията за борба с корупцията и в ръководството само на една постоянна комисия. При определяне на състава на постоянните комисии се запазва съотношението между числеността на парламентарните групи. Постоянните комисии могат да образуват от своя състав подкомисии, както и работни групи.

Временни комисии се образуват по конкретен повод, за проучване на отделни въпроси и за провеждане на анкети. Временните комисии се избират от Народното събрание по предложение на председателя или най-малко на една десета от народните представители.

Съгласно Чл. 94. (1) от ПОДНС, Народното събрание или избраните от него комисии могат да извършват проучвания, анкети и изслушвания по въпроси, засягащи държавни или обществени интереси. Парламентарните комисии могат да задължават министрите да се явяват на техните заседания и да отговарят на поставените въпроси. Всички държавни органи и длъжностни лица от държавната и общинската администрация и граждани са задължени да предоставят необходимите сведения и документи във връзка с въпросите, предмет на анкети, проучвания и изслушвания, дори когато сведенията представляват държавна, служебна или следствена тайна. Формата, в която се предоставят сведенията, се определя от Народното събрание или от съответната комисия.

---

¹Правилник за организацията и дейността на Народното събрание (Обн., ДВ, бр. 69 от 7.08.2001 г., в сила от 7.08.2001 г., изм. и доп., бр. 86 от 5.10.2001 г., бр. 90 от 24.09.2002 г., доп., бр. 96 от 11.10.2002 г.

Длъжностните лица и гражданите, когато бъдат поканени, са длъжни да се явяват пред парламентарните комисии и да им предоставят исканите от тях сведения и документи.

Постоянните комисии разглеждат законопроекти и проекти за решения, декларации и обръщения, разпределени им от председателя на Народното събрание, изготвят доклади, предложения и становища по тях. Постоянните комисии дават становища по очакваните последици за държавния бюджет от прилагането на бъдещия закон или решението.

Съгласно чл. 17 от ПОДНС, една от основните постоянни комисии е Комисията по бюджет и финанси. Законът за устройството на държавния бюджет посочва като основна комисия, комисията отговаряща за бюджета. Комисията "Бюджет и финанси" има ръководна и координираща роля преди приемането на годишния закон за държавния бюджет. Тя съгласувано с другите постоянни комисии при НС разглежда отчета за изпълнението на държавния бюджет и дава заключение по него. Членовете на различните парламентарни комисии получават допълнителна информация от Министерството на финансите и от отрасловите министерства и могат да ползват независима експертиза при подробното разглеждане на проектозакона за държавния бюджет.

Народното събрание, съгласно чл. 91 от Конституцията, избира Сметна палата, която осъществява контрол за изпълнението на бюджета, като организацията, правомощията и редът за дейността и се уреждат със закон.

Народното събрание има властта да определи всички разходи, приходи и заеми на държавата. Същевременно то предоставя голяма власт на Министерския съвет като централен изпълнителен орган и на Министерство на финансите. НС упражнява контрол върху провежданата бюджетна политика и изпълнението на конкретните

бюджетни параметри, приети с годишния закон за държавния бюджет, като приема отчета за изпълнението на бюджета на Правителството и на Сметната палата.¹

Приоритет на всяка съвременна държава, независимо от формата и на управление и нейното териториално устройство е осъществяването на контрол върху изпълнението на бюджета и над публичните финанси. Същевременно е налице пряка зависимост между реалната политическа власт на държавния орган от неговата компетентност във финансовата сфера. "Това и предопределя особеното значение на механизма за финансов контрол, отразяващ не само състоянието на управлението на публичните финанси но и съотношението между законодателната и изпълнителната власт".² В повечето страни са създадени специализирани колективни органи, които не са част от изпълнителната власт за оказване на помощ на Парламента при реализацията на неговите контролни функции в бюджетния процес /например в САЩ-Главно ревизионно управление, във Франция-Сметна палата, в Германия-Федерална сметна палата, във Великобритания-Национална сметна палата, в Руската Федерация - Сметна палата на Руската Федерация и др./. По правило в конституцията на съответната страна се предвижда Сметните палати да се отчитат за дейността си пред Парламента и независимост на дейността им от изпълнителната и съдебната власт, както и често се предвижда особен правен статут на членовете на палатата. Така например в някои страни те са несменяеми или пък се ползват с имунитет като имунитета на съдиите. Каква е ситуацията у нас?

2. Висшата одитна институция на РБългария е Сметната палата, чието създаване е предвидено в Конституцията на РБългария от 1991 г. Сметната палата функционира съобразно разпоредбите на Закона за Сметната палата и извършва външен одит на бюджета и други публични средства и дейности. Нейната основна задача е да допринася за доброто управление на бюджетните и другите публични средства, както и да предоставя на Народното събрание надеждна информация за използването на публичните средства съгласно принципите за законосъобразност, ефективност, ефикасност и икономичност, както и за достоверното отчитане на изпълнението на съответните бюджети.

Сметната палата одитира дейността по изграждане и функциониране на системите за финансово управление и контрол в бюджетните организации.

Сметната палата осъществява одит на бюджетните и на извънбюджетните сметки и фондове на разпоредителите с бюджетни кредити и управлението на тяхното имущество, а именно на: държавния бюджет; бюджета на държавното обществено осигуряване; бюджета на националната здравноосигурителна каса; бюджетите на общините; други бюджети приемани от Народното събрание; самостоятелните бюджети на Българската академия на науките, държавните висши училища, Българското национално радио, Българската национална телевизия и други автономни бюджети; бюджетните и извънбюджетните средства, предоставяни на лица, осъществяващи стопанска или нестопанска дейност; средствата от фондове и програми на Европейския съюз, включително управлението им от съответните органи и крайните ползватели на средствата; бюджетните разходи на Българската народна банка и тяхното управление, както и формирането на годишното превишение на приходите над разходите

¹ вж. Чл. 21-22 и чл. 28 от ЗУДБ

² Коврякова Е.В. Парламентский контроль. Зарубежный опыт и Российская практика. М., 2005 ст. 149

на БНБ, дължимо към държавния бюджет и други взаимоотношения на банката с държавния бюджет; възникването и управлението на държавния дълг и използването на дълговите инструменти; постъпленията от приватизация и концесии по съответните сметки, тяхното разпределяне и разходване; изпълнението на международни спогодби, договори, конвенции или други международни актове, когато това е предвидено в самия международен акт или е възложено от оправомощен орган; други публични средства и дейност, когато това и е възложено със закон.

Независимостта на Сметната палата се гарантира от Одитните стандарти на ИНТОСАИ, по начина, по който е дефинирана с Декларацията от Лима. Дефиницията гласи, че свободата на Върховната одиторска институция означава тя да действа по отношение на одитните въпроси в съответствие със своите одитни правомощия, без външни указания или намеса от всякакъв вид. Това е заложено в Конституцията на Република България и в Закона за Сметната палата от 1995 г. Сметната палата действа независимо, т.е. без намеса от страна на правителството или други органи при избора на одитния подход, проучване на обекти за одит и докладването във връзка с извършена одитна дейност. Сметната палата извършва последващ одит в съответствие с международните одитни стандарти на ИНТОСАИ.

Актовете на Сметната палата за констатиране на нарушенията се съставят от одиторите, а наказателните постановления се издават от председателя на Сметната палата или от упълномощено от него длъжностно лице. Съставянето на актовете, издаването, обжалването и изпълнението на наказателните постановления се извършват по реда на Закона за административните нарушения и наказания.

За резултатите от извършения одит се изготвя одитен доклад. Одитният доклад, становищата и заключението по чл. 39 от ЗСП се внасят в Сметната палата от ръководителя на отделението или от директора на териториалното поделение и се приемат с решение, което е окончателно. С решението могат да се потвърдят, изменят или отменят изцяло или частично констатации и оценки в одитния доклад и в заключението по чл. 39.

Съгласно чл. 42. ал. (1) от ЗСП ръководителят на одитирания обект е длъжен да предприеме мерки за изпълнение на препоръките и да уведоми писмено за това Сметната палата в определен в доклада по чл. 41, ал. 1 от ЗСП срок, който не може да бъде по-малък от един месец. При неизпълнение на препоръките по чл. 41, ал. 1 Сметната палата изпраща доклад с предложения за предприемане на съответни действия, както следва:

1. на Народното събрание и/или на Министерския съвет - за одитиран обект на централен орган на изпълнителната власт;

2. на общинския съвет и/или на областния управител - за одитиран обект на регионален или местен орган на изпълнителната власт;

3. на Народното събрание и/или на по-горестоящия ръководен орган - за одитиран обект извън централната, регионалната и местната изпълнителна власт;

4. на министъра на финансите и/или на органа, осъществяващ надзор и контрол - за одитиран обект извън случаите по т. 1 - 3.

Когато са констатирани нарушения на процедурите за възлагане на обществени поръчки, докладът по чл. 41, ал. 1 в частта за нарушенията на процедурите се изпраща на министъра на финансите и на изпълнителния директор на Агенцията по обществени поръчки за предприемане на действия в съответствие със законовите им

правомоция. При нарушения на процедурите за възлагане на обществени поръчки от централни органи на изпълнителната власт или от други централни органи, които упражняват самостоятелни бюджети по силата на специални закони, докладът се изпраща и на Народното събрание.

Вече посочихме, че решенията на СП са окончателни и не подлежат на обжалване. Как тогава ще се осъществи контрола за законосъобразност и не е ли това нарушение на правата на подконтролните лица? Според Ив. Стоянов на подконтролните лица са предоставени ефективни гаранции за правото им на защита¹ и за двата вида отговорност /имуществена или административнонаказателна/ с разпоредбата на чл. 51 от ЗСП, съгласно която при наличие на данни за вреди и за нарушения при изпълнението на бюджети и извънбюджетни сметки и фондове или при управлението на имущество, които не съставляват престъпление, с решение на Сметната палата материалите от одита или одитният доклад се изпращат на съответния компетентен орган за търсене на имуществена или административнонаказателна отговорност. Съответният компетентен орган задължително в 14-дневен срок от получаването на материалите от одита или одитния доклад възлага извършване на необходимите действия за търсене на отговорност. Органът уведомява Сметната палата в срок до два месеца от получаването на материалите от одита или одитния доклад за предприетите мерки по тях.

А при наличие на данни за престъпление с решение на Сметната палата материалите от одита или одитният доклад се изпращат на прокуратурата. Материалите от одита или одитният доклад са законен повод за

образуване на предварително производство.

При наличие на данни за престъпление при управлението на средства от фондове и програми на Европейския съюз с решение на Сметната палата материалите от одита или одитният доклад се изпращат и на специализираните органи за превенция и борба с измамите и корупцията на Европейския съюз и на Националния ръководител съгласно Меморандума за разбирателство между правителството на Република България и Европейската комисия за създаване на Национален фонд.

Тези разпоредби на закона приети с едно от последните му изменения дават достатъчни гаранции за контрол за законосъобразност на решенията на Сметната палата, т.к. гарантират възможност за съдебен контрол за законосъобразност.

В заключение на изложеното бихме могли да обобщим казаното по следния начин:

Контролът, осъществяван от органите на законодателната власт в бюджетната сфера преследва следните основни цели: законосъобразност на дейността на органите на изпълнителната власт с бюджетна компетентност; целесъобразно и икономично изразходване на публичните финанси; поддържане на финансово стабилност в държавата; ефективно държавно регулиране във финансовата система. Поради което понятието за контрол в бюджетната сфера от страна на органа на законодателната власт следва да се разглежда в три основни аспекта:

1. Контролът като вид дейност, реализираща се чрез създаването на правни нормативни актове, регулиращи бюджетни правоотношения.

2. Контролът като система от мерки предотвратяващи негативните явления и тенденции в подконтролните обекти, проверка на законността и изпълнението на предписанията на бюджетното законодателство.

---

¹ Иван Стоянов Устройство и контрол, упражняван от Сметната палата. Административно правосъдие, бр.4, 2005, стр14-15

3. Контролът като завършващ елемент на управлението, систематизиращ мерки с правоохранителен, наказателен и правовъзстановителен характер.

В заключение бихме могли да определим контролът на законодателната власт в бюджетната сфера като създаване на система от правни норми, регулиращи установения правопорядък за провеждане, наблюдение и проверка на дейността на органите на изпълнителната власт в бюджетната сфера. Същевременно в правната теория стоят открити въпросите: за пределите на контролната власт на законодателя; за обема на информацията необходима за осъществяване на този контрол; обосноваване на критерии за оценка на контролната дейност; за формите и методите на контрола; за нормативно уреждане на юридическата отговорност на държавните служители и длъжностните лица за незаконни действия при осъществяването на контролни функции; за пълнотата и своевременността на правното и организационно-техническото осигуряване на контролната дейност. Теоретическото и практическото решаване на посочените проблеми ще подобри осъществяването на контрола от страна на законодателната власт във финансовата сфера.

Втората група органи за контрол за законосъобразност в бюджетната сфера са органите за държавен вътрешен финансов контрол. Те са:

1. Министерски съвет - като върховен изпълнителен и разпоредителен орган на държавната власт, осъществява редица правомощия във финансовата област - има право на законодателна инициатива; приема с постановления правилници, наредби, инструкции - поздзаконови НА, свързани с финансовата дейност. МС упражнява общ контрол върху финансовата администрация, присъщ му и във всички други области на държавното

управление. МС решава и спорове по проектобюджета, изготвян от министъра на финансите. Според чл. 106 на Конституцията, Министерският съвет ръководи изпълнението на държавния бюджет, което е основното негово правомощие по отношение на публичните финанси.

2. Министър на финансите - той е основен финансов орган в системата на финансовата администрация. Министърът на финансите има компетентност и правомощия във всички звена на финансовата система.

Министърът на финансите е централен едноличен орган на изпълнителната власт. Той ръководи и представлява Министерство на финансите. Правомощия на министъра на финансите: провежда, координира и контролира държавната политика за поддържане на икономическа стабилизация на базата на стабилни публични финанси, ценова стабилност и стабилен валутен курс; формира бюджетната политика на страната в краткосрочен и средносрочен план, съставя държавния бюджет на РБългария и контролира текущото му изпълнение; осъществява функциите на държавно съкровище чрез управление и контрол на изпълнението на консолидираната фискална програма чрез системата на единната сметка; осъществява стратегията за усъвършенстване на данъчната система, осигуряваща повишаване събираемостта на данъците; провежда държавната митническа политика и координира връзките с международни организации по проблемите на митата и митническия контрол; представлява държавата в съдебното производство по ГПК; координира дейностите по обезпечаването и принудителното събиране на държавните вземания; осъществява мероприятия насочени срещу изпирането на пари; следи за спазването на законите поорганизацията и провеждането на хазартни игри; ръководи и контролира дейностите по

застраховане и презастраховане; следи съвместно с БНБ за поддържането на системата на паричен съвет за гарантиране на стабилен валутен курс със строго контролирано парично нарастване; организира и контролира отпечатването на ценни книжа.

Министърът на финансите е първостепенен разпоредител с бюджетните кредити. Второстепенните разпоредители с бюджетни кредити към министъра на финансите са: Главна данъчна дирекция, Агенцията за държавен вътрешен финансов контрол, Агенция митници, Комисията по ценните книжа и фондовите борси, Изпълнителната агенция за икономически анализи и прогнози, Дирекцията за застрахователен надзор, Главно управление на архивите при МС.

Министерството на финансите подпомага министъра на финансите като: разработва проектите на държавния бюджет на основата на макроикономически и конкретни анализи и прогнози за икономическото развитие на страната; прилага при необходимост мерки за укрепване на финансите на страната и националната валута; осъществява системен анализ на данъчната политика и прави предложения за промени в нея; провежда преговорите за сключване на междудържавни и междуправителствени спогодби за получаване, предоставяне и гарантиране от държавата на кредити и за насърчаване и взаимна защита на инвестициите; осъществява превантивен текуш и последващ контрол по провеждането на финансовата политика; извършва методическо ръководство и контрол при съставянето и изпълнението на бюджета на общините; разработва НА в областта на финансите, включително и по валутното законодателство; защитава държавните интереси пред правораздавателните органи в страната и чужбина; организира и контролира дейностите поемитиране и обслужване на държавниценни книжа, организира отчетността и управлението на

вътрешния и външния държавен дълг; участва в разкриването и в предотвратяването на изпирането на пари; организира и контролира процеса по отпечатването на ценни книжа; координира и контролира външното финансиране на РБългария; дава указания по прилагането на финансови и данъчни НА; издава методологически указания за финансово-счетоводна дейност.

3. Специализирани администрации, подпомагащи дейността на министъра на финансите.

Приходната администрация, Агенцията за финансова инспекция, Агенция митници, Агенцията за финансово разузнаване и Агенцията за държавни вземания са отделни юридически лица, подпомагащи министъра на финансите при осъществяване на неговите правомощия. Те осъществяват и контролират дейността по акумулирането на средствата за държавния бюджет. Законодателно регламентацията на тяхната дейност е уредена в различни закони и подзаконови нормативни актове - Данъчно-осигурителен процесуален кодекс, заменил Данъчно-осигурителния кодекс, Закона за митниците, Закона за събиране на държавните вземания, Закона за държавната финансова инспекция, Закон за вътрешния одит в публичния сектор и Закон за финансовото управление и контрол в публичния сектор, както и издадените въз основа на тях подзаконови нормативни актове. Администрацията, осъществяваща дейността на тези институции има централизирани и териториални звена, със законово определени компетентност и правомощия.

3.1. Национална агенция за приходите – тя е специализиран държавен орган към министъра на финансите за установяване, обезпечаване и събиране на публични вземания. Статута, устройството и дейността на агенцията са уредени в Закон за националната

агенция за приходите, обн. ДВ бр. 112 от 29.11.2002 г.

Агенцията, съгласно законовите си правомощия, посочени в чл. 3 от ЗНАП обслужва данъкоплатците, осигурителите, осигурените и самоосигуряващите се лица; установява публичните вземания за данъци и задължителни осигурителни вноски по основание и размер; обезпечава и принудително събира посочените публични вземания; събира доброволните плащания на публичните вземания, които събира; установява административни нарушения и налага административни наказания по данъчните закони и по законите, регламентиращи осигурителните вноски; разглежда жалби срещу актове и действия на нейни органи или служители; води регистър на данъчните субекти, създава и поддържа база от персонални данни за данъчните субекти; осъществява методическото ръководство, анализира приходите и приходната практика; осъществява и др. дейности, възложени и със закон. Органи на Агенцията са Изпълнителният директор, Териториалните директори, и началниците на териториалните служби, както и служителите в териториалните подразделения, заемащи длъжност „инспектор“ или „експерт“.

Актовете предвидени за издаване в ДОПК /Данъчно-осигурителен процесуален кодекс/ се издават от орган по приходите, съответно от публичен изпълнител от компетентната териториална дирекция. Правомощията на органа по приходите и на публичния изпълнител са посочени в чл. 12 от ДОПК и сред основните са следните:

- органът по приходите извършва проверки и ревизии; установява административни нарушения и налага административни наказания; проверява отчетността на контролираните обекти; изисква декларирането на определени факти и обстоятелства, когато това е предвидено със закон;

- публичният изпълнител налага мерки за обезпечаване на публични вземания и извършва действия по събирането им, установява административни нарушения и налага административни наказания.

3.2. Агенция за държавна финансова инспекция.

Нормативно дейността на Агенцията е уредена в Закона за държавната финансова инспекция, Правилник за прилагане на Закона за държавната финансова инспекция и Устройствен правилник на Агенцията за държавна финансова инспекция (Приет с ПМС № 167 от 3.07.2006 г., обн., ДВ, бр. 56 от 11.07.2006 г., изм. ДВ. бр.65 от 11.08.2006г.. Законът за държавната финансова инспекция цели да се постигне консервативна бюджетна дисциплина и защита на публичните финансови интереси. Агенцията за държавна финансова инспекция (АДФИ) е правоприемник на Агенцията за държавен вътрешен финансов контрол по отношение на инспекционната функция. Държавната финансова инспекция се осъществява по постъпили сигнали за нарушения, както и за проверки на процедури за възлагане и изпълнение на обществени поръчки и за разходването на целеви субсидии, след предварителна преценка за ефективност и обществен интерес. Правомощия да възлага извършването на финансови инспекции има директорът на АДФИ по искане на Министерския съвет, министъра на финансите, органите на прокуратурата, Сметна палата или молби, жалби и сигнали за нарушения на бюджетна, финансово-стопанска или отчетна дейност. Прилагането на разследващите и санкционните правомощия на Агенцията за държавна финансова инспекция допринася за подобряване на бюджетната дисциплина и за осигуряване на прозрачност в дейността на проверяваните организации и лица. Съгласно ЗДФИ Агенцията за държавна финансова инспекция представя ежегодно отчет

чрез министъра на финансите пред Министерския съвет и на комисиите на Народното събрание, компетентни в областта на бюджета и финансите.

АДФИ осъществява контрол с цел:

- извършване на последващи финансови инспекции за спазването на нормативните актове, които уреждат бюджетната, финансово-стопанската или отчетната дейност на организациите и лицата подлежащи на финансова инспекция;

- установяване на нарушения на нормативните актове, уреждащи бюджетната, финансово-стопанската или отчетната дейност, както и на индикатори за извършени измами;

- разкриване на причинени вреди на имуществото на организациите и лицата подлежащи на финансова инспекция;

- привличане към административнонаказателна и имуществена отговорност на виновните лица при наличието на съответните законови основания.

Дейността, осъществяване от АДФИ е и дейност за установяване и доказване на фактите, които са от значение за предприемане на мерки за въздействие. Тези мерки за въздействие могат да се изразят в различни аспекти:

- оценяване процесите на управление на риска, контрол и управление;

- подобряване дейността на организацията и подпомогне ръководството ѝ за постигане на целите;

- санкциониращи дейности, свързани с констатиране на нарушения и налагане на наказания;

- прилагане на мерки за укрепване на бюджетната дисциплина.

Основна функция на Агенцията освен да ръководи, провежда и контролира осъществяването на инспекционна дейност е осъществяването на контрол за законосъобразност върху възлагането и изпълнението на обществените поръчки.

3.3. Агенция за държавни вземания /АДВ/ - основните функции на АДВ и правомощията на нейните органи са уредени в Закона за събиране на държавните вземания и Данъчно-осигурителен процесуален кодекс, който разграничава публичните от частните вземания на държавата и общините и определя реда за доброволното и принудителното събиране на публичните вземания, каквито са данъците, митата, задължителните осигуровки и други вноски към бюджета. Агенцията за държавни вземания обезпечава и събира принудително публичните вземания. Освен това, АДВ издава актове за установяване на наличието и размера на определени със закон частни държавни вземания, каквито са тези по Закона за уреждане на необслужваните кредити, договорени до 31.12.1990г., вземанията на закритите държавни фондове-Държавен фонд за реконструкции и развитие и Държавен фонд "Енергийни ресурси", вземанията, придобити от държавата от банките в несъстоятелност, както и вземанията по предоставени държавни гаранции и кредитни споразумения. Агенцията за държавни вземания участва във всички дела по несъстоятелност, когато държавата е кредитор с публични вземания. Съгласно Закона за събиране на държавните вземания, АДВ приема, съхранява и продава всички конфискувани или отнети в полза на държавата вещи. Събираните от Агенцията частни държавни вземания се установяват с акт за установяване на частно държавно вземане, който се издава от изпълнителния директор на агенцията. Действията по обезпечаване и принудително събиране на публичните вземания се осъществяват по реда на ДОПК от публични изпълнители, които са служители на Агенцията.

3.4. Агенция за финансово разузнаване - Правната рамка за работата на Агенция за финансово разузнаване включва разпоредбите на Закона за мерките срещу изпирането на

пари (ЗМИП), на Закона за мерките срещу финансирането на тероризма (ЗМФТ), на Правилника за прилагане на ЗМИП и на Устройствения правилник на Агенция за финансово разузнаване и Страсбургската конвенция от 1990 г. като част от вътрешното право на РБългария. За работата на агенцията значение имат някои актове на Европейския съюз¹, както и някои международни стандарти като Четиридесетте препоръки на FATF срещу изпирането на пари и Осемте препоръки на същата организация срещу финансирането на тероризма.

3.5. Митническа администрация - Митническата администрация е централизирана административна структура, организирана в Агенция "Митници" (АМ) към Министерството на финансите. АМ е юридическо лице, финансирано от държавния бюджет. АМ се ръководи и представлява от Директор, който се подпомага от четирима заместник директори. Общата функция на АМ е осъществяване на митнически надзор и контрол на митническата територия на България.

Общите функции на Митницата са да организира, ръководи, контролира и отчита дейността на митническите бюра и пунктове, включени в структурата на митницата и заедно с тях да извършва митнически надзор и контрол. За да покрие тези функции Митницата се състои от следните отдели: Митнически режими и процедури, Тарифна политика, Митническа статистика и автоматизация, Митническо разузнаване и разследване, Митническо разузнаване и разследване на наркотрафика, Административноправно и информационно обслужване, Финансово

стопански дейности и управление на собствеността, Инспекторат.

В заключение бихме могли да направим извода, че в организационно-структурно отношение и по отношение на правно-нормативната уредба на държавния контрол в сферата на публичните финанси, се осъществява реформа, която поставя дейността на финансовите контролни органи на принципно нова основа и е изградена на нова философия за финансовия контрол и за контрола за законност върху публичните финанси в условията на пазарна икономика. Създава се нова организационно-функционална структура на органите за финансов контрол, която все повече добива завършен вид. Все още и в теорията няма единно становище за структурата на финансовата система, а оттам и липсата на ясна визия за структурата на финансовите контролни органи. Все още много често практиката изпреварва теорията и законодателните промени следват практиката. Освен това от анализа на публикациите по темата можем да заключим, че в публикациите в областта на финансовото право се дава изключителен превес на анализа на контрола на публичните финанси, като се игнорира фактът, че съвременната модерна финансова система е смесена система, в която публичните и частните финанси /които нашата финансовоправна теория изключва от обсега на вниманието си/, интензивно си взаимодействат, т.к. икономиката всъщност не е нито само частна, нито само държавна. Ефектите на финансовата политика на правителството не само зависят от реакцията на частния сектор, но и нуждата от фискални и нефискални мерки се определя от това, как частният сектор би действал при отсъствието на такива мерки. Ето защо смятаме, че не следва контролът за законосъобразност в сферата на публичните финанси да се разглежда изолирано от средата, в която функционират публичните финанси,

¹ Първата и Втората директиви срещу изпирането на пари, съответно Council Directive 91/308/EEC on Prevention of the Use of the Financial System for the Purposes of Money Laundering, и Directive 2001/97/EC of the European Parliament and of the Council of 4 December 2001 Amending Council Directive 91/308/EEC on Prevention of the Use of the Financial System for the Purposes of Money Laundering

макар, че и ние възприемаме същия подход в настоящето изследване.

На основата на направения анализ бихме могли да формулираме следните проблеми в областта на контрола за законосъобразност в бюджетната сфера:

- Във финансовото законодателство отсъства необходимия кръг от правни норми, както и показатели и критерии за контрол и оценка, осигуряващи надеждна информация за реални прогнози за обоснована финансова политика и мониторинг на нейното развитие.

- Отсъстват задължителни правни критерии за проверка на обосноваността на съставените проекти за бюджети, както и органи които да осъществяват този контрол.

- Липсват критерии за проверка на законността и ефективността на

действията на органите на държавна власт в рамките на бюджетния процес и този процес не се контролира от никого.

Контролът освен предупредителна и правоохранителна функция има и правовъзстановителна функция. Във финансовото право привличането към юридическа отговорност за нарушаване на законодателството става или самостоятелно от компетентния орган или събраните доказателства и материали се изпращат и предават на правоохранителните органи, които реализират отговорността. Това превръща процеса в изключително тромав и не съвсем ефективен. Поради което считаме, че са необходими съществени промени в законодателството в тази посока-реализиране на финансовоправната отговорност.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Арnaudов, Димо Д. Информационни системи и технологии в публичната администрация. График ООД, Варна 2001
2. Иван Стоянов, Устройство и контрол, упражняван от Сметната палата. Административно правосъдие, бр.4, 2005
3. Коврякова Е.В. Парламентский контроль. Зарубежный опыт и Российская практика. М., 2005
4. Къндева, Емилия - Публична администрация. Сиела, София 2000
5. Младенов, Младен Ив. Базови изисквания за законосъобразност и обоснованост на актовете, издавани от органите на данъчната администрация, изд. М-во на финансите, София 2000
6. Орландо В. Принципы конституционного права. М., 1907
7. Парламентское право России: учебное пособие. Под ред. И.М. Степанов, Т. Я. Фабриева, М., 1999
8. Стоянов, Иван Г., Видове контрол за законност в сферата на публичните финанси. Изд. Феней, С. 2005
9. Финансовое право. Отв.ред. Н.И. Химичева, изд. Юрист, Москва, 2003
10. Чиркин, В. Е. Конституционное право зарубежных стран. М., Юрист. 2000 г.

Доц. д-р ГЕОРГИ ГЕОРГИЕВ

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ "НЕОФИТ РИЛСКИ", Благоевград

**INTERNATIONAL TREATIES AND CONVENTIONS OF CONSERVATION OF
BIODIVERSITY, AS A LIMITING FACTOR OF THE NATURAL TOURIST RESOURCES
UTILIZATION IN BULGARIA**

Associate Prof. Dr. GEORGI GEORGIEV

SOUTH WEST UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", Blagoevgrad

Abstract: Recent developments in the scope of tourism show that along with the positive, mainly economic and recreative effect, it can negative influence the environment. This negative influences all the basic environmental components, and mainly the nature. The most popular tourism tapes (winter and water sports and sea recreation) are strongly dependant of the most sensitive natural environments – mountain and seaside. This fact, along with the global concern about the environments as well as the need of healthy lifestyle, including ecological clean environment, necessitate demand of new, attractive alternative forms of tourism and consequently – new policy for strategic development of tourism in our country. At the same time, some of the most valuable habitats were overbuilt during the last decade, which influenced negatively the biodiversity. International conventions, directives, and treaties, signed by the Republic of Bulgaria are one of the possible ways to stop the urbanization of these territories. This paper is intended to analyze the main treaties, signed by our country, mainly in the context of the imposed restriction and the opportunities of developing the alternative forms of tourism.

Key words: international conventions and treaties, alternative tourism

The biodiversity of Bulgaria and exist system of protected territory are one of the factors being favorable for tourism development. On the same time in the last ten years in Black Sea cost and inside at recuperative assimilation on the tourist recourses were allowed serious weakness expressive first of all in to rebuilding of the most value in this attitude territory. There is a real risk of loosing valued genetic fund.

If the tendency from last few years preserve, Bulgaria will be put in situation to loss materially part of biological diversity. Especially vulnerability in this attitude is high vegetation, ripeness forest tree, and different kind of animals – earth, water, reptile, bird and mammal.

This from itself will get in serious rout of development of ecological tourism and other different forms of alternative tourism. That why on the same time with legislative statute and initiative of the different international conventions, Directives and programs are solid base for international

collaboration with protecting biological diversity and protected territory, in regional and national scale. This way Bulgaria will continue being attraction for the tourist of the entire world.

Conventions are international contracts; ahead of collaboration basis they realize general purpose for all countries. In accordance with clause 5, paragraph 4, from Constitution of Republic Bulgaria, international contracts, ratified of constitution line, accepted and strategic for Bulgaria, are part of inside law in the country. They have priority in front of norm of inside legislation, with which they are in contradiction.

Republic of Bulgaria is side of next international conventions:

1. Conventions of Biological Diversity.
2. Convention of wild European Flora and Fauna and Natural habitat (Bern convention).

3. Convention on International Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora (Washington convention, CITES)

4. Convention on the Conservation of Migratory Species of Wild Animals (Bon convention).

5. The Ramsar Convention on Wetlands /Rams convention/.

6. Convention on the Protection of the Black Sea against Pollution/the Black Sea Biodiversity and Landscape Conservation Protocol.

7. Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage.

8. Rio convention project.

9. The European Landscape Convention

Biological resources on the Earth are vitality important for economical and social development on the World. The threat for different species and ecological system has never been as big as today. The coddling and migration of different animals the last ten – years had dangerous sizes. That's why the UN Environment Program (**United Nations Environments Program- UNEP**) call a meeting in 1988, emergency conference of expert group, which to decide necessities of international convention of biological diversity protection. The meeting attention was about necessity of share expenses and benefits between developing and progressive countries, and ways to motivate local people to support novelty. The culmination was in 22 may 1992 in UNEP conference at Nairobi for accepting the text about protecting the biodiversity.

Conventions of Biological Diversity – was signed in 5.06.1992 in Rio de Janeiro, during the United Nation Conference of Environment and Development (Earth summit) from 3- 14 June 1992. Only for year this conference incorporates 168 countries, which are 190 today. This International Conference came into force at the end of 1993, 90 days after thirtieth ratified. Bulgaria is ratified in 29.02.1996, but came into force at 16.07.1996.

Project "**Convention of Rio**" – includes three of convention of UN, which is open to

sign in Conference of Environment and Development. They are:

- Convention of biodiversity
- Rams Convention of climate changing
- Convention of struggle with wilderness

In Rio more than 108 countries have ratified the agreement, which purpose is changing the traditional way to development:

- Agenda XXI century – whole program of action in global scale in all scope to stable development.

- Declaration of Rio for Environment and Development – contain different principals, which definite rights and responsibilities of countries for conservation of environment and development.

- Declaration of forest principals – composition of principal, which support stable management in world forest resources

Convention of UN of Environment and Development (UNCED) in 1992 Rio de Janeiro, left marks over all following conference of UN, because the social-economical question cease to reproduction separate of ecology needs and stable development.

Convention of conservation of European Wildlife flora, fauna and Natural Habitat /Bern Convention/ - was signed in 19.09.1979 in Bern, Switzerland. Bulgaria is ratified in 01.05.1991, with decision of National Assembly of the Republic of Bulgaria. The purpose of the members is conservation different species wild flora and fauna and their natural habitats, especially for endangered and vulnerable species, including migrations.

Convention of International Trade in Endangered Species of Wild flora and fauna (Washington Convention, CITES) - was signed in 03.03.1973 in Washington and CITES enter in force in 01.07.1975. Hundred thirty-two countries added in this international act. Ratified in 12.12.1990 with decision from the National Assembly in Bulgaria. Enforce in 16.04.1991.

The members of this convention admit that the international co-operation is important for conservation of wild species

flora and fauna of excessively exploitations. They decide to regulate and control these activities. They defense trade with the wild species from Appendix I, II, III. The Washington Convention is not to old, but showing convincing results and effectiveness.

CMS - Convention of the Conservation of Migratory Species Wild Animals (Bon Convention) was sign in 23.06.1973 in Bon, Germany enter in force in 1983. It purposes of this conservation is preservation of the migratory species wild animals, to be necessity all the time. To realize this problems are necessity international collaboration and assistance. Ratified from Bulgaria in 30.08.1999 and enforce in 01.11.1999.

Connect with this conversation are: Agreement of Conservation of Migratory species of Water like birds in Africa and Asia (Bonn Convention). Basic task is conservation of the migratory species between Asia-Europe-Africa water like birds by coordination, rehabilitate of different species and support them in optimum condition. The purpose of the Bonn Convention is to develop international cooperation with a view to the conservation species of wild animals.

Ramsar Convention of Wetlands – the Convention of Conservation of Wetlands is with international meaning, especially natural habitat and wetlands. Was sign in Ramsar, Iran in 1971, in Caspian Sea cost, on first international conference of wetlands in the world. Enforce in December 1975. It is first contract about conservation of natural habitat and biodiversity. Bulgaria is ratified in 18.11.1974 with decision from Republic of Bulgaria Consul of Ministers. Enforce in 24.01.1976, is modification with report in 03.12.1982, enter in force in 27.02.1986.

Today Ramsar Convention include 154 countries with 1650 wetlands and embrace 149 600 000 hectare. Bulgaria had 10 Ramsar places with area of 20 360 hectare in this international initiative. They are: Island "Ibiza"(370 ha); complex "Belenski Islands"(6898 ha); Support reserve

"Srebarna"(1357ha); Defended place "Shabla"(530 ha); Defended place "Durankulak"(450 ha); Support reserve "Atanasovsko lake "(1404he); "Pomoriisko" lake and mouth of river "Aheloi"(814 ha); Lake "Vaya"(2900 ha); Lagoon with bay "Foros"(307 ha) and Complex "Ropotamo"(5500 ha).

Obviously the mission of this convention is conservation and sensibly use on wetlands by national and international collaboration. The purpose is stable development in global scale. The main purpose of these documents is to manage wetlands like object with economical, cultural, scientific and natural value, avoid the losing and protect them by continuously development.

Convention of Conservation of the Black Sea against Pollutions - (This report was signed for conservation of biodiversity and landscape in Black Sea). Was sign in 24.02.1992 in Bucharest, Romania. Enforce in 1994. The purpose of this convention is to frustrate proceeding of separate pollute in Black Sea, including inside pond and keep the natural habitat and species. The convention made report for protection of biodiversity, connecting with problems over exploitation of industrial species; waste of extinction species in a Black Sea, wetland and lack of protection of national habitats and landscape. /Kostadinova, Dobрева, 2002/

Convention Concerning the Protection of the World Cultural and Natural Heritage – Was signed in 16 November 1972, in Paris, in general conference of the United Nation Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO), at its seventeen sessions. The beginning of practical realization is in 17.12.1973, when USA first adds to this convention, following by 19 countries. Bulgaria is one of these 19 countries. In Bulgaria is accepted by Department of Republic of Bulgaria Council of Ministers decision in 04.02.1974. Enforce in 17.09.1975. In 31.07.2006 under convention protection are 851 objects, between them 660 with cultural meaning

and 166 with natural characteristics. The rest 25 are with mixed character. Located in territory of 141 countries, most of them are in Italy – 40; Spain – 39; Germany – 31; China – 32; France – 30; India – 27; Mexico – 25; Russia – 23; USA – 20; Greece – 16 and etc. The members of this convention are 184 countries. 350 of them are in territory of European Continent. The exist list-roll with objects of world- heritage in a risk. Bulgaria participates with 9 objects in this international initiative. In 1979 for world - heritage was acknowledging “Boyanskata” – church; “Madarskiya konnik”(Madar horseman); “Kazanlashkata grobnitsa”(tomb); Rock churches, near to Ivanovo village, Ruse. Later in 1983 this list-roll included “Rila monastery”; Old town “Nesebar”; reserve “Srebarna”; National park “Pirin”, in 1985 “Thracian tomb”, in Sveshtary village. Soon 12 objects of cultural – historical heritage in our lands will be accepting similar recognition in this including “Perpericon and Tatul”; hill of vale of Thracian king’s and more.

The European landscape convention

– is international agreement, signed in 2000 in Florence, Ratified from Bulgaria in 13.10.2004. Enforce in 01.03.2005. The convention base idea is that exist unique landscape. The cultural and natural aspects have meanings of character and present conditions. The general purpose of landscape condition is preservation of European cultural and natural habitat, which defines aspect of European landscape. To reach this purpose, the convention only effort of contract countries is to organize effective co-operation of realization in European level. On the same time help them to develop a policy of protection, management and planning of European landscape, on national and local level. Other purpose of the convention is demonstration, showing that the natural and cultural component of landscape being protected became stronger without publication of historical records.

With popularity is using the **program of MAB “Man and the Biosphere”** - is a UNESCO and creating the world system of

biosphere reserve. Accept in seventeen session of General Conference in 1970. The general principals of this program are developed from International Co-ordination Council of the Man and the Biosphere (MAB) program of first session in 1971. MAB initiated work in 14 projects, like Program 8 – which is interest of natural ecosystem and content genetic fund; provide creating of system of biosphere reserve in general planet scale. The purpose is to be use as a standard, which help to estimate the changes in the nature. With differentiates of biosphere reserve conducts complex ecological examination of one problem and methods. The base task is the results from investigation to be used from whole world. In 1973 was develop criterion and statute of biosphere reserve. In third session in International Co-ordination Council of the Man and the Biosphere program (MAB), in Washington from 17-19 September 1974, was proclamation existence of first biosphere reserve in Austria, Great Britain, USA, The Philippines and France. Since 20.09.1977 biosphere reserve are 529, situated in territory of 105 countries, including Africa – 69, biosphere reserve in 30 countries; Arabian - 24, biosphere reserve in 11 countries; Asia - 95, biosphere reserve in 27 countries; Europe - 254, biosphere reserve in 33 countries; Latin America and Caribbean basin - 101, biosphere reserve in 19 countries; etc. Developed are border reserve between – Benin, Burkina Faso, and Nigeria; Czech Republic, Poland, France and German; Poland, Slovenia, The Ukraine and Rumania.

On the territory of European Continent are located 170 biosphere reserves. Bulgaria is one of the first countries, which support UNESCO for development the world system of biosphere reserve. Today 15 reserve and one support reserve with general area 32420 hectare are with status of biosphere reserve. There are: Supporter reserve “Srebarna”(902.1ha); reserve “Chuprene”(1439.2 ha); reserve “Boatin”(1597.2 ha); reserve “Tsarichina”(3418.7ha); reserve “Steneto”

(3578.7 ha); reserve "White river" (Djendema – 4220.6 ha); reserve "Parangalitsa" (1509.0 ha); reserve "Bajovi dupki" (Djindjiritsa – 2873.0 ha); reserve "Mamtaritsa" (1062.2 ha); reserve "Dupkata" (1210.4 ha); reserve "Kupena" (1761.1 ha); reserve "Chervenata stena" (3029.0 ha); reserve "Bistrishko branishte" (1061.6 ha); reserve "Alobotush" (1628.0 ha); reserve "Uzunbodjak" (Lopushna – 2589.6 ha) and reserve "Kamchia" (842.1 ha).

The program OBM – Ornithology important places is realized by Bird Life International, like part of world program of conservation of places. Has purpose to develop and execute rules conservation of the most important bird places in the world and continental scale. This is modern and effective method and complex conservation, not just for birds, but also for biological diversity. This program exists not just in Europe, but also in Africa, South and North America. In Bulgaria is coordinate and realize of Bulgarian Association for Bird Protections (BDZP). The task of this program OBM is to determine and defense system of places in biogeographically scale, critical for the existence is the long-term plan on natural population of bird, this bird's method based in OBM program. The OBM is important not just because of method ornithology species, but also for their value as an ecosystem biodiversity of flora and fauna. Today 35 species of European and 21 species of Bulgarian ornithology are threatened with extinction from the planet. 38% European and 30% of Bulgarian ornithology has not gratifying natural status, which is put under doubt their existence in the beginning of 21 century (Kostadinova, 1997).

The last purpose of OBM program is building a scientific capacity of unit system of ornithology protected territory in Bulgaria, which to be inseparable part of European system with only purpose protection of biodiversity in the continent. In Bulgaria now we have 50 of these places, they include above 350 bird species, which is 86% of birds species in Bulgaria and above 64% of

birds species in Europe (Kostadinova, 1997, 1999).

Program "CORINE" – Coordination of Information of Environment - is a European program initiated in 1985 by the European commission, includes 25 countries from Europe. This is experimental model for collecting, co-ordinate and assures the information about the condition of environments and natural resources in Europe.

Part of this program is project "CORINE Biotopes" - its purpose is local protection and description of biotopes of European meaning for conservation and creating a general European base of information, kept in European agency for environment with main office Copenhagen. Bulgaria is part of the CORINE Biotopes program from 1994. The collected information is estimate for the places with European meaning. (Kostadinova, 1997)

The program "Park Life" – is accepted in answer of the World Congress of national park (Karakas, 1992) - realize county level connection between world purpose and national and local action of conservation of conservation protection territory. It is prepare of five International Non-Government Organizations (IUCN, FNPE, WWF, WCWC, Bird Life International), with purpose to provide suitable, effective and good managing system for protection territory in Europe of conservation in a big stage natural and biodiversity on the continent. The effective management of protective territory will reach by accepting of laws; regulate creation; management; preservation of different category protected territory and development and acceptance a plans from managing every one of them. Attention has big protection territory to create condition for protection of territory occupation of population and for eco tourism development. On this way will create premise for rise of prosperity of the people and secure high professional level for the workers. This program is for 37 countries in Europe. In Bulgaria is realizing from MOCV and from different non-

government organization, produce, indicate in the text below institution.

Directives

Within the framework of legislation of EU concerning protection of nature, preservation of the species and the habitats are defined through two main Directives:

- **European Directive 79/409 for preservation of the wild birds**

- **Directive 92/43 for preservation of the natural habitats of the wild flora and fauna.**

(Phrillard, D. Z., Vipitski; Dobrova, 2002)

European Directive 79/409 for preservation of the wild birds, shortly named the Birds Directive, was adopted in 02.04.1979 and put into force in April 1981. Its main purpose is to impose measures for sustaining the population of the naturally existing wild birds in the member countries of the EU, as well as to preserve the necessary diversity and the habitats needs for their protection. This should be achieved through sustaining and management of the habitats within the protected areas, through restoring the resource biotopes and creating of new ones. The rare, vulnerable and endangered species (the species from Appendix I of the Directive), as well as all regularly met migrating species, are subject to special environment protection measures in regard to their habitat. This requires of the Special Protection Areas (SPAs), imposing a measures of averting of pollution and deterioration of the habitats and etc.

For the migrating species, all the possible should be done for the protection of their nesting locations, brooding and winter serving places, and for the key places alongside of their migration routes. A necessary attention should also be paid to the wet zones of international importance. Similar measures are envisaged for imposing also for the regularly met migrating bird species, which included in Appendix I.

Special Protection Areas are defined for this subject for the time of they're nesting,

brooding and winter periods alongside of their migration routes.

The Directive 92/43 of preservation of the natural habitats of the wild flora and fauna Was adopted in 21.05.1992. The member states are obliged to take necessary action and measures for implementations of its requirements in the national legislation. The directive was altered in 1994 in response to the accession to the EU of Austria, Finland, and Sweden. The Directive 97/62, adopted a little bit later, changed Appendix I and II. The main goal of this international initiative is to contribute of preserving of the biological diversity, while the local economic, cultural and regional specific are also to be observed. This directive is considered to contribute of the Sustainable development Concept.

The core of the directive is the part, which affects the preservation of the species themselves. It entitles six Appendices. In the first one, all the types of natural habitats of public interest pointed out, and the conservation of which requires Special Areas of Conservation to be declared.

Subject of protection under the both Directives are more than 140 natural habitat and more than 600 plant and animal species of Community importance (EU importance). Both member and the accessing countries are obliged to determine the spread of this habitats and species within their territories and to set certain part of them under protection order to manage them with an aim of conservation and sustainable usage.

The European Commission as part of the Bern convention accepted the convention with base those 2 directives and put requirement about creating the NATURA 2000. NATURA 2000 is network of protected zones it is European Community of preservation of natural habitats and population of species. This environment network is engagement of members of the EU, accordance with Directive of natural habitat and Bird Directive. NATURA 2000 is necessary

obligation for all countries, members of the EU. By NATURA 2000 EU is part of environment network EMERALD, accordance with Bern Convention, which embraces Europe and part of North Africa.

Developing NATURA 2000 in Bulgaria is one of the requirements imposed Bulgaria by the EU, about incorporation. Preliminary process of NATURA 2000 includes following obligations, which have to be realized by incorporate date:

- Equalization of national and European legislation, defined be Directive of natural habitat and bird Directive. This process reflected in Law of Biological diversity in 2002. This law of biodiversity provided erection of national environment network includes protected zones and territory. Protected zones – preservations of soils, natural habitats and populations of species of flora, fauna (Indicate in Appendix).

- Indicated the full list of the project – territory with meaning for the Europe community, Appendix III of Directive of habitat.

- Indicated protected territory including suitable protective status from the members and information about protected zones.

The average of the protected zones for the habitats in EU is 12% of the territory of the member countries. Under the Bird Directives this percentage is 9.6%.

By a special decision of Bulgarian government, the Council of Ministers, of 02.03.2007 in the State Gazette was published a list of the Protected Zones for preservations of the wild birds and the similar one for the preservation of natural habitat of the wild flora and fauna. The first list include 88 protected zones covering 1.255.110.65 ha, including in this figure some 1.254.309.75 ha of land territory and 800.90 ha has water areas, which is 11.3% of the countries territory. The second List includes 180 protected zones of an area of 1.484.377.9 ha; including 1.472.069.3 ha land territories and 12.308.6 ha water areas. This is 13.4% of the international range of country. Recently, the Council of Ministers approved some more 27 sites of this kind.

The declaration of the protection zones in regard to the birds once may start immediately after the publishing of the list in State Gazette, while for those concerning the habitats; this can be done after their review and approval by the European Commission on the specially organized for these purpose bio geographical seminars.

In Bulgaria, the management of the Protective Zones will be entitled to the owners and the users within and of the zone through the development of this purpose of Management Plans. The management shall be coordinate controlled by the Ministry of Environment and Waters. The long-term preservation of the valuable habitats and species within the zones under the NATURA 2000 network will take place be the means of encouraging such king and agricultural, recreational and forest business practices, which preserve of sustain the different types of habitats and the species in good conditions. The measures include also the limiting of some activities, which could damage significantly these habitats and species. The investment intentions, plans and programs, which affect NATURA 2000, shall be endorsed or not in the basic of the assessment of their impact on the valuable habitats and species, subject to protection in a certain zone. The activities connected with NATURA 2000 will be financed by EU funds under the Operative Program "Environment". Under the program financial means will be provide for the development of Management Plans for sites under the NATURA 2000, as well as various activities envisaged for this territory, such as environmental investment project, information campaigns, training and etc.

The philosophy of preservation in the Protected Zones, through the regime of the activities pointes in the Ordinance for the declaration of the zones, dos not come in the face of total ban of any kind of construction, but in balanced decisions based on evaluation of the particular site under protection for the zone concerned. In regard to the agricultural lands the forest there are no specific bans foe usage, but

the principal is to preserve the type of the habitat.

Even the initial stages of the selection of the protected zone in Bulgaria some very extreme reaction accrued from a whole range of business organizations, including representative of the tourism business as well. The reason for this can be find in a fact that the NATURA 2000 included such territory as part of the National Park "Pirin", National Park "Rila", The national Park "Central Balkan", The Pomorie lake, the Chengene skele lake, the Atanasovo and Burgas lakes, the "Ropotamo" complex, the Durankulak and Shabla lakes, the Strandza mountain, the Natural park "Zlatni piasaci" (Golden send), the Black Sea cost of the Dobrudja region, the beach strip at the estuary of the Kamchia river, The Shumen Plato, the Rila Monastery, the Kaliakra cape, the Galata area, Botova, the Rupite site, Trigrad – Murshalica, the Shkorpilovci beach, Balchic, Irakly and other territories which attract serious investors interests.

A significant part of this territory has been seriously affected by the mass-scale construction of high category hotels at the Black Sea cost, in many of mountain resorts and etc. Serious speculation has accrued also due to the possibility all construction activities to be prohibited in this zone in the future, as well as business activities to be diminished to their minimum and any other. Is has been disregarded the fact that one of the main requirements for using of the areas the which come in the frames of NATURA 2000, including also all tourism activities regardless of weather they are directed to recreation, business or ecological tourism and etc., is sustainability. This means that the planning and the development of the tourism infrastructure, its functioning and marketing, should focus on the environment, social, cultural and economic criteria for sustainability.

Taking into account the abovementioned requirements, in some other papers published by the author of the present material (Gergiev, 2005), criteria and indicators for recreational assessment and evaluation of the biological diversity of

similar types of territories have been developed. In the assessment and evaluation of the vegetation and animal world four criteria have been introduced: presence, uniqueness, conservations significance and attractiveness. The significance of each of those criterions is defined by a certain number of indicators. A scope evaluation is being applied.

In conclusion, it is worth emphasizing that the establishment of the NATURA 2000 network is positive step forward in the preservation of the biological diversity of Bulgaria. It can be stated out that the development in the future of a scientifically tourism will contribute to the efforts for overall tourism development in Bulgaria.

Connected with these problems are: **The Agreement of the Conservation of Cetaceans of the Black Sea, Mediterranean Sea and Contiguous Atlantic Area (ACCOBAMS) and the Agreement of Conservation of bet in Europe.**

The Agreement of the Conservation of Cetaceans of the Black Sea, Mediterranean Sea and Contiguous Atlantic Area – include all sea water in Black Sea, Mediterranean Sea and their bays and inside water connected with them and Atlantic Areas, which is connected with Mediterranean Sea, west of high tide Gibraltar. Ratified in 23.09.1999, enforce in 01.06.2001.

The countries members of this agreement assume an obligation about co-ordination rules for read and keep optimum natural status for cetacean. The purpose is connecting with defense and elimination of intentional whaling. The countries are collaborating in development and protection of the network of special territory. In condition with this, they took agreement about accepting and apply of national legislation, connected with species and also management and interaction between the people and cetaceans; preservation of natural habitat, examination, monitoring, training, education and action in critical situation. In Black Sea this agreement is

about porpoise (*Phocaena*, L), dolphin (*Delphinus delhis*) of family Delphinidae.

The Agreement of Conservation of bet in Europe – Accepted in Bulgaria in 23.04.1994, enforce in 09.12.1999. This normative document “Bet” means population of Chiroptera (Appendix I of this agreement), in Europe and other countries. Including 37 species of bats – Pteropodidae; 1 species – Emballonuridae; 5 species – Phyllostomidae; 29 species – Vespertilionidae; 1 species – Molossidae;

In all of these countries members of this agreement, defended catch with intention; killing bats, except the case of protection of some territory inhabit of bats, and also accepting the rules limited anthropology influence of them.

Businessman with serious invest interest doesn't like the different rules and convention that the government and other organization accepted about conservation and development of the biological diversity in the world.

Against the serious engagements of Bulgaria about the convention of conservation of world cultural and natural heritage, investment interest of the tourism branch cause a serious defeat in natural resources in National Park “Pirin”.

In the last few years Bansko transform to one of the most attractive ski resort in

Bulgaria. Were build a cabin line, a few ski races, lifts and pursues equipment. Bansko as a ski resort has been visited by 90% of all tourists stream in Bulgaria. The Pirin Mountain has 12 mountain hostels, with capacity of 1800 beds; most of them are in good conditions, responding the hygiene and comfort criteria. Sandanski and Melnik – are tourism center, one of the attractive places in Pirin, visiting by tourist usually during the summer. National Park “Pirin” has 27-tourist route. The territory of the National Park “Pirin” has missing a camping site, responding the modern views. All of this moves away The National Park “Pirin” of serious requirement of conventions, and concern the international prestige of our country Bulgaria. If we look the Black Sea coast- Bulgaria has many infractions of the Rams convention, especially in Durankulashko Lake, The Foros bay, Ropotamo complex and etc.

Practically the MAB – “Man and the Biosphere” is stop, especially in National Park “Pirin”, “Rila”, and “Central Balkan”. This is a serious precondition of breach from the tourists visiting those places. Bulgaria also has serious problems with clauses of Bon Convention, The Convention of Protection of Black Sea against Polluted, Bird Life international ornithology wetlands and etc.

REFERENCES:

1. Georgiev, G, 2005, Criteria and indicators for recreational evaluation of the biological diversity of the protect areas in Bulgaria. Problems of Geography, Vol.3-4, Sofia, Bulgarian Academy of Sciences, pp.65-84
2. Georgiev, G, Apostolov, N., 2006, Tourism Resources, University Press “Neofit Rilski”, Blagoevgrad, p.583
3. Prichard, D, Volitski, Z., Dobрева, S., 2002, The European Environment network NATURA 2000 as an instrument of the EU for preservation of species and habitats, 13 Manual NATURA 2000, BDZP, Environmental series, book 5, editors: Kostadinova, I., Mihailov, M., Sofia, p.113
4. Peev, D., Anchev, M., Ivanova, D., Kozuharov, S., Petrova, A., Tsoneva, S., 1994, Biological diversity in supreme plans in Bulgaria in the “National strategy for preservation of the biological diversity”, major reports, Vol.1, Ministry of Environment, Sofia, pp.73-124,
5. Milchev, T., Yankov, P., 1994, Ornithofauna in “National strategy for preservation of the biological diversity”, major reports, Vol.1, Ministry of Environment, Sofia, pp. 584- 614,
6. Kostadinova, I., Dobрева, S., 2002, International legislation of preservation of population of species in national habitat, NATURA 2000,

зл. ас. д-р ПРЕСЛАВ ДИМИТРОВ

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ "НЕОФИТ РИЛСКИ", Благоевград

**FORECASTING THE NUMBER OF FOREIGN VISITORS IN BULGARIA WITH
RECREATION AND HOLIDAY AIMS**

Chief Assistant Prof. Dr. PRES LAV DIMITROV

SOUTH WEST UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", Blagoevgrad

Abstract: At the present seven years the Bulgarian tourism industry has reached a stage not just of a positive growth but also of a true bubbling. And this provides not only opportunities but also threats to the development of the Bulgaria's tourism companies. An economic myopia at this stage of development could later be paid at a very high price by the Bulgarian tourism sector. Therefore, the necessity of the modern tourism industry to perform more flexibly to the surrounding business environment in both national and global scale makes the situation survey and analysis useful and practical survival tools. The present papers focus on the opportunities provided by the short-run forecasting of the arrivals of tourists. It also regards the methodology that should be used to make the forecasting in tourism more accurate and precise and the results more understandable by the Management of the tourism companies. The main short-run forecasting techniques, which are applied, include (i) trend estimation; (ii) exponential smoothing in free separate cases depending on the value of the smoothening constant; and (iii) exponential smoothening with a use of the trend value as "past forecast". A time series and past period predictions have been constructed based on data since 1964 in order to test the forecasting methods presented in the paper.

Key words: Short-run forecasting, Foreign visitors, Forecasting techniques, Exponential smoothening, Trend estimation

At the present seven years the Bulgarian tourism industry has reached a stage not just of a positive growth but also of a true bubbling. And this provides not only opportunities but also threats to the development of the Bulgaria's tourism companies. An economic myopia at this stage of development could later be paid at a very high price by the Bulgarian tourism sector. The expectations that the growth, achieved in the last eight years, will last forever, or at least without extremely sharp decreases, are without any ground and far away from the yearly lasting trends in development of Bulgarian tourism industry.

In order to ensure a greater flexibility, the Bulgarian tourism industry needs to have the ability to see in the future. And the situation surveys and analyses, here, can perform as a useful and practical survival tools provided that they provide certain

definite prognoses based on the application of much or less reliable forecasting techniques. The task of building a forecasting model for the sector of cultural tourism in Bulgaria, however, meets with two main problems to be solved:

- (i) Finding a suitable general indicator for building the forecast on; and
- (ii) Selecting and utilizing a proper forecasting technique; and

The task of finding a suitable general indicator for the Bulgarian tourism industry is challenged by both the character of the indicators themselves, as well as of the lack of sufficient data in order to build reliable time series. Unfortunately, such common and widely used indicators as the volume of tourism receipts or the volume of tourism expenditures are hardly to be applied in the Bulgarian tourism sector. And the reasons for this are hidden in the fact that the data

collected since the beginning of 1960s are unconformable from one time period to the other, and therefore, not suitable for building of long-term time series. For example, the data are presented either in Bulgarian non-denominated leva (for the period up to 1989), or in US dollars (for the period from 1989 up to 1999), or in Euros (since 2000 and up to the time being). A problem exists also with the other often used indicator, i.e. "the number of tourism arrivals", or as it became famous in Bulgaria, "the number of foreign visitors in Bulgaria with recreation and holiday aims".

Up to 1999, the Bulgarian authorities (namely the Bulgarian national Statistical Institute; the former Committee on tourism, which was transformed into a part of the Ministry of trade and tourism, and later on into a part of the Ministry of Economy) used the indicator "number of foreign visitors in Bulgaria with recreation and holiday aims", which, however, does not include the visitors with business or other aims. Since 2000, an effort has been made to implement in full the statistical terminology proposed by the World Tourism Organization. Thus, some new categories have included in the newly adopted indicator "number of the foreign visitors to Bulgaria with tourism aims", such as "visitors with business aims", "visitors staying as guests of their friends" and "visitors with other aims". This change however, created a change in the scope of the data and prevented the creation of a long time series. Having in mind all these, it is much more convenient to utilize the data for the indicator "number of foreign visitors in Bulgaria with recreation and holiday aims", as it is still recorded by the Bulgarian State Agency on Tourism as a part of the indicator "number of the foreign visitors to Bulgaria with tourism aims".

Based, in particular, on the data collected for the indicator "number of foreign visitors in Bulgaria with recreation and holiday aims" since 1964, it is possible to build a time series of 44 time periods. The chart presentations of this time series (Chart 1 and Chart 2) reveal some

interesting characteristics of the fluctuations in the variable concerned, as well as opportunities for its forecasting, as follows:

As it becomes obvious from Chart 1, the time series shows a steady trend on increase. By the use of a statistical software product, such as SPSS®, it is possible to construct, to draw out the really observed development curve of the time series, as well as to estimate and build the linear trend.

The trend line can be described through the following trend line equation, namely:

$$(1) \quad Y(t) = b_0 + b_1(t),$$

Where:

$Y(t)$ stands for the linear trend value of the indicator "number of foreign visitors in Bulgaria with recreation and holiday aims";

b_0 - the value of the intercrossing point (the slice) between the trend line and the ordinate (Y-axis), measured on ordinate (Y-axis) itself in a two dimension coordinate system;

b_1 - the value of the angle coefficient of the liner trend line;

t – time in means of years.

The values of b_0 и b_1 , which define unanimously the trend line, are calculated by the use of the least squares methods and the SPSS ® statistical software. As it becomes obvious from Chart 2, the values of b_0 and b_1 are "–123292" and "63.476", respectively. Thus the trend equation becomes the following:

$$(2) \quad Y(t) = -123292 + 63.1476(t)$$

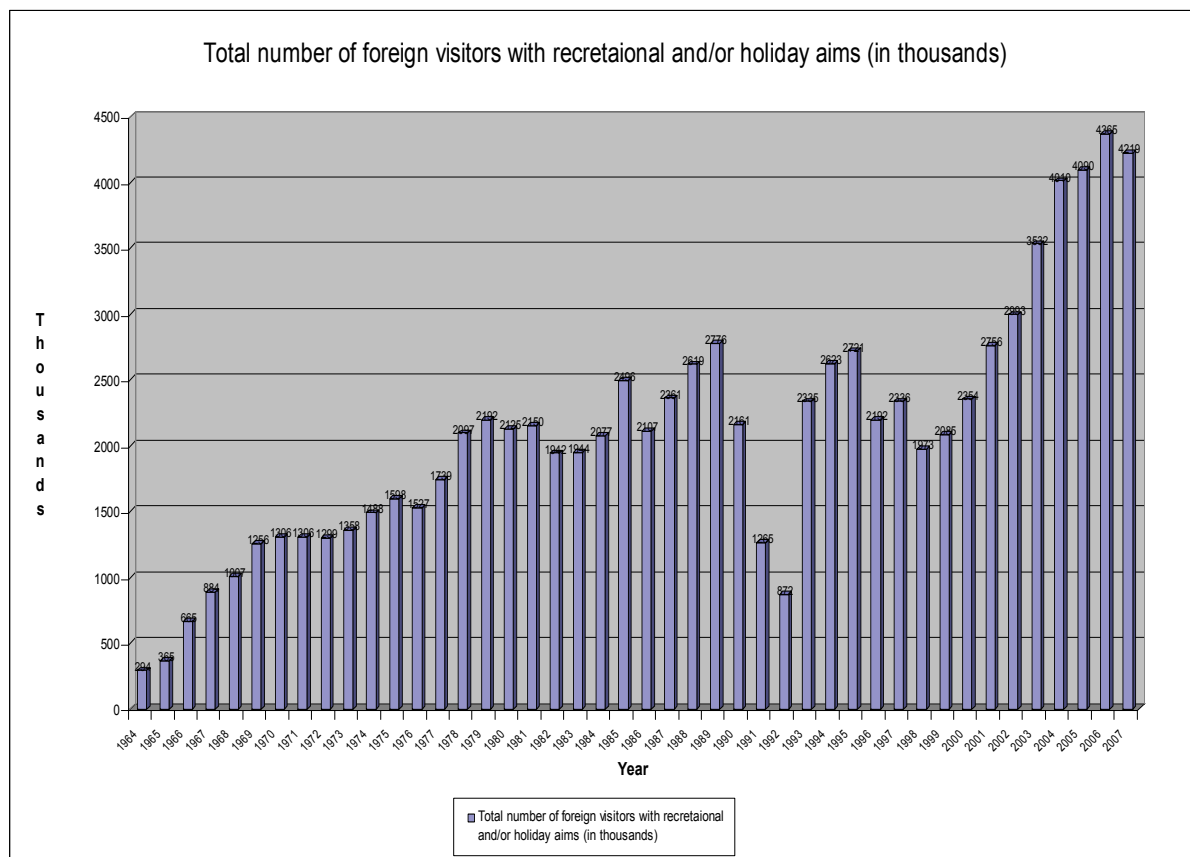
The value of b_0 should not rise astonishment, as in Chart 2, the ordinate (the Y-axis), for convenience, does not intercross the abscissa in its "0" value point. Equation (2) could be used for a long-term forecasting of regarded indicator. The extent of the error, which will occur, if this method is applied for past time period, let's say the past twenty years, however, is too

high. One can easily observe it from both the Chart 2 itself and Table 1. Therefore, either a correction of this method or a search of new forecasting technique is needed.

One of the possible and comparatively convenient techniques for short-run forecasting is the **exponential smoothing method**.

Exponential smoothing is so named because the weights attached to past time periods in forming the forecast decline exponentially. That is, the weights decrease rapidly at first and then less and less and so

as the time period becomes older. The weight attached to a particular value approaches, but never quite reaches, zero. In this regard, if the weight for the most recent observation is marked as "A", " $A(1-A)$ " would be the weight for the next most recent period, and " $A(1-A)^2$ " - for the next and so forth. This method generates accurate forecasts for many time series variables, recognizing the decreasing impact of past times periods as they fade further in the past.

Chart 1. Number of foreign visitors to Bulgaria with recreation and holiday aims for the period 1964 – 2007 (in thousands)

Source: (data – The Statistic yearbooks of Bulgaria, NSI; estimations - Dimitrov, Pr., 2008)

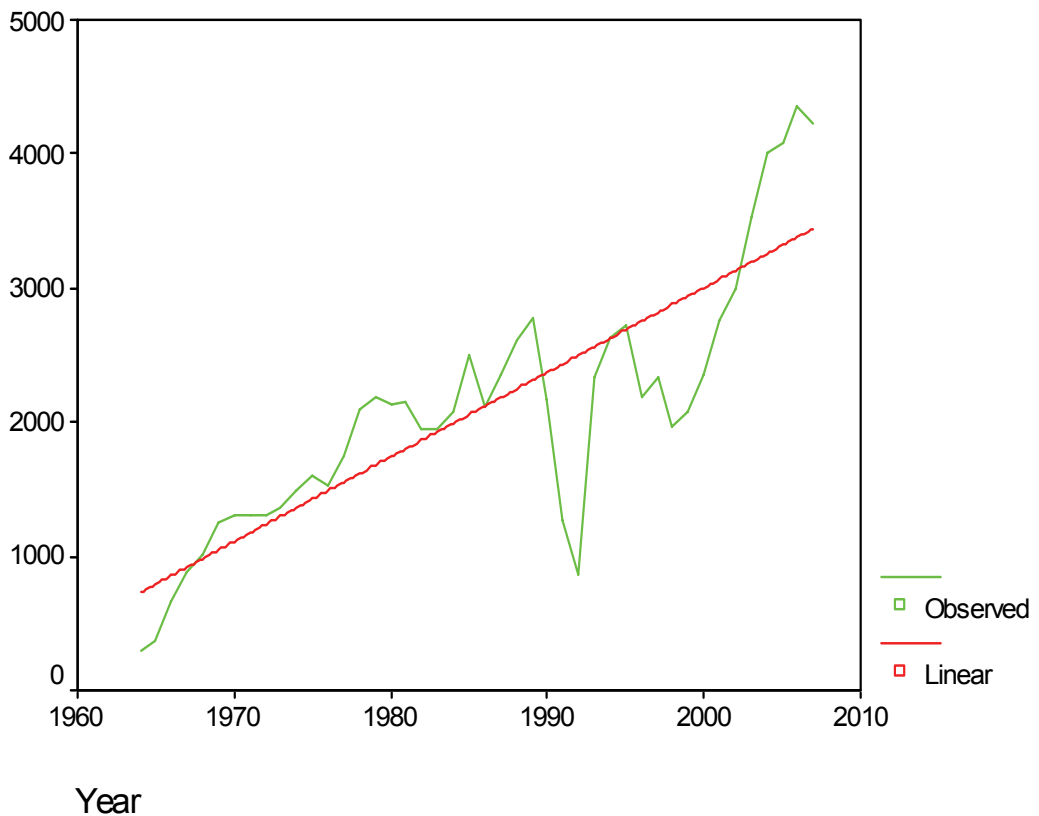
Curve Fit

MODEL: MOD_1.

Independent: VAR00001

Dependent	Mth	Rsq	d.f.	F	Sigf	b0	b1
VAR00002	LIN	.710	42	102.93	.000	-123292	63.1476

Total number of FVs with recr. and/or hol. aims (in

Chart 2. The really observed development curve of the time series of the foreign visitors to Bulgaria with recreation and holiday aims, as well as the linear trend estimation achieved through SPSS ®

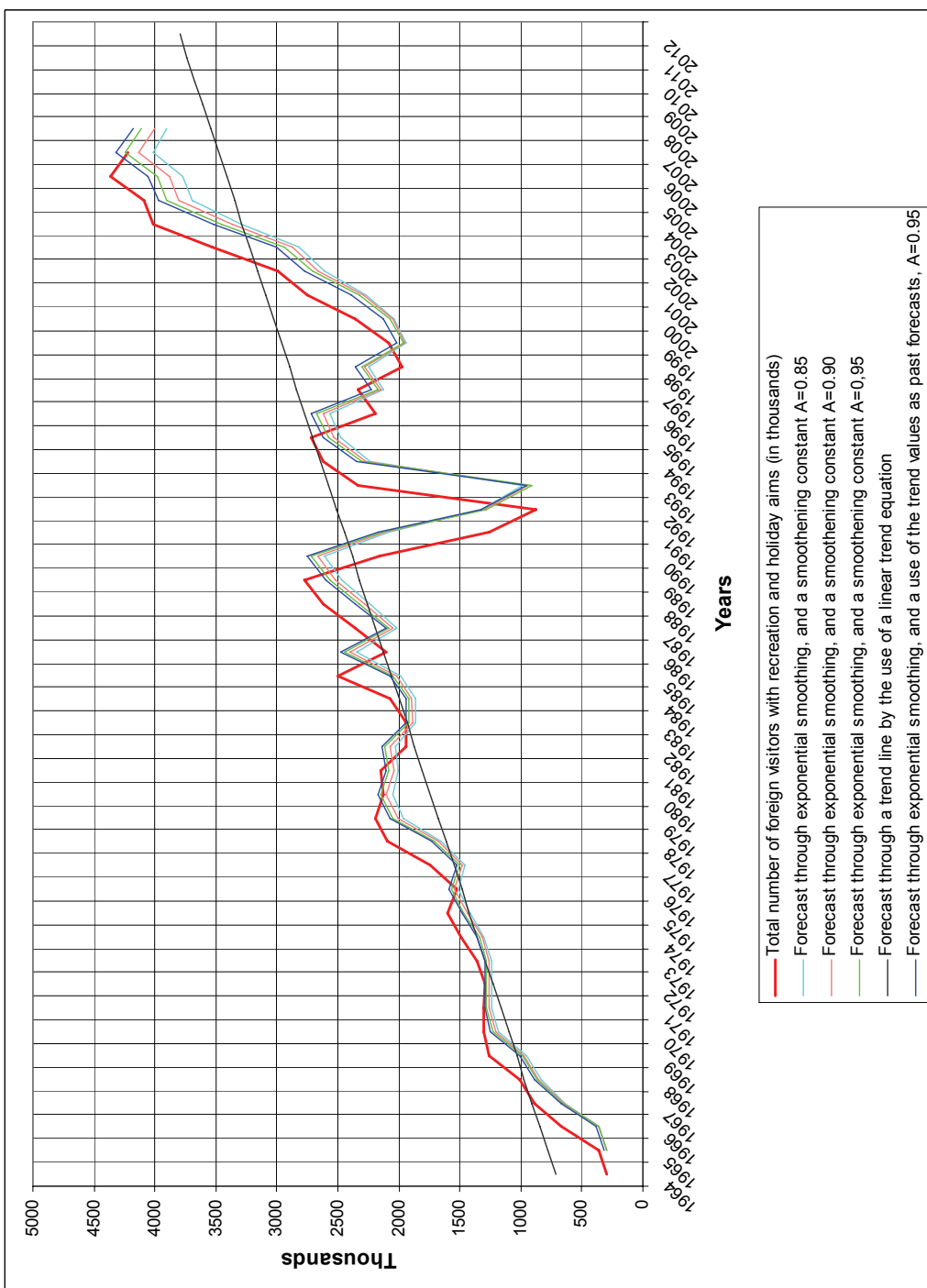
Source: (Dimitrov, Pr., 2008)

Table 1 Forecasting for past and future time periods through exponential smoothing, trend equation and a combination of both methods

Year number of foreign visitors	Total number of foreign visitors with recreation and holiday aims (in thousands)	Current average for the time period in concern	Forecast through exponential smoothing, and a smoothing constant A=0.85	Forecast through exponential smoothing, and a smoothing constant A=0.90	Forecast through exponential smoothing, and a smoothing constant A=0.95	Forecast through a trend line by the use of a linear trend equation	Forecast through exponential smoothing, and a use of the trend values as past forecasts, A=0.95
1964	294	294				714	
1965	365	330	294	294	294	778	315
1966	665	441	360	361	363	843	386
1967	884	552	631	643	654	907	674
1968	1007	643	834	851	867	971	885
1969	1256	745	952	971	989	1035	1005
1970	1306	825	1179	1205	1230	1100	1245
1971	1306	885	1234	1258	1282	1164	1296
1972	1299	931	1243	1264	1285	1228	1299
1973	1358	974	1244	1262	1281	1292	1295
1974	1488	1021	1300	1320	1339	1357	1355
1975	1598	1069	1418	1441	1465	1421	1481
1976	1527	1104	1519	1545	1572	1485	1589
1977	1739	1149	1464	1485	1506	1549	1525
1978	2097	1213	1651	1680	1710	1614	1730
1979	2192	1274	1964	2009	2053	1678	2073
1980	2125	1324	2054	2100	2146	1742	2166
1981	2150	1370	2005	2045	2085	1806	2106
1982	1942	1400	2033	2072	2111	1871	2133
1983	1944	1427	1861	1888	1915	1935	1938

1984	2077	1458	1866	1892	1918	1999	1944
1985	2496	1505	1984	2015	2046	2063	2073
1986	2107	1531	2347	2397	2446	2128	2474
1987	2361	1566	2021	2049	2078	2192	2108
1988	2619	1608	2242	2281	2321	2256	2353
1989	2776	1653	2467	2518	2568	2320	2601
1990	2161	1672	2608	2664	2720	2385	2753
1991	1265	1657	2088	2112	2137	2449	2172
1992	872	1630	1324	1304	1285	2513	1324
1993	2335	1654	986	948	910	2577	954
1994	2623	1685	2233	2267	2301	2642	2347
1995	2721	1717	2482	2529	2576	2706	2624
1996	2192	1732	2570	2621	2671	2770	2720
1997	2336	1750	2123	2146	2169	2834	2221
1998	1973	1756	2248	2277	2307	2899	2361
1999	2085	1765	1940	1951	1962	2963	2019
2000	2354	1781	2037	2053	2069	3027	2129
2001	2756	1807	2268	2297	2325	3091	2388
2002	2993	1837	2614	2661	2709	3156	2773
2003	3532	1879	2820	2877	2935	3220	3001
2004	4010	1931	3284	3367	3449	3284	3516
2005	4090	1983	3698	3802	3906	3348	3974
2006	4365	2038	3774	3879	3985	3413	4053
2007	4219	2088	4016	4132	4249	3477	4317
2008			3899	4006	4112	3541	4182
2009						3605	
2010						3670	
2011						3734	
2012						3798	

Chart. 3 Plotting the results form the different forecasting techniques for past and future periods

Source: (Dimitrov, Pr., 2008)

Following these explanations, the exponential smoothing forecast can be achieved using Equation 3.1:

$$(3.1) F_{T+1} = AY_T + (1 - A)F_T,$$

where:

F_{T+1} is the forecast for time period "T+1";

Y_T is the value of the Y variable in time period "T";

A – the smoothing constant with a value between 0 and 1;

F_T – the average experience of the time series smoothed to period T, the forecast value for period.

Equation (3) imposes the combination of two values in preparing the forecast: the most recent value for the time series, Y_T , and the average experience of the time series smoothed to period T – F_T , also known as "old forecast". The forecast is a weighted average of these two values. The smoothing constant, A, is the weight attached to the most recent observation in the time series, i.e. to the most recent value of the forecasted variable. When A is close to 1, the new forecast will be greatly affected by the most recent observation. When A is close to 0, the new forecast will be very close to the old one (Hanke, J E., Reitsch, A., G., 1991).

The results from the application of the exponential smoothing method are presented in Chart 3 with different values of the smoothing constant: "0.85", "0.90", "0.95" respectively. As it becomes obvious from the presented data, the forecast values tend to follow the projection, the trajectory of the time series with a certain lead, as well as with a certain degree of error of a negative value.

A substantial decrease in the extent of the forecast error, could be achieved through a combined method which uses the exponential smoothing equation (3), wherein F_T is regarded not as the average experience of the time series, but as a forecast for the past time period T, or the so-called "old forecast". In this case the old forecast is being estimated by using for the

time period T the value calculated from the trend line, i.e. trend equations (1) and (2). The mathematical record of these explanations is as follows:

$$(3.2) F_{T+1} = AY_T + (1 - A)F_{Tr},$$

where:

F_{T+1} is the forecast for time period "T+1";

Y_T is the value of the Y variable in time period "T";

A – the smoothing constant with a value between 0 and 1;

F_{Tr} – the forecast value for time period "T" of the so-called "old forecast" calculated through a modified version of the trend equation:

$$(4) F_T = b_0 + b_1(t),$$

or by the use of the respective values of b_0 and b_1 , calculated through SPSS:

$$(5) F_T = -125474 + 64.2506(t).$$

Thus, it is achieved the final mathematical record of the exponential smoothing method with a use of the trend values as old forecasts:

(6)

$$F_{T+1} = AY_T + (1 - A)(-125474 + 64.2506(t)),$$

Where:

F_{T+1} is the forecast for time period "T+1";

Y_T is the value of the Y variable in time period "T";

A – the smoothing constant, which in this case is chosen to have a value of "0.95";

t – time expressed in means of years.

As it becomes obvious from Table 1, the application of equation (6) gives a forecast for year 2008 of some **4182 thousands** foreign visitors with recreation and holiday aims.

The presented in the paper forecasting technology, though having some shortcomings, could be applied also for other countries, which have steady records of at least one statistical indicator of its tourism industry. This is due mainly to the

fact that it extrapolates in the future the signal of the time series curve. And the main conceptual idea is that the time series curve has its own memory and that the curve development has reflected all market influences.

REFERENCES:

1. Hanke, J., Reitsch, A. (1991). Understanding Business Statistics, IRWIN, Homewood, IL, Boston, MA, USA.
2. Hanke, E., Reitsch, A. (1989). Business Forecasting, 3rd ed., Allyn&Bacon, Boston, USA.
3. Dimitrov, P. (2007). Market situation in tourism industry, *University Press "Neofit Rilski"* (p. 184), Blagoevgrad, Bulgaria.
4. Dimitrov, P. (2007). Short-run Situation Forecasting in Tourism industry, *International Scientific conference "Tourism in the New Millennium", Collection of papers Vol.2*, Blagoevgrad, June 18-20, pp. 107-113, Bulgaria.
5. Dimitrov, P. (2007). Forecasting market situation in tourism industry, Inter-university Center on Quality management "QUALMANC", Publishing House "Avangard-Prima", pp. 3-64.
6. Dimitrov, P. (2008). Short-run forecasting of arrivals and revenue flows in Bulgarian tourism industry, *4th International Conference of ASECU – Development: Cooperation and Competitiveness*, Accademy of Economic Studies, 22-24 May, 2008, Bucharest, Roumania,
7. Rakadzhiiska, S., Marinov, S., (2005). Tourism markets, *"Steno" Publishing House, Varna*, Bulgaria.

Доц. д-р МАРИЯ СТАНКОВА

ЮГОЗАПАДЕН УНИВЕРСИТЕТ "НЕОФИТ РИЛСКИ", Благоевград

КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТ И СТРАТЕГИЧЕСКИ ВЪЗМОЖНОСТИ ЗА ТУРИЗМА В БЪЛГАРИЯ

COMPETITIVENESS AND STRATEGIC POSSIBILITIES FOR THE BULGARIAN TOURISM

Associate Prof. Dr. MARIA STANKOVA

SOUTH WEST UNIVERSITY "NEOFIT RILSKI", Blagoevgrad

Abstract: The definition of tourism industry as a priority for the economic development of Bulgaria is of a high importance for the state position in international competitive classifications. This necessitates a research work on the competitive parameters and the possibilities for its increase in the business environment and in the aspects of firm strategic planning.

Key words: the product of tour agencies, global market, competitive parameters, strategic planning, firm policy

Изследването на конкурентоспособността на държави и икономически дейности придоби нови измерения на фона на протичащите глобализационни процеси. Създаването на международни класификации на основата на конкурентоспособността постави нови предизвикателства по повод на извеждането на нейните параметри.

Много са страните в света, които притежават по-добър потенциал за повишаване на конкурентоспособността в сравнение с България. Но при тях също се наблюдават определено ниски стойности на параметрите ѝ, установени на микрониво. Независимо от факта, че България има сравнително добри количествени показатели – темп на нарастване на Брутният вътрешен продукт, ниска инфлация, кредитен рейтинг – отрежданото ѝ място в световните класификации, представяни на периодичните икономически форуми в Давос, е все още неблагоприятно. Оценката на макроикономическата среда за страната ни е повлияна в много голяма степен от субективния фактор и съмненията, относно възможностите да се поддържа икономическа стабилност в

рамките на тази среда. Още повече, че конкурентоспособност и икономическо стабилно развитие се постига при съчетаване на макро- и микро-икономически показатели. На микро равнище подходът на изследване оценява фирмената конкурентоспособност, обозначаваща също и с термина индекс за текуща конкурентоспособност. Той е композиран от два основни параметъра или субиндекси – качество на бизнес-средата и ефективност на фирмените стратегии.

С настъпването на 01.01.2007г. България се присъедини към голямото семейство на Европейския съюз¹. Това

---

¹ Чрез динамично развитие на икономиката и на човешкия капитал България ще се превърне в конкурентоспособна членка на Европейския съюз към 2015 г., по обективна оценка на представители на българското министерство на финансите. Страната ни ще получи 6.863 млрд. евро за периода 2007 - 2013 г., усвояването на които ще приключи до 2015 г. Финансирането е осигурено от Европейския социален фонд (ЕСФ) - 1.186 млрд. евро, Кохезионния фонд - 2.283 млрд. евро, и от Европейския фонд за регионално развитие (ЕФРР), който ще осигури общо 3.384 млрд. евро, като 179 млн. евро от тях ще са по програмата за „Европейско териториално сътрудничество“. Парите ще бъдат усвоени по Националната

постави ново начало пред българската икономика - начало, което я изправя пред предизвикателството да се конкурира с още 26 пазарни стопанства и произтичащата от това задача да открие и „завоюва“ своето ново място на „сцената“ на единния европейски пазар.

Успешното изпълнение на така зададените цели поставя изискването за гъвкавост и политическа далновидност от страна на държавата, подсилено и подкрепено от по-широкомащабна „вълна“ на инициативност и предприемчивост на частния сектор. (*Филипова, М., 2006, с.77*)

Това от своя страна поражда необходимостта от изготвянето на макроикономически анализ и оценка за състоянието на българското стопанство, чрез които да се определят приоритетните отрасли за българската икономика. Дефинирането на силните им страни ще послужи като основа за превръщането им в относителни предимства в конкурентната борба със стопанствата на другите европейски държави.

Коректив за вътрешната държавна оценка трябва да бъде общата икономическа картина в световен план. Водещата роля на услугите над материалните производства е тренд, започнал в средата на миналия век, който поддържа постоянен темп на развитие и води до „премоделиране“ на икономическия живот. Глобалният характер на икономическите процеси днес видоизменя стандартните модели и практики във всички сфери на икономиката, характерни за предшестващите ги затворени икономически общества и стопанства. Същевременно производствата на услуги се характеризират с най-голяма степен на развитие и динамика, поради индивидуалния характер на създаваните

от тях продукти, което силно контрастира на масовата концепция и предназначение на повечето материални производства. Разглеждана от такава гледна точка българската икономика има най-голям потенциал за развитие в сферата на туристическата индустрия.

В условията на глобализиращ се пазар държавите с ниски доходи, сред които и България, е препоръчително да насочат усилията си към организиране на икономиките си по начин, който би довел до позиционирането им в челните места на международните класификации на конкурентоспособността.

В анализите, прогнозите и програмите за бъдещото развитие на страната се посочва неизменно приоритетността на туризма за националната икономика. Именно в тази сфера са постигнати едни от най-значимите икономически резултати през последните години. Въпреки неблагоприятната конюнктура на международния туристически пазар, за седем годишния период след 2000 година броят на чуждестранните туристи в България отбелязва ръстове спрямо предходните години, както следва:

- 2000 г.:+ 12.9 % / 2001 г.:+ 17.1 % / 2002 г.:+ 8.6 % / 2003 г.: + 17.9 % / 2004 г.: + 14.38 % / 2005 г.: + 4.48 % / 2006 г.: + 6.64 % / 2007 г.:+ 7.40 %

По предварителни данни¹ приходите от международен туризъм /без транспорта/ за осемте месеца на 2007 г. – януари/септември възлизат на 1834,8 млн. Евро и са с 17.8% повече за същия период на 2006 г. 30.73 % повече са гражданите на Европейския съюз, посетили България през периода януари-септември 2007 г. България е посетена от общо **4 583 330** чуждестранни граждани (без транзитно преминалите) през периода **януари - септември 2007 г.**². Това са туристи, според

стратегическа референтна рамка (НСРР), за която на 15 февруари 2007 г. бе получено потвърждение от Европейската комисия, че формално отговаря на посочените критерии.

¹ ПРЕДВАРИТЕЛНИ ДАННИ по оценка на НСИ за ЕС, Швейцария, Норвегия и Исландия, и данни на Гранична полиция за държавите извън ЕС

² Поради преустановяване на задължителната регистрация от Национална служба гранична полиция на преминаванията на граждани от

определенията на Световната организация по туризъм и Европейската комисия за туризъм при ЕС¹. Техният брой е с **(+7.40%)** повече в сравнение със същия период на **2006г.** **Разходите** на българските граждани за пътувания в чужбина за същия период са на сума от **863,9 млн. Евро (+14.1%)**, спрямо същия период на **2006** година. България е посетена от **3 394364** граждани на Европейския съюз, което показва увеличение спрямо същия период на 2006г. с **(+30,73%)**. Относителният дял на туристите от ЕС от общия обем остава и висок и през месец септември - **74,06 %**, което потвърждава тенденцията от предишните години, че ЕС е основния генериращ туристически пазар за България.

На фона на данните, показващи спадове в броя на туристите, посетили традиционни дестинации като Франция, Гърция, Кипър, Скандинавия като цяло, Швейцария, Чехия, Полша, Северна Америка като цяло и пр., българската туристическата индустрия отбелязва сериозни резултати. Те са и предпоставка страната да заеме едно от първите места в Европа по темп на ръст в туризма.

Постигнатите успехи се основават в много голяма степен на факта, че туристическата индустрия функционира в условията на реална пазарна икономика, при почти напълно приватизирана материално-техническа база. Резултатите са обновен качествен туристически продукт, предлаган целогодишно и основаващ се на

разнообразието, уникалността и автентичността на природните и антропогенни рекреационни ресурси. При все това, липсата на Национална стратегия за развитие на туризма е съществен недостатък за процеса на повишаване на конкурентоспособността на националния туристически продукт. Както и създава трудности за отделните стопански субекти, работещи на туристическия пазар, при идентифицирането на фирмените цели и стратегии в рамките на бизнес средата.

През периода Януари - Септември 2007 г. българските граждани са реализирали общо **3 288 960 пътувания в чужбина по всички видове цели**, което е с **(+4.74%)** повече от същия период на миналата година. Посещението на страни от Европейския съюз през деветте месеца на 2007 г. бележи ръст от **(+9.32%)** спрямо същия период на миналата година².

Туризмът е най-проспериращият отрасъл на българската икономика, който се характеризира с динамично и устойчиво развитие, с високи темпове на растеж, най-ясно изразени през последните десет години. Неговият принос в растежа на БВП на страната е безспорен. Днешното състояние на отрасъла се дължи до голяма степен на усилията на частните предприемачи. Почти всички туристически обекти са частна собственост. Привлечени са и значителни чуждестранни инвестиции. Навлизат големи хотелиерски, ресторантьорски и туроператорски вериги и компании, с което страната се включва активно в процеса на световната глобализация на туристическата индустрия. Налице са и значителни български частни инвестиции, в т.ч. и инвестиции на "зелено". Приета е законовата и подзаконовата нормативна база за дейността и развитието на туризма у нас.

Европейския съюз в автоматизирания информационен фонд от 17 януари 2007г., данните за пътуванията на гражданите от ЕС от м.януари 2007 г са по оценка на Националния статистически институт. Швейцария, Норвегия и Исландия, от м.юли също са по оценка на Националния статистически институт.

¹ В анализите на отдел "Проучване и прогнозиране на туристическите пазари" към Министерството на икономиката се съблюдават определенията на понятията "туризъм", "пътувания" и "посетители", въведени от Световната организация по туризъм и Европейската комисия при Европейския съюз.

² Дирекция "Туристическа политика"/ Държавна агенция по туризъм

Същевременно, въпреки нарастващите резултати и приносът на туризма в развитието на българската икономика, налице са редица проблеми, които пречат за приважването на отрасъла в съответствие с европейските и световните стандарти за качество и гостоприемство. Съществува значителен неизползван потенциал за развитието на туризма в страната. развитието на туризма с високи темпове през последните години оказва положително въздействие за развитието на строителството, земеделието, хранително-вкусовата промишленост, транспорта и др.

Основните фактори, които ще оказват влияние върху развитието на отрасъла в средносрочен план могат да се открият сред следните:

- завършилото реструктуриране на собствеността върху активите в отрасъла
- децентрализацията на управлението
- ефективното и рационалното използване на природните, социалните, културните и икономическите ресурси на страната
- хармонизирането на българското законодателство с европейското по отношение на регламентите за регулиране на туристическата дейност
- социалните и екологичните аспекти за устойчивото развитие на отрасъла
- ефективният диалог с организираното гражданско общество
- членството на страната в световни, европейски и регионални туристически структури и сдружения
- разширяването на Европейския съюз и членството на България в ЕС.

Отчитането на основните фактори разкрива деликатната ситуация в туризма, независимо от положителните икономически резултати, която може да предизвика негативно въздействие върху стопанските субекти и като цяло да намали конкурентноспособността на

отрасъла. За избягване на негативните въздействия е необходимо предприемането на целенасочени мерки, инициативи и програми, в т.ч. и от държавните органи. Допълнителни основания за подобни предложения ни дават мерките и програмите, предприети от множество страни в региона като Гърция, Турция, Хърватска и други популярни туристически дестинации като Испания и Италия, а също така и някои от по-съществените проблеми на отрасъл туризъм в България.

В този контекст могат да се открият и най-актуалните проблеми в отрасъл туризъм, а именно:

1. **Влошените позиции** на страната на руския и украинския пазар; действащият визов режим с тези страни е допълнително препятствие. Още не могат да се възстановят позициите на пазарите на Полша, Чехия, Словакия, Унгария и др. страни от Централна и Източна Европа и броят на туристите от тези страни е незадоволителен.

2. Мудни действия на държавата относно **диверсификацията на туристическия продукт**. Разчита главно на морския туризъм (формиращ около 70 – 75 на сто от приходите) и в значително по-малка степен - на зимния планински туризъм. Недостатъчно развити са специализираните форми на туризма.

3. Ключов проблем за отрасъла е **качеството и разнообразието на туристическите услуги**, което е следствие на редица неблагоприятно действащи фактори – качеството на човешкия ресурс, инфраструктурните проблеми, комуникациите, качеството и обработката на хранителните продукти, недостатъчна хигиена и високи равнища на шум от атракционните заведения.

4. Високо равнище на **рисковете за чуждестранните и българските граждани**, свързани с тяхната безопасност и сигурност по нашите туристически дестинации и комплекси.

5. **Обучението и квалификацията на кадрите**, ангажирани в туризма не могат да посрещнат непрекъснатото

изменение на съществуващите и появата на нови потребности и изисквания в резултат на динамичните промени в европейски и световен мащаб.

6. Ниско качество или пълната липса на инфраструктурата в цялата страна.

7. Липса целенасочена държавна политика за привличане на **български и чуждестранни инвестиции** създава хаос в **концесионирането и застрояването** на туристическите зони. Незаконното и незавършеното в срок строителство са допълнителна пречка за развитието на отрасъла. Държавата няма политика за ориентиране и насочване на инвестициите към важните за страната региони, селища и курорти.

8. Липсва национална атмосфера за гостоприемно посрещане на чуждестранните и българските туристи на граничните пунктове, както и на национални и местни инфраструктури обекти – аерогари, ж.п. гари, автогари и др.

9. Качеството и разнообразието на предлаганите услуги и стоки в повечето случаи са под нивото на изискванията и стандартите на европейските страни.

10. Занижен е контролът в системата, което затруднява каквито и да са системни грижи на държавата и бизнеса върху поведението на икономическите субекти.

11. Липсва комплексна и взаимнообвързана нормативна база относно държавните икономически стимули в областта на туристическите услуги – ясна и дългосрочна данъчна политика, лицензионна политика, политика в областта на таксите, застраховането и т.н.

12. Сивият сектор в туризма - негативен фактор на конкурентноспособността, качеството на услугите. По неофициални данни на експерти в туризма, броят на работещите без трудови договори в бранша далеч надхвърля 50,000 души, без тази цифра да отчита ползуването на детски труд; цифрата на вероятно

укритите данъци е силно обезпокояваща (визират се постъпилите през 2001/2002 год. около 80 мил. лв. от данъци в туризма, вместо реалните над 200 мил. лв.).

13. Липса на координацията на усилията за развитието на отрасъла и на инфраструктурата – на национално, регионално и местно ниво. Сътрудничеството между държавните институции, органите на местна власт и туристическите сдружения е незадоволително и е с ниска ефективност.

Съществуват редица сериозни основания туризмът да бъде избран като един от секторите, чрез които се представят и анализират проблемите на развитието на България. Туризмът е изключително комплексен сектор, независимо че често се нарича отрасъл (индустрия), той не може да бъде дефиниран като такъв в класическия смисъл на думата поради широкия обхват на включените в него дейности и участници. Той е едновременно форма на индивидуално и социално поведение и стопанска дейност, обслужваща това поведение. Продуктът, който се създава в туризма, включва дейностите на множество стопански и нестопански агенти, а неговото ядро се формира от елементите на природната и социалната среда на туристическото място, което е едновременно "производствено" и жизнено пространство. Затова и в него особено ясно може да се проследят преплитането и сблъсъка на екологичните, икономическите и социалните измерения на устойчивото развитие, както и конфликтите на интереси.

От туризма печелят не само туристическите предприятия – туристически агенции, хотелиери, ресторантьори, инвеститори, но и обществото като цяло. Това се дължи на стабилизиращото влияние и оздравяващия му ефект върху икономическото развитие на местните общински и областни центрове,

увеличаването на заетостта и снижаване нивото на безработицата, подобряване на комуналната и шосейна инфраструктура на населените места и околоселищните райони, понижаване на миграцията и емиграцията на млади хора от малките селища към по-големите градски центрове, насърчаване на културния обмен между различните народи посредством разпространяване на културното и историческо наследство на нацията, съхраняване на автентичните традиции и обичаи, запазване спецификата и уникалността на националната кухня и занаяти.

Предимствата, които отразяват икономическата привлекателност и атрактивност за частните инвеститори се откриват в:

- Добра рентабилност и икономическа ефективност в краткосрочен, средносрочен и дългосрочен план;
- Умерено ниво на риск на инвестициите;

- Неголям първоначален капитал за стартиране на бизнес проект.

Факт, подкрепящ това твърдение е доминиращата роля на малките и средни по големина предприятия. В Европа има около 1, 500, 000 туристически компании, 99,98 % от които могат да се опишат като малки и средни по размер. Около 95 % от тях наемат по-малко от 10 човека за свой персонал.

Въпреки нарастващото значение и влияние на туристическата индустрия в световен план трябва да се отчете крехката структура и динамичен характер на отрасъла. Главните фактори, предопределящи тази „чувствителност“ могат да се открият в големия брой на малките туристически агенции, модата и краткотрайността на търсенето, както и сезонността на повечето дестинации и пазари. Тази сензитивност на отрасъла определя необходимостта от поддържане на висока конкурентоспособност на предлаганите стоки и услуги, влизащи в обхвата на туристическия продукт.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА:

1. Андреева, Ек., н. 2003, *Разширяване на ЕС – шанс за туризма в Централна и Източна Европа*, HOREMAG, с. 12
2. Богданов, Л. и Г. Стоев, н. 2003, *Динамика в туристическия сектор за периода януари – август 2003 г.*, HOREMAG, с. 22
3. Богданов, Л. и Г. Стоев, д. 2003, *Динамика в туристическия сектор за периода януари – август 2003 г.*, HOREMAG, с. 22
4. Димитров, П., Иновации в туризма, УИ “Неофит Рилски”, Благоевград, 2006
5. Филипова, М., Изграждането на информационна рамка- основа за формиране на конкурентно предимство, Единадесети национален симпозиум “Качество, конкурентоспособност, устойчиво развитие”, София, 2006г.
6. Ракаджийска Светла, Туристически пазари, ИУ Варна, 2006г.
7. Рибов, М., Конкурентни стратегии в туризма, “Тракия-М”, София, 2003
8. Станкова, М., Пазарни въздействия върху конкурентоспособността на туристическия продукт, УИ “Неофит Рилски”, Благоевград, 2007
9. Станкова, М., Пазарното поведение на туристическата агенция, УИ “Неофит Рилски”, Благоевград, 2005
10. Kotler, P., 1994, *Marketing Management: Analysis, Planning and Control*, Prentice Hall International, 8-th edition, Hamel Hempstead, p. 135-138
11. Tribe, J.q 1995, *Economics of Leisure and Tourism*, Chapman and Hall, London, p. 60-62
12. Декларация от туристическия бранш на България относно готвените от Правителството промени в Закона за ДДС, касаещо облагането на доставката на туристически услуги
13. Становище на Държавната агенция по туризъм относно предложени проект на Закон за данък върху добавената стойност, касаещо облагането на доставката на туристически услуги
14. Статистически данни от Световния съвет по туризъм и пътувания (World Travel and Tourism Council) – www.wttc.org
15. в-к Дневник от 03.07.2007г., България ще привлече бедни туристи и през 2016 година
16. в-к Капитал 07. 02. 2007г. Конгресният туризъм не е туризъм?

Докторант ЕЛЕНА КИРИЧИ
УНИВЕРСИТЕТА НА КОРЧА

TOURISM DEVELOPMENT TOWARDS SUSTAINABILITY OF RURAL AREAS

ELEINA QIRICI, MA, PhD Student
KORCA'S UNIVERSITY

Abstract: Sustainable tourism may be regarded most basically as the application of the sustainable development idea to the tourism sector. Essentially, sustainable tourism involves the minimization of negative impacts and the maximization of positive impacts. The development of sustainable rural tourism has become a priority of national tourism policies and / or strategies in many countries. Ecotourism is the ideal model of sustainable tourism. It involves an emphasis on nature- based attractions, educational interactions with these attractions and management practices that make every reasonable effort to achieve environmentally and socio-culturally sustainable outcomes. Ecotourism is advanced as a strategy to help address economic and social problems in local communities and as an appropriate and effective tool of environmental conservation. Each approach has its strengths and weaknesses, depending on circumstances typical for the particular case and type of tourism that is being developed. Impact analysis, increased community awareness and involvement in the decision – making process are the key future issues that must be addressed. For the credibility of ecotourism as the conscience of sustainable tourism to be established and maintained, it is necessary to implement a modified comprehensive ecotourism model that embraces both hard and soft ecotourism. In according to Tourism Development Strategy of Albania, the tourism must be developed in a way that is sustainable: culturally, socially, environmentally and economically. Referring to the analysis of the present situation and development toward the future for Korca's rural areas, ecotourism and familiar tourism are most appropriate types.

Key words: sustainable tourism, ecotourism, nature preservation, rural tourism.

INTRODUCTION

Destinations are complex places in which the pursuit of sustainable is critically influenced by factors such as cultural landscape, scale, boundaries, absolute and relative location and the fact that all destinations are positioned within and influenced by the other destinations. The broad context model of destination development scenarios provides a framework for identifying the current status of a destination as well as possible future scenarios with regard to sustainability. Destination managers can employ visitor management strategies to affect positive sustainability outcomes. Visitation facilitates strategies based on fixed or flexible carrying capacities, depending on whether they apply to absolute numbers or rates of growth. Establishment of links between the community, tourism businesses and local authorities, as well as between representatives of the host community and national organizations is one of the key

issues in developing the future sustainable rural tourism. But, a clear understanding of the concept of sustainability and ability to learn from the experience of others, must be involve in formulation and implementation of national strategy for rural development.

SUSTAINABLE TOURISM AND ECOTOURISM- THE CONSCIENCE OF SUSTAINABLE TOURISM

The idea of sustainable tourism has emerged as a priority objective of the global tourism sector since the mid – 1990s. The need for the economic revival of rural areas, combined with the growing emphasis on sustainability, has created e new challenge for tourism as a potential means of achieving these two political goals. The development of tourism rural is a priority of national tourism strategies in many countries. National governments adopt different approach to ensuring that tourism is being developed in a sustainable manner. In states with a lower lever of intervention

the development of sustainable of rural tourism has become a priority of national tourism policies. In democracies with a higher level of government intervention, national governments undertake a more active role in ensuring that tourism is developed in a sustainable manner. But there is a question, whether the national strategies for rural tourism development actually lead to sustainability within these areas.. Sustainable tourism must be regarded as an “adaptive paradigm” that accommodates both weak and strong interpretations of the sustainable development idea.

Weak sustainable tourism strategies, on one side of planning/ management spectrum, apply to extensively modified environments such as the inner city where the absence of undisturbed natural habitat makes the protection of the latter irrelevant and extremely high densities of tourism activity are not necessarily associated with environmental or social stress. Large resort hotels and theme parks are modes of tourism that could be appropriate in weak sustainable tourism strategies. On the other side of the spectrum with strong sustainable tourism strategies which regarded as relevant in relatively undisturbed natural or cultural settings where even a small increase in tourism – related activity could result in unacceptable environment or socio-cultural costs. Discussions of sustainable tourism generally ignore or downplay the issue of financial sustainability (as opposed to economic sustainability), even though a tourism product that is not financially viable will not survive, no matter how sustainable it is from an environmental or socio-cultural standpoint. All sustainable tourism strategies must be formulated within the financial capabilities of managing body, which can substantially constrain the scope of these strategies.

Today, ecotourism is the conscience of sustainable tourism.” Ecotourism is a form of tourism that fosters learning experiences and appreciation of natural environment, or some component within its associated

cultural context. It has the appearance of being environmentally and socio – culturally sustainable, preferably in a way that enhances the cultural recourse base of the destination and promotes the viability of the operation (Weaver)”.

Ecotourism is advanced as a strategy to help address economic and social problems in local communities and as an appropriate and effective tool of environmental conservation. Inskeep's model Action Strategy for Sustainable Tourism Development provides the framework for the evaluation of the strategy. According this model, two groups of characteristics of strategy for rural tourism development can be identified: positive features that may lead to sustainability and negative feature that may create obstacles to sustainability.

~ *The first group* of characteristics relates to those elements of strategy that comply with the requirements of Inskeep's model and may thus lead to sustainability. These include:

- The involvement of, and collaboration with national institutions responsible for environmental protection in the process of formulating the strategy.
- The identification of tourism activities within rural areas that preserve their environmental and cultural heritage.
- Support for lower levels of government to develop their development strategies consistent with the national strategy
- The inclusion of tourism in land use planning
- The development of public consultation techniques in order to involve various stakeholders in making decisions related to rural tourism development.

~ *The second group* of characteristics relates to other elements of the model, are creating possible obstacles to sustainable. These include:

- Lack of research into the environment, cultural and economic effects of rural tourism development prior to the choice of areas where rural tourism is to be developed,

- Lack of development of models for appropriate levels of tourism development in rural areas (e.g. carrying capacities) and sustainable economic indicators

- Lack of standards and regulations for environmental and cultural impact assessment, monitoring and auditing of existing and proposed tourism development projects

- Lack of involvement of local communities and all providers of tourism services in making decisions related to rural tourism development

- Lack of educational and awareness programs which would sensitize people to the issues of sustainable rural development (the emphasis is placed on the economic effects of rural tourism development)

Local communities require linking the economic benefits of ecotourism to the conservation of the natural environment. Linking the economic benefits of ecotourism to conservation helps to ensure that this interdependency is taken account in the planning and management of ecotourism. There are a number of ways in which this linkage can be strengthened. Firstly, one of the problems that has been in ecotourism initiatives in the past is that the economic benefits of ecotourism do not stay in the local area but are appropriated by outside interest, including tourism operators and governments. Ensuring that ecotourism providers purchase their inputs from local suppliers and employ local people can ease this situation. Secondly, ensuring that the economic benefits are spread widely within the local community can also enhance the linkage between the economic benefits of ecotourism and its conservation objectives. There is some evidence that local communities are more likely to adopt positive attitudes towards the conservation of local environments if they receive a significant share of the ecotourism – related benefits derived from them. The direct employment of local people as tour guides, park rangers and conservation project workers might be a particularly appropriate way of achieving this outcome.

TOURISM POTENTIALS OF KORCA'S RURAL AREAS ARE INPUTS OF EFFECTIVE TOURISM STRATEGY

There is a national strategy of Albania, which carried out by the Ministry of Territory Adjustment and Tourism with technical and financial support of Federal Republic of Germany, represented by the Ministry of Economic Cooperation and Development. Consulting body is the German Agency for Technical Cooperation (GTZ).

The directions put forward in strategy aim at assuring that Albania highly maximizes the sectors potential and grows tourism in a way that is sustainable: culturally, socially, environmentally and economically.

The tourism strategy will therefore: assist the sector to manage growth in a way that ensures long – term sustainability; provide ways manage conflicts between increasing tourism growth and environmental, social and cultural values that are important to Albania and its visitors; reduce overlaps and gaps within the sector; make it easier for operators and investors to do business in the sector; secure commitment and funding to tourism from central and local government; provide cohesion to strategic directions and strategies.

In according to Tourism Development Strategy, vision of Albania is” *Albania is recognized as a tourism destination at the Mediterranean coast and has a competitive position in the international tourism market; the contribution of the tourism sector to the GDP is significant; sustainability and awareness for environment issues are major part of the tourism development strategy*”

The success of this strategy lies on the partnership of the main actors of tourism sector. The mission of the tourism partners is:

~ *Welcome the guest* and therefore understand hospitality and high quality of service as the most important elements within the tourism product.

~ *Protect* and even develop actively the environment.

~ *Support the culture*

Partners should be assured, that through co-ordination of their individual business strategies towards the mission, the vision would be realized.

Based on the survey and analyzing of the country's tourist potential as well as other factors that influence tourism in Albania, the following types of tourism can be considered the main tourism products of Albania: Sun and Beach Tourism; Special Interest Tourism; Urban Tourism/ Business and Conference Tourism.

National Strategy of Development Tourism is adopted for development of tourism sector in Korca's region. Analysis of the present situation focused on tourism potentials (city, mountains, village nature, culture etc); tourism supply (hotel, private rooms, sports, tourism agencies etc.); demand tourism (number of guests, overnights, origins etc); competitive neighboring regions and SWOT analysis.

Korca region is divided in three areas: lakes areas; mountains areas and National Parks. Mountains areas are in the center of management of tourist potentials. Development Potentials are: rich biodiversity at the mountain areas with unique flora and fauna; unspoiled nature and beautiful scenery in some areas; cultural and historical sites of the city and to some villages; still active traditional life-styles are factors contributing to the rural atmosphere.

A growing demand for rural tourism is perceived as an *opportunity* for further development of this sector. International aid, in terms of providing funds for training, consultancy and the formulation of a comprehensive national strategy for rural tourism development is also considered to be opportunities. The others opportunities are: attractive nature and landscape with mountains, forests and the two big lakes, National Parks and protected areas, good air, mild climate in summer, several places of interest like caves, historic places, potential for sport activities (skiing in Dardha and Voskopoja), fishing in lakes, mountain biking; local cultural and religious

events; close to the source market of Macedonia.

But there are many *weaknesses* related mainly to the lack of investment capital for rural facilities in order to meet customer's needs. It is also stressed that some villages lacked the appropriate technical infrastructure (e.g. roads, telecommunications) and farmers lacked knowledge on how to manage or market their farms to attract tourism, problem with the service – very few knowledge about the needs and wishes of guests and of foreign languages, not enough activities like courses, guided tours, sport activities; bad road signage (to find the villages and attractions) and no professional marketing. Limited entrepreneurial experience, lack of community involvement, cooperation and coordination of actions at rural tourism development, are identified as weakness.

Most serious problems are threats of these areas: destruction of the forests and landscape by uncontrolled tree cutting; uncontrolled hunting endangers the fauna; fishing with dynamite of the endemic fish species in the lakes; competitions of neighboring regions and countries with better standards; relatively high prices compared to competitive regions and countries – no marketable products.

- **In Albania**, in according to the data, number of foreign tourists was 900 000. So, had an increase nearly 35% compared the last year.

- In according to World Travel & Tourism Council, the contribution of tourism to Albanian GDP was 3.8 % (2006) and for 2007 -2013 will be a increase nearly 7.5 %

- The buxhet of Tourism Ministry for the investments to the cultural heritage was nearly 4.2 million euro, for 2005 – 2007. Projects for the development of the religious tourism will be with 1.23 million euro.

There are some villages in Korca, which have got tourism potentials, but they have need for the rural strategy of tourism development.

Vithkuq - is the mountain village with its virgin beauty nature and very interesting history and legends. Vithkuq is surrounded

by the mountains and hills totally covered with trees and bushes and forests of beech, oak and pine. The mountain tea leaves and different medical herbals can be found too. The fauna in these surroundings is rich with wild beasts like bear, wolf, fox, deer, hare, wild cat and birds. The climate is mountainous, but it is a very curative and relaxing climate in every season. Vithkuq is an historical treasure. There are a lot of historical monuments, events and well known people which goes beyond the measures of a village. Even not explored enough, it dated as an inhabited center form the first period of Iron till the II Century B.C.

The most important monuments of the village are the churches. The first church in Vithkuq was built on 1162, which is Saint Atanas. Important as an historical and religious monument, is the church of Saint Peter, built on 18th century, around 1764-1773, that has magnificent frescos with about 2000 paintings. It is important to be mentioned that on this Monastery had been a famous library with books that were printed on the printing shop in Voskopoja. On the side of Saint Peter there is another church of a special nature, Kozma Damianoj, where people preserve the skeletons of dead people. Vithkuq is mentioned for the monuments of nature such as Linden of Saint Peter and Oak of Saint Mihal.

Hospitality, generosity and affections is the atmosphere that inhabitants offer to the guests. The characteristic costumes for man and women are very beautiful. Vithkuqi's women knit very good and with finesse the wool for clothes rugs and blankets.

Voskopoja – "It is safe that there is no town on earth, indeed no single location, that is as bound up with the history, identity, and development of the Balkan, as Voskopoja"- Author unknown. The old city strategy.

REFERENCES:

Clare A. Gunn & Var Turgut – Tourism Planning, basics, concepts, cases 2002
 Palermo, Frank – Tourism and Community Development, 2000
 Weaver David- Sustainable tourism, theory and practice, 2006

of Voskopoja (Moskopoli, as it was formerly called) is founded around the XVI Century. In 1744, was established Academy of Voskopoja transformed in a very important center for the development of the culture and didactic thoughts. The first churches were constructed in the 17 century as the medieval Cathedral of Saint Maria, Church of Saint John, and Church of Saint Athanas etc. The number arrives on 24; nowadays only 8 could be visited.

Liqenas – It has got unique beauty and is rich in historical values and treasures. The Saint Mary Church of the 14-th century on the Malingrad Island is well known for its murals of high artistic value. There are old churches, dating from the 13 – 14 century. Every year the local population organized the activity "Culture of Lakes" to promote the culture of the villages bordering the lake. The region is rich in folk values, traditions, and customs. Liqenas has got natural treasures as Prespa's National Park with an area of 27750 ha. It is the largest park in the country and the only one to manage several ecosystems, such as water, agricultural forest. There are about 1500 types of plants in Prespa's National Park, including aromatic, coloring, oil-producing, curative and honey- bee ones. Maligradi's island is a unique natural and cultural beauty. A church was built on the island, within a cave, in 14 century (Saint Mary Church). The fauna of this zone is rich, including rare birds like the white and curly Pelicanus Crispus.

These villages have possibilities to accommodate tourists. The local restaurant offer local food to the visitors. They are small and plain but the food is delicious.

There are natural and historical treasures in the other villages of region's Korca too, but is important that these areas to develop the tourism in according to tourism's

Д-р инж. АГНИЕШКА ВЖОХАЛСКА

ИНСТИТУТ ПО ИКОНОМИКА НА СЕЛСКОТО СТОПАНСТВО И ХРАНИТЕЛНАТА ПРОМИШЛЕННОСТ - НАЦИОНАЛЕН ИЗСЛЕДОВАТЕЛСКИ ИНСТИТУТ - ВАРШАВА, ПОЛША

ИНСТИТУТ ЗА РЕГИОНАЛНА СОЦИАЛНА ПОЛИТИКА - ВАРШАВА, ПОЛША

ЗДРАВНИ УСЛУГИ И ЗДРАВΟΣЛОВНО СЪСТОЯНИЕ НА СЕЛСКОТО НАСЕЛЕНИЕ В ПОЛША СЛЕД ПРИСЪЕДИНЯВАНЕТО Й КЪМ ЕВРОПЕЙСКИЯ СЪЮЗ

HEALTH CONDITIONS AND HEALTH OF THE RURAL POPULATION IN POLAND AFTER ACCESSION TO THE EU

Dr. A.WRZOCHALSKA

IERIGŻ-PIB, INSTITUTE OF AGRICULTURE AND FOOD ECONOMICS – NATIONAL RESEARCH INSTITUTE – WARSAW, POLAND

Abstract: In the years 2000-2005, positive changes relating to the equipment of rural areas of Poland were noted, both with respect to selected elements of technical infrastructure and to fixed assets. An existing disproportion between particular groups of households and cities is still visible. The assessment of the issues related to health condition of the rural population is very complex, as it includes not only hygiene, medical treatment, prevention and nutrition, but also questions related to culture and living and working conditions in rural areas. Such factors as individual resistance and genetic predispositions of individuals must not be left out either. It seems that at present the most important issue is the pro-health education of the rural communities. This results from the fact that more and more the health condition and health predispositions of the society are conditioned upon the general social and economic development, which translates to the educational achievements of the society.

Key words: health conditions, rural population, Poland, accession to the EU.

Достъп на селското население до здравни услуги

Подобряването на здравословното състояние на населението може да се постигне при правилно изградена система на здравеопазване, която дава възможност за лечение и профилактика на заболяванията. Според официалната статистика към 2005 г. в селските райони се намират 25.9% от общия брой на здравните заведения, а на селското население са били предоставени 22.2% от общия брой здравни услуги. Селските

райони към 2005 г. разполагат с 17.3% от общия брой на аптеките в Полша.

За периода 2000-2005 г. е нараства броят на аптеките, в резултат на което намалява броят на лицата, ползващи се от услугите на една аптека /общо този брой се е намалил от 4500 през 2000 г. до 3500 през 2005 г./Обаче през целия изследван период на една селска аптека се падали 2 пъти повече хора, отколкото на една градска такава / през 2005 г. в градовете на една аптека са се падали по 2800 жители, а в селата – по 5600/ (Табл. 1).

Табл. 1. Брой на лицата, ползващи се от услугите на една аптека в селата

2004	2005	2006	2007
5,9	5,6	5,3	5,0

Подобряването на достъпа на селското население до аптеките потвърждават и данните от изследванията на IERiGŽ-PIB. Към 2005 г. аптеки има на територията на 16.3% от анкетираните села, докато през 2000 г. такъв тип заведения съществуват само в 5.3% от селата. Нарастването броя на аптеките и тяхната по-близка локализация е процес, чието начало може да се търси преди изследвания период като резултат главно от приватизацията на тези заведения.

За селското население от много години проблем представлява преди всичко достъпът до пунктовете за специализирана медицинска помощ. Трудностите произтичат не толкова от малкия брой такива заведения, а от отдалеченото им местонахождение. От данните, отнасящи се за разположението на здравните центрове и лекарските кабинети, които ползва населението от

анкетираните села, се налага изводът, че достъпът до тях в периода 2000-2005 г. се е влошил. Това е предизвикано главно от тяхното съсредоточаване в по-големи селищни единици. В резултат на това се е намалил броят на селата, в които лекарските кабинети са били разположени по места /от 14.7% през 2000 г. до 13.1% през 2005 г./, а пък се е увеличил броят на селата, където разстоянието до здравните пунктове е било повече от 5 км./ от 45.3% до 47.4%/ (Табл.2). Посочената концентрация на медицински заведения в места с по-голям брой население категорично е влошила достъпа до тези услуги, поради увеличаване на разстоянието до тях, особено на селата, разположени в югозападния и северния макрорайони. Но тя е имала и определен положителен ефект, тъй като е подобрила качеството на предоставените услуги.

Табл. 2. Местонахождение на здравните заведения, обслужващи селското население, 2000 и 2005 г.

в самите села	на разстояние 1-2 км	на разстояние 3-4 км	на разстояние 5 и над 5 км
медицински заведения			
14,7	5,3	34,7	45,3
13,1	7,9	31,6	47,4
лекарски кабинети			
14,1	9,9	29,6	46,5
13,1	9,2	30,3	47,4
аптеки			
5,3	5,3	28,9	60,5
16,3	8,0	32,0	44,0

Освен наличието на здравни заведения в селата, друг важен индикатор за достъпа на селското население до здравни услуги са финансовите възможности за осигуряването им.

От таблица 3 се вижда, че значителна част от лечението на(по-голяма от тази

на градското население) селското население не се заплаща от държавния фонд на здравето, т.е заплаща се със средства на пациентите. В селските райони обаче се появява едно ново положително явление – работодатели заплащат лечението на своя персонал.

Табл. 3. Достъп до здравни услуги – процент на лицата, посетили здравните заведения през 2005 и 2007 години по източник на заплащане на здравните услуги

градове над 500	градове под 20	села	Членове на домакинства със земеделски стопанства
държавен фонд на здравето			
77,7	70,0	68,7	63,9
76,9	74,0	74,3	71,6
лицата получили здравни услуги			
37,0	23,4	20,8	18,9
42,6	26,6	23,7	24,3
работодатели на потребителите на здравни услуги			
7,4	2,5	1,4	0,5
9,8	3,4	1,9	0,3

Показателно за затрудненията на селските домакинства да си осигурят необходимото лечение, че на 61 % от анкетираните лица през 2007 година им се е наложило да се откажат от някакво лечение, а 31 % от тях са били принудени да влошат финансовото си

състояние като вземат заеми за да финансират лечението си. Не е малък и делът на тези, които са се примирили с по-некачествено лечение като са поискали изписване на рецепти за по-евтини лекарства или са си закупили от аптеките по-евтини заместители.

Табл. 4. Начини на осигуряване на лекарства при недостиг на средства за предписаното лечение през 2007 г., % домакинства

градове над 500 хил. жители	градове под 20 хиляди жители	села	Членове на домакинства със земеделски стопанства
Издаване на рецепти за по-евтини лекарства			
34,9	56,1	39,9	32,6
Вземане пари на заем			
38,8	36,7	31,0	29,2
отказ от купуване			
67,3	60,7	61,0	63,8
влизане в болница			
4,4	10,5	7,1	4,5
закупуване на по-евтини заместители			
43,2	46,8	44,7	43,5

ЗДРАВОСЛОВНО СЪСТОЯНИЕ НА СЕЛСКОТО НАСЕЛЕНИЕ

Статистическите данни показват, че макар средната продължителност на живота на поляците да се увеличава, все още тя е по-малка от тази в развитите европейски страни. В изследвания

период продължителността на живота е нараснала. При жените в селските райони през 2005 г. продължителността на живот е била 79.6 г., което е с 1.2 г. повече в сравнение с 2000 г. Жените от селските райони са живели с 0.2 г. по-дълго от жените в страната като цяло.

Продължителността на живота при мъжете на село в същия период е нараснала с 0.9 г., но през 2005 г. те са живели по-кратко от жените с 9.3 г. Също така и средната продължителност на живота при мъжете в селските райони е била по-малка от средния показател за

страната. Обезпокояващи са фактите, които говорят за високата смъртност при мъжете, особено на възраст от 45-59 г.(табл.5) Това свидетелства за необходимостта от засилена здравна профилактична дейност при мъжете на възраст от 30 до 74 г.

Табл. 5. Продължителност на живота през 2005 и 2007 години

градове		селски райони	
жени	мъже	жени	мъже
79,1	70,9	79,5	70,3
79,5	71,2	79,9	70,6

Източник: ГСУ 2007

Преждевременната смъртност на населението в Полша най-често е предизвикана от сърдечносъдови и злокачествени заболявания (табл.6). Здравната просвета и профилактиката в мащабите на цялата страна са най-важните дейности, които макар и частично могат да допринесат за предотвратяване на някои заболявания,

както и за по-ранното им откриване и резултатно лечение. Трябва обаче да се подчертае, че върху здравословното състояние на селското население, наред с общите за цялото население на страната фактори, негативно влияние оказват и специфични характеристики на неговия труд, живот и среда.

* В Полша съществуват два крайни възгледа по проблемите на здравето и околната среда. Според единия всички нежелателни явления, засягащи здравето на населението, са резултат от влиянието на околната среда и факторите на замърсяване на храната, питейната вода и въздуха. Според другия причина за влошеното здравословно състояние е нездравословния начин на живот на обществото. Може да се каже, че върху здравословното състояние на селското население, както и на цялото общество съществено влияние имат и двата вида фактори.

Табл. 6. Най важни причини за смъртност на населението през 2006 година, %

	градове	селските райони
Починали хора	222,2 хил.	147,5 хил.
Причини	във %	
сърдечносъдови заболявания	41,1	48,8
тумори	24,8	22,0
заболявания свързани със дихателната система	4,5	5,4
диабет	1,4	1,4
трудови злополуки	6,2	7,3
самоубийства	1,4	1,8
заразни заболявания	0,6	0,5
туберкулоза	0,2	0,2

ГСУ 2007

Специфична черта на *земеделския труд* е това, че тези които го упражняват най-често са изложени на неблагоприятни климатични въздействия. Постоянната смяна на температурата, излагането на силно слънце и различна влажност на въздуха, както и вятърът, оказват влияние върху дейността на човешкия организъм. Те предизвикват нарушение на кръвообръщението, стесняване на кръвоносните съдове, изстиване на организма и т.н. При жените се добавя и разнообразието на дейностите в продължение на деня и свързаните с това различни условия на труд. При по-голяма част от земеделската работа, като обработката на земята и отглеждането на животни, работното време е от 10 до 12 часа, като то не винаги е постоянно. От това произлиза и нередовният режим на хранене на земеделските работници, което предизвиква отрицателен енергетичен баланс, увеличаване на умората, както и общо намаление на съпротивителните сили на организма. Тези явления неизбежно се съпътстват от намаляване производителността на труда и увеличаване на злополуките.

Техническият прогрес, освен несъмнените положителни последици за развитието на разглежданите групи от населението, води след себе си и редица отрицателни странични въздействия. В условията на селския живот техническият и технологическият прогрес довеждат до появата на много нови опасности за здравето и живота на селското население: химическата защита на растенията, машините и различните устройства, необходими за земеделската продукция, а също и други механични устройства за ежедневна употреба. Въздействието на много от тези съвременни опасности не се осъзнава непосредствено, а се забелязва едва след настъпило впоследствие влошаване на здравословното състояние. Туморите, а също и

алергиите /главно от прашеца на растенията или от средствата за защита на растенията/, неврозите, депресиите, психосоматичните заболявания и други болести на цивилизацията все по-често се наблюдават при хората, живеещи в селските райони.

Според Държавния институт за безопасност и хигиена на труда /NIOSH/ в САЩ *професията на земеделския работник* е сред първите десет най-стресиращи професии¹. Макар че най-често се изследва стресът при земеделските работници, предизвикан от икономическата ситуация, обръща се внимание и на други фактори, които предизвикват стрес у тази професионална група. Тук можем да посочим непредвидимите природни условия, периодите на прекомерна интензификация на труда, непредвидими ситуации, някои политически решения, дори географската изолация на земеделските работници. Много силно подложени на стрес са ръководителите на земеделските стопанства, защото върху тях именно пада отговорността за състоянието на стопанството. В особено трудна ситуация са както най-възрастните ръководители на стопанства, т.е. тези в надтрудоспособна възраст, така и най-младите. Представителите на първата от посочените групи доста често се характеризират с по-малка трудоспособност поради възрастта, здравословното състояние, както и други особености, които предизвикват известна безпомощност при справянето с промените в окръжаващата среда. А пък у ръководителите от другата група нерядко доминира чувството за свръхнатовареност с отговорността за съдбата на стопанството и нелеките

---

¹ Вж : Cieř J.: „Stres jako przyczyna wypadków przy pracy w rolnictwie w świetle literatury zagranicznej”, „материали от XIV Международен семинар по ергономия, безопасност и хигиена на труда, Институт по медицина на селото, Люблин 2007.

задължения, свързани с неговото ръководство.

Понякога отговорността е съпътствано с така наречения натиск на средата, т.е. оценки и сравнения на работата на най-младите ръководители, които са поели стопанствата след неприятни и тежки случки в живота, например смърт на бащата. Всички фактори, които способстват за стресови състояния за дълго време, в крайна сметка водят до състояния, които съществено намаляват както нивото на безопасност на труда¹, така и могат да бъдат причина за други здравни проблеми, в крайни случаи и да доведат до употребата на големи количества алкохол.

Обществените промени, които стават в нашата страна, в това число и в селските райони, налагат нови задачи и действия, с които развиващите се общества трябва да се справят. Едно от тях е отношението на родителите /не само на майката, но и на бащата/ към децата. Безспорно семейството е първата школа за труд за всеки човек². Това особено се отнася за земеделските семейства. Това се свързва частично с възпитателната роля на труда, но засяга преди всичко подготовката за професията земеделец. Децата, които участват в земеделската работа, получават специфичен професионален опит. Извършвайки от най-простите до най-сложните земеделски дейности, те се учат, а ежегодното повторение им помага да се усъвършенстват още повече. Чрез своя труд и чрез наблюдение работата на своите родители, децата придобиват също и теоретични познания. Научават цикъла, процесите и технологиите при

земеделското производство. Придобиването от децата на знания и умения, свързани със земеделската професия става по естествен път, чрез поемането на нови задължения, отговарящи на възрастта и възможностите, свързани с развитието на децата. В грижа за тяхното развитие се осигуряват не само съответни условия за обучение, но и се организира в рамките на възможностите почивка, често пъти въпреки съществуващите различни мнения в тези среди.

Резултат от промените е по-ниската ангажираност на децата в работата на земеделското стопанство. Макар общо в Полша участието на децата в този тип дейности да намалява, все още по места то е съществено. Например, от проведените от Института по медицина на селото /ИМС/ проучвания се вижда, че в земеделските семейства е общоприета практика децата да се ангажират изцяло в домашните и земеделските дейности.

Освен дейностите, отговарящи на възможностите на децата в определена възраст, относително *голяма част от изследваната група деца извършва работа, опасна или вредна за здравето*. Извършването на такава работа от детето, или дори само косвеното му участие в нея, създава преди всичко заплахата от злополуки³. Изследванията на ИМС показват наличието на връзка между негативните последствия от участието на деца в земеделските работи и техните познания за опасностите по време на извършване на тези дейности. Върху нивото на безопасност на децата може да влияят също емоциите при изпълнението на дейностите и най-вече усещането за заплахата за здравето и дори за живота.

¹ По данни на Главното статистическо управление през 2005 г. психическите или физическите натоварвания са били причина за 9.8% от регистрираните злополуки при работа в земеделските стопанства. /Статистически годишник на ГСУ 2006 г., Раздел VI. Пазар на труда/.

² Jan Paweł II: „*Encyklika Laborem exercens*”, Poznań 1981

³ Според изчисленията около 2% от злополуките в земеделските стопанства са с деца до 15 години. /На основата на данни на ГСУ – общото число злополуки при работа в земеделските стопанства през 2005 г., а също и статистическите данни на Касата за земеделско обществено осигуряване /КЗОО/ - всяка година около 1400 съобщения за злополуки с деца до 15-годишна възраст).

Анализът на усещанията, които изпитват децата, извършващи земеделска работа, показва също, че за голяма част от изследваната група деца¹, някои дейности в стопанството представляват също и опасност за тяхното интелектуално развитие. Изследванията показват, че около 2/3 от изследваните преживяват дилемата да работят или да учат. Трудно могат да се обобщят по-горните мнения и да бъде оценено еднозначно доколко те са обективни. Но може да се предположи, че свръхзаемите с работа в земеделските стопанства деца, гледат на работата като заплаха за тяхното образование и даже здраве.

Съществено влияние върху здравето на населението оказва също така *храненето*. Промени в потреблението на селските домакинства в изследвания период включват и промени в потреблението на хранителни продукти. Към положителните промени от гледна точка на здравето можем да причислим нарастването на употребата на растителни мазнини, птици и плодове и намаляването употребата на животински мазнини и захар. Към негативните промени спадат намаляването на консумацията на зеленчуци, мляко и млечни произведения. Отрицателно значение има също ниското ниво на консумация на риба.

Важен здравен проблем за селското население са също и лошите хигиенни навици, които се отнасят не само до личната хигиена, но и *замърсяването на околната среда*. Селските домакинства все още са сериозен източник на замърсяване на подпочвените и повърхностните води вследствие на съществуващите нехерметизирани септични ями, а също и изливането на отходните води по полето и достигането им до реките и деретата, а също и замърсяването на средата с твърди

отпадъци. Изхвърлянето на отпадъци на полето или изливането на отходните води в различните дерета често на село се приема за нормално, а и често това е единственият начин за тяхното отстраняване. В селските райони често може да се види изхвърляне на отпадъци в горите и край пътищата или пък складирането им на нерегламентирани сметища.

Не толкова разпространен, но все пак твърде съществен, е проблемът с *водата* на село. Оборудването на селата с водопроводна и канализационна мрежа в изследвания период се е подобрило както в цялата страна, така и в отделни макрорайони. Тези положителни промени са обусловени преди всичко от хармонизирането на полското законодателство с изискванията на ЕС. Относително напреднал е и процесът на изграждане на канализация и пречиствателни станции за отходните води, за което особен принос има реализацията на програма САПАРД, от която най-много средства са предназначени за развитието именно на тези елементи от селската инфраструктура. Въпреки общото подобрене на снабдяването на селското население с питейна вода, много често в голяма част от изследваните села се наблюдава сезонна липса на вода, при което се е налагало тя да бъде докарвана от други места.

Всички проблеми, отнасящи се до здравето на селското население, са много сложни, защото обхващат не само хигиената, лечението, профилактиката и храненето, а са свързани преди всичко с културата и с условията на живот и работа в селската среда. Не могат да бъдат изключени също и такива фактори като индивидуалните съпротивителни сили на организма и генетичната предразположеност.

Но всъщност най-важният фактор е здравното образование на селското население, което засяга фактически

¹ Това изследване обхваща деца от земеделски семейства от Любелското воеводство /998 ученика от V и VI клас от 21 училища, намиращи се в селските райони/.

всички изложени проблеми. Върху здравословното състояние и устойчивостта на здравето на селското население оказват влияние възможностите за социално-икономическо развитие на страната, в това число образователният напредък в обществото.

Изводи:

- Оценката на данните, отнасящи се до здравето на селското население, е доста сложна, тъй като засяга не само хигиената, лечението, профилактиката и храненето, а е свързана и с културата и условията на живот и труд в селската среда. Не могат да бъдат изключени също и другите фактори, влияещи на здравословното състояние на селското

население като индивидуалната устойчивост и генетичната предразположеност на отделните хора. На този етап най-важен се оказва въпросът за здравната просвета на селското население. Това произтича от факта, че все повече здравословното състояние и устойчивостта на населението към заболявания са обусловени от здравната профилактика.

- Удължаването на живота и грижите за подобряване на здравето на селското население трябва да бъде подпомогнато от правилно изградена система за здравеопазване, която да осигурява лечение и предотвратяване на болестите.

НОВИ КНИГИ
на университетски и други издателства:

Пламен Петков

Иконометрия, Акад. изд. „Димитър Ценов”, Свищов, 2008 г., 320 с.

Последователно десет глави са разгледани основни въпроси на иконометрията – същност и възникване, методология на иконометричното изследване, програмно осигуряване и по-специално описание на иконометричния пакет „Grtel for Windows”. Регресионният и корелационният анализ (еднофакторен и многофакторен) са представени с оглед използване на програмните продукти „Grtel for Windows” и „MS Excel”. Акцентирано е на диагностицирането на хетероскедстичността, мултиколеарността и автокорелацията. Представено е моделиране на динамични редове, отделено е внимание на системно от едновременни уравнения.

Любомир Иванов

Статистическо изследване и прогнозиране на развитието, Акад. изд. „Димитър Ценов”, Свищов, 2008 г., 189 с.

Изданието е предназначено за всички, използващи анализ на динамични зависимости и прогнозиране. Интерпетиран са въпросите, отнасящи са до същността на динамичните редове, стохастичните процеси и техните характеристики. Отделено е внимание на анализа на тенденцията на разширение – моделиране на тенденцията на развитие, избор на трендова линия и прогнозиране чрез използване на трендови модели. Разгледани са и въпросите на анализа на периодичните колебания (сезонни и циклични) в развитието.

Величко Петров, Поля Ангелова, Красимира Славева

Управленска статистика на предприятието (учебник за дистанционно обучение), изд. „Абагар”, Велико Търново, 2007 г.

Учебникът по магистърска програма „Приловна статистика” е структуриран в единадесет теми, в които са разгледани въпроси за статистическия анализ в управлението на предприятието; статистическото изследване на обема на продукцията, ритмичността и сезонността на производството, ДМА, краткотрайните активи, персонала и работното време в предприятието, производителността на труда, заплащането на труда, разходите; основни въпроси на статистическото изучаване на финансите на предприятията. В самостоятелни теми са разгледани методи за анализ и оценка на инвестиционни проекти.

Димитър Радилов, Станка Жекова

Социална статистика, изд. „Наука и икономика”, Икономически университет – Варна, 2007 г., 256 с.

В 11 глави са разгледани основните въпроси на социалния статус на населението през призмата на статистическото изучаване на жизнения стандарт на домакинствата и равнището на човешкото развитие, доходите на домакинствата, разходите и потреблението на домакинствата, бедността, пазара на труда, образованието и професионалното обучение, здравеопазването, престъпността. Предложена е методология на матриците от сметки за анализ на социалните процеси.

Станка Жекова

Теоретични и приложни аспекти на анализа на съответствието, факторния и кластерния анализ, изд. ИК „Стено”, Варна, 2008 г., 110 с.

Многомерният статистически анализ е сравнително е сравнително ново, самостоятелно направление в развитието на статистическата теория. Характерно за методите на този анализ е сложната им математическа и логическа конструкция, трудоемка изчислителна процедура с използване на специализиран софтуер и творчески подход при решаване на конкретните аналитични задачи. В монографията са представени триот методите за многомерен анализ – факторен анализ, анализ на съответствието и кластерния анализ. Демонстрирани са процедурите за обработка на данните с програмната система „STATISTICA”.

Величко Петров, Поля Ангелова, Красимира Славева

Жизненият стандарт на населението – статистически анализи, Акад. изд. „Димитър Ценов”, Свищов, 2007 г., 200 с.

Разгледани са икономическите и социални аспекти на жизнения стандарт на населението, пазара на труда и неговото въздействие върху жизнения стандарт, цените и инфлацията. Посочени са някои конкретни статистически измерения на условията на живот и социални характеристики, бюджетът на времето като темпорална характеристика на начина на живот, социална активност и общественото мнение, здравеопазване, образование, култура, престъпност и правосъдие. В основата на анализите в посочените аспекти е поставена структурата на населението по възраст, пол, образование, местоживееене.

РЕЦЕНЗИИ И ОТЗИВИ

НОВА МОНОГРАФИЯ ПО СТАТИСТИЧЕСКО ИЗСЛЕДВАНЕ НА СТРУКТУРНИ ИЗМЕНЕНИЯ

(в икономиката и демографията)*

В края на 2007 г. излезе от печат научно изследване върху едно ново направление в статистиката – статистически структурен анализ.

Съдържанието на монографията е представено в три части, съответно посветени на измерването на структурни изменения, на прогнозиране развитието на статистическа структура и на ефектите от структурните промени. Във всяка част изложението обхваща по две глави.

Целта на монографията авторката определя като двояка: стремеж за решаване на основни методологически и методически въпроси на статистическия структурен анализ и изграждане на необходимия работещ инструментариум за изследване развитието на статистическа структура в триадата – измерване- прогнозиране ефекти и разкриване на възможностите, които предоставя този инструментариум при изследване на някои основни статистически структури в страната и очертаване на тенденциите в тяхното развитие (с. 9).

С това издание се задълбочава възможността за по-адекватно изучаване на структурни промени с оглед получаване информационен продукт с по-качествени аналитични резултати.

Авторката в своето изследване е намерила сполучливо решение в търсене на подход за определяне на ефектите от структурни промени извън индексната теория.

В първа глава “Измерители на структурни промени”(с. 13-32) авторът разглежда понятието “структура”, във връзка с което представя мнението на редица автори и приема в своето изследване “статистическата структура като понятие, означаващо вътрешен строеж на статистическата съвкупност, изграден количествено чрез относителните дялове на частите в цялото” (с. 14). Основната теза на Н. Янкова е свързана с преминаването от статистически съвкупности към

статистически структури, при което се елиминира видът на използваните мерни единици (с. 15). Според автора в n -мерното Евклидово пространство статистическата структура се представя като точка (вектор) и се записва като $F(f_1, f_2, \dots, f_n)$, при което отделните относителни дялове удовлетворяват:

$$\sum_{i=1}^n f_i = 1 \text{ и } f_i \geq 0 \text{ за } i = 1, 2, \dots, n,$$

където f_i е i -ият относителен дял на n -мерната структура F .

Глава втора е посветена на конкретни изследвания на основни статистически структури – производствената структура по основни сектори за периода 1960 – 1994 при база 1960; производствената структура по икономически сектори (индустрия, селско и горско стопанство, услуги); промишлената структура (по отрасли) за периода

---

* Нина Янкова. Статистическо изследване на структурни изменения. С.: АИ “Проф. Марин Дринов”, 2007, 162 с.

1975 – 1994 г. В тази част е използвано подходящо графично представяне на посочените структури. Предлаганият от авторът подход

за изследване на статистически структури е приложен и при проследяване промените във възрастовата структура на населението за периода 1920 – 2000 г. В тази глава обект на изследване е концентрацията на населението в един продължителен период (1956 – 2000 г.), като за целта се използват различни подходи – графичен, статистически, аналитичен. Интерес представлява изследването за сезонните колебания при валежите с прилагането на метода за изучаване на сезонни структурни изменения.

В глави трета и четвърта, представени като втора част с акцент прогнозиране развитието, авторът представя подходи и методи за прогнозиране развитието на статистически структури на тримерна и n-мерна статистическа структура. Изложението е богато илюстрирано с графики и таблична аналитична информация. Представен е разработен от Янкова метод за прогнозиране на тримерна статистическа структура (PRST) и съответна компютърна програма за реализиране на алгоритъма. Емпиричното изследване обхваща производствената структура на страната за периода 1960 - 1975 г. и прогнозната структура за 1980 г. Разработени са три примера, чрез които подходящо се онагледява предложения подход и алгоритъм за измерване на статистически структури (с. 86-92).

На “структурни промени и ефекти” е посветена трета част, в която последователно се разглеждат подходи и методи за оценяване на ефектите от структурните изменения (гл. 5) и измерване на ефект от структурни изменения (гл. 6). В тази част авторът разглежда и дискуссионни въпроси, свързани с използването на индексния анализ.

В резюме ще отбележим, че в монографията се предлагат систематизирани методологични и методични решения за извършване на статистически структурен анализ в триадата - измерване–прогнозиране–ефекти.

Монографията е балансирано изложение на сложната проблематика, свързана с изследване на структурни изменения, което позволява извършване на много по-конкретен и съдържателен икономически анализ.

Проф. д-р Н. Николова

Списание “Икономика и управление” е издание на Стопанския факултет при ЮЗУ “Неофит Рилски” – Благоевград. То е с периодичност 4 броя годишно. Неговото разпространение се извършва чрез абонамент на адреса на редакцията. Цената на 1 брой е 6 лв.

ИЗИСКВАНИЯ КЪМ АВТОРИТЕ

1. Публикациите да бъдат в обем до 10 страници, включително резюме, илюстративен материал, таблици, фигури и използвана литература.
2. Да се приложат, в превод на английски език заглавието, името/имената на авторите, абстракта и ключовите думи.
3. Фигурите, графиките и таблиците да се представят и като отделни файлове.
4. Списъкът на литературата да съдържа само цитираните в текста източници. В текста да се посочват в скоби името на автора и годината на издаване на цитирания труд, които в литературата да се подреждат по азбучен ред.
5. Да се следва следната примерна структура на статиите: автор (на български и английски език); точно наименование на организацията, в която работи, адрес и телефон; заглавие на български и английски език; абстракт и ключови думи на български и английски език; увод; материал и методи, използвани при разработката; резултати и обсъждане; изводи; литература.
6. Публикациите да се представят хартиен и електронен носител, във формат А 4, шрифт Times New Roman, размер 12 pt, разстояние между редовете 1,5. Да не се прави сричкопренасяне.
7. Качеството на предоставените за публикуване материали е отговорност на авторите.
8. Получените ръкописи не се връщат на авторите.
9. Списание то се издава с финансовата подкрепа на авторите, поради което за публикуването на всяка статия се заплаща сумата от 30 лв.
10. За представяне на актуални публикации и за публикуване на рецензии и отзиви за научни трудове се заплащат 20 лв.

ИКОНОМИКА И УПРАВЛЕНИЕ
научно списание

Изд. Стопански факултет
При ЮЗУ “Неофит Рилски” - Благоевград

Тираж: 150 бр.
Предпечатна подготовка: Лъчезар Гогов

ISSN: 1312-594X

Печат: Документен център “Авангард” - София